

КИЇВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ БОРИСА ГРІНЧЕНКА

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ЛІТІЧЕНКО ОЛЕНА ДМИТРІВНА

УДК 373.2.015.31:331.54]:070"1950/1980(043.3)

ДИСЕРТАЦІЯ

**ІДЕЇ ТРУДОВОГО ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ В
ПЕДАГОГІЧНІЙ ПРЕСІ (50 – 80-ті РОКИ ХХ СТОЛІТТЯ)**

13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки

Педагогічні науки

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ О. Д. Літченко

Науковий керівник: Машовець Марина Анатоліївна, кандидат педагогічних
наук, доцент

Київ – 2018

АНОТАЦІЯ

Літіченко О. Д. Ідеї трудового виховання дітей дошкільного віку в педагогічній пресі (50 – 80-ті роки. ХХ століття). – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук (доктора філософії) за спеціальністю 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки». – Київський університет імені Бориса Грінченка, Київ, 2018.

У дисертації «Ідеї трудового виховання дітей дошкільного віку в педагогічній пресі (50 – 80-ті роки ХХ століття)» науково обґрунтовано розвиток ідей трудового виховання дітей дошкільного віку в педагогічній пресі України в 50 – 80-х роках ХХ століття.

Проаналізовано методологію історико-педагогічного дослідження сучасних українських науковців (Адаменко О., Березівська Л., Ваховський Л., Гупан Н., Дічек Н., Домбровська Л., Іванюк Г., Євтух М., Коваленко Є., Курило В., Пастушенко О., Сухомлинська О., Хриков Є.). Виявлено, що тема дисертації знаходиться на перетині двох напрямів дослідження: пресознавства та трудового виховання дітей дошкільного віку як компонента системи дошкільного виховання.

Розглянуто підходи до класифікації джерельної та історіографічної бази дослідження (Дічек Н., Гупан Н., Іванюк Г., Петренко О., Сухомлинська О.). З'ясовано, що в контексті досліджуваної проблеми неможливо концентруватись на моногрупі джерел, вірогідність результатів дослідження може бути забезпечена лише за комплексного використання джерельної бази.

Систематизацію джерельної бази здійснено відповідно до мети дослідження на основі трьох джерельних груп: 1) документальні джерела (законодавчі акти і нормативні документи); 2) педагогічна преса 50 – 80-х років ХХ століття – статті та інші матеріали, що висвітлювали ідеї трудового виховання дітей дошкільного віку; 3) інтерпретаційні джерела, присвячені питанням розвитку дошкільної освіти, зокрема трудового виховання.

За результатами здійсненого історико-педагогічного аналізу доведено, що педагогічна преса була невід'ємним складником розвитку системи дошкільного виховання у 50 – 80-х роках ХХ століття. З'ясовано, що науковцями не було розроблено єдиної методики аналізу матеріалів педагогічної преси. На підґрунті розроблених вченими О. Адаменко, С. Лободою, Є. Хриковим, Н. Побірченко, А. Пугач, Я. Романюком, Г. Щукою методологічних засад дослідження проаналізовано й охарактеризовано особливості педагогічної преси, розроблено критерії відбору публікацій із преси педагогічного спрямування, дотичних до проблеми трудового виховання дітей дошкільного віку. Здійснено багатоаспектний аналіз досліджуваних джерел: I – аналіз довідково-інформаційних видань педагогічної преси на наявність публікацій про виховання дітей дошкільного віку (основний критерій); II – аналіз властивостей педагогічних видань (особливості розвитку видання); III – аналіз статей відповідно до підібраної методології (за Хриковим Є.).

Обґрунтовано підтримувальну роль педагогічної преси в розробленні, поширенні, упровадженні та ствердженні ідей трудового виховання. З'ясовано, що основними виданнями, у яких висвітлювались питання трудового виховання дітей дошкільного віку в УРСР, були журнали «Дошкільне виховання» (м. Київ), «Дошкільне виховання» (м. Москва), збірник наукових праць «Дошкільна педагогіка і психологія» (м. Київ).

З'ясовано передумови розвитку ідей трудового виховання дітей дошкільного віку в 30 – 40-х роках ХХ століття (політичні, соціально-економічні, педагогічні). Визначено, що на розвиток ідей трудового виховання дітей дошкільного віку (30 – 40-ті рр. ХХ ст.) впливали: невизначеність місця праці та трудового виховання у системі дошкільного виховання; відсутність досліджень та наукового обґрунтування організації трудового виховання дітей дошкільного віку; слабке забезпечення педагогічними кадрами, здатними до пошуку нових підходів у роботі з дітьми дошкільного віку.

Наукова новизна полягає в тому, що вперше на основі історико-педагогічного аналізу цілісно досліджено та охарактеризовано періоди й етапи

розвитку ідей трудового виховання дітей дошкільного віку, висвітлені на шпальтах педагогічної преси у 50 – 80-х роках ХХ століття: I період (1951 – 1959) – актуалізації ідей трудового виховання дітей дошкільного віку в педагогічній пресі: I етап (1951 – 1956) – пошуку шляхів удосконалення трудового виховання дітей дошкільного віку; II етап (1956 – 1959) – активізації публікацій у педагогічній пресі з проблеми трудового виховання дітей дошкільного віку; II період (1959 – 1973) – зміцнення зв'язку трудового виховання дітей дошкільного віку з життям: I етап (1959 – 1964) – висвітлення ідей трудового виховання на шпальтах періодичної преси; II етап (1964 – 1973) – реалізація ідей трудового виховання дітей дошкільного віку в практичній діяльності; III період (1973 – 1984) – удосконалення змісту дитячої праці на психолого-педагогічних засадах: I етап (1973 – 1977) – розвиток ідей трудового виховання дітей дошкільного віку як засобу їх всебічного розвитку; II етап (1977 – 1984) – упровадження комплексного підходу до трудового виховання для досягнення всебічного гармонійного розвитку; IV період (1984 – 1989) – нормативно-творчий період розроблення змісту, форм і методів трудового виховання дітей дошкільного віку.

Визначено й розкрито ідеї трудового виховання дітей дошкільного віку, обговорювані на сторінках педагогічної преси в різні періоди, зокрема 1951 – 1956 роки: основна ідея – ідея свідомої дисципліни; навчання дітей суспільно-корисним видам праці; ідея формування потреби в праці на тому рівні, що потреби у грі; 1959 – 1973 роки – трудове виховання у взаємозв'язку з моральним вихованням; 1973 – 1984 роки – ідея всебічного гармонійного розвитку в трудовій діяльності; 1984 – 1989 роки – ідея виховання особистості в творчій діяльності.

Досліджено розроблення ідей трудового виховання на теоретичному рівні та особливості упровадження їх у практику, виходячи з дидактичного концепту кожного етапу. Простежено розвиток ідей трудового виховання на сторінках педагогічної преси та з'ясовано, як змінювалась мета, підходи, засоби, методи, форми їх реалізації.

На основі аналізу педагогічних журналів досліджуваного періоду здійснено систематизацію, кількісну та якісну характеристику публікацій із питань організації трудового виховання дітей дошкільного віку. Визначено та проаналізовано алгоритм розроблення програми трудового виховання дітей дошкільного віку в 50 – 80-х роках ХХ століття: оприлюднення досвіду роботи окремих дитячих садків і кращих вихователів щодо ефективної реалізації завдань трудового виховання в різних вікових групах, пошуку засобів, методів і форм організації дитячої праці; організація листування редакційних колегій із фахівцями та широкою громадськістю з дискусійних питань, що визначають зміст дитячої праці та методи її організації; відкрите обговорення змісту дитячої праці на сторінках педагогічної преси; узагальнення матеріалів у нових публікаціях із наданням методичних рекомендацій щодо реалізації обговорюваних ідей у навчальній практиці та проведенні наукових досліджень; застосування досвіду поетапного впровадження теоретичних розробок у практичну діяльність із подальшим їх коригуванням дало змогу розробити зміст програм (1959 – 1962). Здійснена робота щодо розроблення програми трудового виховання дітей дошкільного віку визначала унікальність цього нормативного документа та розглядалась надалі як розділ «Програми виховання в дитячому садку». Подальші програми були розроблені за іншим алгоритмом, основна робота покладалась на наукових працівників.

У дисертації акцентовано увагу на наявності тісної співпраці науковців і практиків у розробленні питань трудового виховання дітей дошкільного віку. Охарактеризовано внесок українських науковців та практиків у розвиток ідей трудового виховання дітей дошкільного віку на шпальтах педагогічної преси в 50 – 80-х роках ХХ століття.

Проаналізовано науково-практичні та методичні публікації з питань трудового виховання дітей дошкільного віку за останні 15 років (2002 – 2017). Аргументовано, що проблема залишається актуальною, однак висвітлюється в незначній кількості праць науковців та практичних працівників. Виокремлено ідеї трудового виховання дітей дошкільного віку, що заслуговують уваги та

додаткового вивчення, висвітлено проблему їх адаптації в сучасній системі дошкільної освіти в Україні. Визначено перспективні тенденції розвитку трудового виховання дітей дошкільного віку в сучасних умовах функціонування дошкільної освіти в Україні.

Практичне значення теоретичних результатів дисертації полягає в комплексному дослідженні розвитку ідей трудового виховання в педагогічній пресі, що поглиблюють і доповнюють історико-педагогічні знання, створюючи підґрунтя для розвитку сучасної системи дошкільної освіти України.

Теоретичні положення дисертації можуть бути використані для збагачення змісту модулів із педагогіки для спеціальності 012 «Дошкільна освіта», окремих наукових розвідок аспірантів та студентів.

Ключові слова: дошкільне виховання, ідеї трудового виховання дітей дошкільного віку, трудове виховання дітей дошкільного віку, дитяча праця, самообслуговування, господарсько-побутова праця, праця в природі, ручна праця, художня праця, предметно-практична діяльність, преса, педагогічна преса, педагогічний журнал, журнал «Дошкільне виховання».

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковано основні наукові результати дисертації

1. Літченко О. Висвітлення ідей дошкільного виховання в педагогічній пресі 50–80-х рр. ХХ ст. *Проблеми підготовки сучасного вчителя* : зб. наук. пр. Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини. Умань : Жовтий О. О., 2014. Вип. 9, ч. 2. С. 272–278.

2. Літченко О. Д. Педагогічна преса дошкільного спрямування 50–80-х років ХХ століття. *Наукові записки Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя. Серія «Психолого-педагогічні науки»*. Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2015. № 4. С. 254–259.

3. Літченко О. Д. Створення програми трудового виховання дітей дошкільного віку в 50–60-х роках ХХ століття. *Педагогічні науки* : зб. наук. пр.

Вип. LXXII, т. 1. Херсон, 2016. С. 26–29.

4. Літченко О. Д. Комплексний підхід до трудового виховання дітей дошкільного віку у 70–80-х роках ХХ століття. *Педагогічні науки* : зб. наук. пр. Вип. LXXVII, т. 1. Херсон, 2017. С. 28–31.

5. Літченко О. Д. Ідеї трудового виховання дітей дошкільного віку у 50-х роках ХХ століття на сторінках педагогічної преси. *Освітологічний дискурс*. 2017. Вип. № 3 – 4. С. 43 – 56. URL: <http://od.kubg.edu.ua/index.php/journal/article/view/453>

6. Litichenko O. D. Ideas of education through work of preschoolchildren in pedagogical press (50s – 80s of the 20th century). *Science and Education a New Dimension : Pedagogy and Psychology*, IV (39). Issue : 79. Budapest, 2016. P. 38–41.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

7. Літченко О. Д. Ідеї трудового виховання в журналі «Дошкільне виховання» в 20–60-х роках ХХ століття. *Наукові записки* : зб. праць молодих вчених та аспірантів ХГПА. Хмельницький : ХГПА, 2013. Вип. 2. С. 82–89.

8. Літченко О. Д. Педагогічна преса як джерельна база історико-педагогічно дослідження. *Дослідження молодих учених у контексті розвитку сучасної науки* : матер. IV щорічної Всеукр. наук.-практ. конф., 27 берез. 2014 р. / М-во освіти і науки України, Київ. Ун-т ім. Б. Грінченка, Благод. фонд сприяння розв. освіти Б. Грінченка ; за заг. ред. Огнев'юка В. О. Київ : Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2014. С. 46–51.

9. Літченко О. Д. Трудове виховання дітей дошкільного віку на сторінках педагогічних журналів. *Молодий вчений : науковий журнал*, 2017. № 3.2 (43.2) березень. С. 58–61.

Наукові праці, які додатково відображають наукові результати дисертації

10. Літченко О. Д. Становлення фахового журналу «Дошкільне виховання», як проблема відображення практичних здобутків галузі. Сучасні

соціально-гуманітарні дискурси : матеріали V Всеукр. наук. конф., м. Дніпропетровськ, 21 березня 2015 р. : у 5 ч. Дніпропетровськ : Інновація, 2015. Ч. 3. С. 95–97.

11. Литиченко Е. Д. Педагогическая пресса как средство освещения и опыта организации трудового воспитания детей дошкольного возраста. Дошкольное образование: опыт, проблемы, перспективы : материалы V Междунар. науч.-практ. семинар, 24 апреля 2014 г., г. Барановичи, Респ. Беларусь / редкол.: А. В. Никишова (гл. ред.), Н.Г. Дубешко (отв. ред.), [и др.]. Барановичи: РИО БарГУ, 2014. С. 156–157.

12. Літиченко О. Д. Теоретичні засади дослідження педагогічної преси в історичних розвідках. Actual questions and problems of development of social sciences : International scientific-practical conference. Kielce : Holy Cross University, 2016. P. 113–116.

13. Літиченко О. Трудове виховання дітей дошкільного віку у першій половині ХХ століття. Тенденції та перспективи розвитку науки і освіти в умовах глобалізації : матеріали III Міжнар. науково-практ. інтернет-конференції. Переяслав-Хмельницький, 2015. Вип. 3. С. 186–188.

14. Літиченко О. Д., Машовець М. А. Дитина в соціумі (розділ) / Дитина: Освітня програма для дітей від двох до семи років / наук. кер. проекту В. О. Огнев'юк; наук. редак. Г. В. Беленька, М. А. Машовець; авт. кол. : Г. В. Беленька, О. Л. Богініч, Н. І. Богданець-Білокаленко [та ін.] / МОН України, Київ. ун-т ім. Б. Грінченка. К.: Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2016. С. 35–37, 69–72, 114–118, 166–170, 219–222.

15. Літиченко О. Д., Машовець М. А. Дитина в соціумі (розділ) / Методичні рекомендації до Освітньої програми для дітей від 2 до 7 років «Дитина» / наук. кер. проекту В. О. Огнев'юк; наук. ред. Г. В. Беленька; авт. кол.: Г. В. Беленька, О. Л. Богініч, В. М. Вертугіна та ін. – К.: Київ.ун-т ім. Б. Грінченка, 2016. С. 26–28, 79–83, 141–143, 212–217.

ANNOTATION

Litichenko O.D. The ideas of preschool children`s labor education in pedagogical press (50 – 80s of the 20th century). – Qualification scientific work on the rights of manuscript.

The dissertation for the degree of candidate of pedagogical sciences (Ph.D) in speciality 13.00.01 – General Pedagogy and History of Pedagogy. – Borys Grinchenko Kyiv University, Kyiv, 2018.

In the dissertation «The ideas of preschool children`s labor education in pedagogical press (50-80s of the 20th century)» the development of preschool children`s labor education ideas in the pedagogical press of Ukraine in 50 – 80s of the 20th century is scientifically substantiated.

It is analyzed the methodology of historical and pedagogical researches of modern Ukrainian scientists (O. Adamenko, L. Berezivska, L. Vakhovskyi, N. Gupan, N. Dichek, L. Dombrovska, G. Ivaniuk, M. Yevtukh, E. Kovalenko, V. Kurylo, A. Pastushenko, O. Sukhomlynska, E. Hrykova, N. Chernukha). It is found out that the topic of the dissertation is on the cross of two directions: knowledge of the press and education through work for preschool children, as a part of the system of preschool education.

Approaches to the classification of the source and historiographic base of the research N. Dichek, N. Gupan, G. Ivanyuk, O. Petrenko, O. Sukhomlynska are considered. It was found that in the context of the researched problem it is impossible to concentrate on the monogroup of sources, the reliability of the research can be ensured only with the integrated use of the source base.

The systematization of the source base was made according to the purpose of the research and included three source groups: 1) documentaries; 2) pedagogical press; 3) interpretative sources.

According to the results of the analysis, the pedagogical press was an essential part of the development of the system of preschool education in the 50 – 80s of the 20th century. It was determined that the scientists did not develop a single

methodology for analyzing the materials of the pedagogical press. Based on the methodological foundations of the research of the pedagogical press developed by the Ukrainian scientists O. Adamenko, S. Loboda, E. Khrykova, N. Pobirchenko, A. Pugach, Y. Romaniuk, G. Shchuka, the peculiarities of the pedagogical press were analyzed and characterized, the criteria for the selection of publications from the press of a pedagogical direction containing materials about education through work for preschool children were developed. The analysis was carried out in three steps: I – analysis of reference and information sources of the pedagogical press for the existence of publications on the preschool education (main criterion); II – analysis of the properties of pedagogical editions (peculiarities of the development of the publication); III – analysis of the articles according to the chosen methodology (according to E. Khrykov).

The role of the pedagogical press in the dissemination, introduction and support of the ideas of education through work is clarified; it has been proved that the main publications covering the issues of education through work for preschool children in the Ukrainian SSR were journals: *Preschool Education* (Kyiv), *Preschool Education* (Moscow), collection of scientific works *Preschool Pedagogy and Psychology* (Kyiv).

The preconditions of the development of preschool children`s labor education ideas (30 – 40s of the 20th century) were identified and grounded: uncertainty of the place of work and labor education in the system of preschool education; lack of research and scientific substantiation of preschool children`s labor education organization; poor supply of teaching staff capable of finding new approaches in work with preschool children.

The main factors of the development of the ideas of preschool children`s labor education in the 30 – 40s of the 20th century (ideological, socio-economic, pedagogical) are found out. The ideas of preschool children`s labor education in the 30 – 40s of the 20th century, which took place in the theory and practice of preschool education, were elucidated on the pages of the pedagogical press: the idea of conscious discipline; teaching children of socially useful kinds of work; the idea of

forming the needs for the labor at the same level as the formation of the need for the game.

For the first time on the basis of historical and pedagogical analysis, the periods and stages of the development of the ideas of preschool children`s labor education in pedagogical press in the 50 – 80s of the 20th century were investigated and characterized in a holistic manner: I period (1951 – 1959) – the actualization of ideas of preschool children`s labor education in pedagogical press: I stage (1951 – 1956) – search for ways to improve the labor education of children of preschool age; II stage (1956 – 1959) – activization of publications in the pedagogical press on the problem of labor education of children of preschool age; II period (1959 – 1973) – the strengthening of the connection of preschool children`s labor education with life; its stages: I stage (1959 – 1964) – the domination of the labor education idea on the pages of periodical press; II stage (1964 – 1973) – the realization of ideas of preschool children`s labor education in practical activity of preschool educational establishments; III period (1973 – 1984) – the improvement of the content of child labor based on psychological and pedagogical principles: I stage (1973 – 1977) – the development of ideas of preschool children`s labor education as a mean of well-rounded education; II stage (1977 – 1984) – the implementation of a comprehensive approach to labor education for the achievement of harmonious development; IV period (1984 – 1989) – the normative and creative period of the development of content, forms and methods of preschool children`s labor education.

The ideas of preschool children`s labor education on the pages of the pedagogical press in different periods were identified and revealed: in 1951 – 1959 the idea of conscious discipline; teaching children of socially useful kinds of work; the idea of forming the needs for the labor at the same level as the formation of the need for the game; 1959 – 1973 the main idea was the labor education in correlation with moral education; 1973 – 1984 – the idea of comprehensive harmonious development in labor activity; 1984 – 1989 – the idea of educating a person in creative activity.

The development of ideas of labor education at the theoretical level and its introduction into practice, based on the didactic concept of each stage, is explored. The development of the ideas of labor education on the pages of the pedagogical press has been followed. The change of purpose of the approaches, means, methods, forms of implementation of ideas has been revealed.

On the basis of the analysis of journal publications, systematization, quantitative and qualitative characteristics of publications on the organization of labor education of preschool children were carried out. The algorithm of development of the program of preschool children`s labor education in 50 – 80s of the 20th century was revealed and researched: the publication of the experience of the work of some nursery schools and the best teachers in the issues of effective implementation of the tasks of labor education in different age groups, the search for means, methods and forms of organization of child labor; organization of correspondence of editorial boards with experts and the general public on discussion issues defining the content of child labor and methods of its organization; generalization of materials in new publications with the provision of methodological recommendations for implementation in practice and scientific research; the application of the phased interaction of theory and practice allowed the development of the content of the programs (1959 – 1962). Further programs were developed by another algorithm; the main work was relied on scientists.

The work emphasizes the close cooperation of scientists and practitioners in the development of issues of preschool children`s labor education. The contribution of domestic scientists and practitioners in the development of preschool children`s labor education in pedagogical press in the 50–80s of the 20th century was discovered.

The ideas of preschool children`s labor education deserving attention and additional study and adaptation in the modern system of preschool education in Ukraine are singled out. The perspective tendencies of the labor education of preschool children in the modern conditions of the development of preschool education in Ukraine are found out.

The practical significance of the theoretical results of the dissertation is in the complex study of the development of the ideas of labor education in the pedagogical press, which deepen and supplement the historical and pedagogical knowledge, creating the basis for the functioning of the modern system of preschool education in Ukraine.

The theoretical propositions of the dissertation can be used to enrich the content of modules in pedagogy for specialty 012 Preschool Education, for separate scientific researches of postgraduate students and students.

Key words: preschool education, preschool children`s labor education ideas, labor education of preschool children, child labor, self-service, household and domestic work, labor in nature, manual labor, art work, subject-practical activity, press, pedagogical press, pedagogical journal, «Preschool Education» journal.

List of publikations of the applicant

Scientific papers, in which published the main scientific results of the thesis

1. Litichenko O. Vysvitlennya idey doshkil'noho vykhovannya v pedahohichniy presi 50-80-kh rr. XX stolittya. Problemy pidhotovky suchasnoho vchytelya : zb. nauk. pr. Umans'koho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Pavla Tychyny. Uman' : Zhovtyy O. O., 2014. Vyp. 9, ch. 2. S. 272–278.

2. Litichenko O. D. Pedahohichna presa doshkil'noho spryamuvannya 50-80-kh rokiv KhKh stolittya. Naukovi zapysky Nizhyns'koho derzhavnoho universytetu imeni Mykoly Hoholya. Seriya «Psykhologo-pedahohichni nauky». Nizhyn : NDU im. M. Hoholya, 2015. № 4. S. 254–258.

3. Litichenko O. D. Stvorennya prohramy trudovoho vykhovannya ditey doshkil'noho viku v 50-60-kh rokakh KhKh st. Pedahohichni nauky : zb. nauk. pr. Vyp. 72, t. 1. Kherson, 2016. S. 26–29.

4. Litichenko O. D. Kompleksnyy pidkhid do trudovoho vykhovannya ditey doshkil'noho viku u 70-80-kh rokakh KhKh stolittya. Pedahohichni nauky : zb. nauk. pr. Vyp. 77, t. 1. Kherson, 2017. S. 28–31.

5. Litichenko O. D. Ideyi trudovoho vykhovannya ditey doshkil'noho viku u 50-kh rokakh KhKh stolittya na storinkakh pedahohichnoyi presy. Osvitlohichnyy dyskurs : elektronne fakhove vydannya. Kyiv : Kyiv. un-t imeni Borysa Hrinchenka. Kyiv, 2017. Vyp. № 3-4. S. 43–56. URL: <http://od.kubg.edu.ua/index.php/journal/article/view/453>.

6. Litichenko O. D. Ideas of education through work of preschoolchildren in pedagogical press (50s-80s of the 20th century). Science and Education a New Dimension : Pedagogy and Psychology, IV (39). Budapest, 2016. Issue : 79. P. 38–41.

Scientific papers certifying the approbation of the materials of the thesis

7. Litichenko O. D. Ideyi trudovoho vykhovannya v zhurnali «Doshkil'ne vykhovannya» v 20–60-kh rokakh KhKh stolittya. Naukovi zapysky : zb. prats' molodykh vchenykh ta aspirantiv KhHPA. Khmel'nyts'kyy : KhHPA, 2013. Vyp. 2. S. 82–89.

8. Litichenko O. D. Pedahohichna presa yak dzherel'na baza istoryko-pedahohichno doslidzhennya. Doslidzhennya molodykh uchenykh u konteksti rozvytku suchasnoyi nauky : mater. IV shchorichnoyi Vseukr. nauk.-prakt. konf., 27 berez. 2014 r. / M-vo osvity i nauky Ukrainy, Kyiv. Un-t im. B. Hrinchenka, Blahod. fond spryannya rozv. osvity B. Hrinchenka ; za zah. red. Ohnev'yuka V. O. Kyiv : Kyiv. un-t im. B. Hrinchenka, 2014. 280 s.

9. Litichenko O. D. Trudove vykhovannya ditey doshkil'noho viku na storinkakh pedahohichnykh zhurnaliv. Molodyy vchenyy : naukovyy zhurnal, 2017. № 3.2 (43.2) berezen'. S. 58–61.

Scientific works, which additionally reflect the scientific results of the thesis

10. Litichenko O. D. Stanovlennya fakhovoho zhurnalu «Doshkil'ne vykhovannya», yak problema vidobrazhennya praktychnykh zdobutkiv haluzi. Suchasni sotsial'no-humanitarni dyskursy : materialy V Vseukr. nauk. konf., m. Dnipropetrovs'k, 21 bereznya 2015 r. : u 5 ch. Dnipropetrovs'k : Innovatsiya, 2015. Ch. 3. S. 95–97.

11. Lytychenko E. D. Pedahohycheskaya pressa kak sredstvo osveshchenyya y opyta orahyzatsyy trudovoho vospytanyya detey doshkol'noho vozrasta. Doshkol'noe obrazovanye: opyt, problemy, perspektyvy : meteryaly V Mezhdunar. nauch.-prakt. semynar, 24 aprelya 2014 h., h. Baranovychy, Resp. Belarus' / redkol.: A.V. Nykyshova(hl. red.), N.H. Dubeshko(otv. red.), [y. dr.]. Baranovychy: RYO BarHU, 2014. S. 156–157.

12. Litichenko O. D. Teoretychni zasady doslidzhennya pedahohichnoyi presy v istorychnykh rozvidkakh. Actual questions and problems of development of social sciences : International scientific-practical conference. Kielce : Holy Cross University, 2016. P. 113–116.

13. Litichenko O. D. Trudove vykhovannya ditey doshkil'noho viku u pershiy polovyni KhKh stolittya. Tendentsiyi ta perspektyvy rozvytku nauky i osvity v umovakh hlobalizatsiyi : materialy III Mizhnar. naukovo-prakt. internet-konferentsiyi. Pereyaslav-Khmel'nyts'kyy, 2015. Vyp. 3. S. 186–189.

14. Litichenko O.D., Mashovets' M.A.Dytyna v sotsiumi (rozdil) / Dytyna: Osvitnya prohrama dlya ditey vid dvokh do semy rokiv / nauk. ker. proektu V.O. Ohnev'yuk; nauk. redah. H.V.Byelyen'ka, M.A.Mashovets'; avt. kol. : H.V. Byelyen'ka, O.L. Bohinich, N.I. Bohdanets'-Biloskalenko [ta in.] / MON Ukrayiny, Kyyiv. un-t im. B. Hrinchenka. K.: Kyyiv. un-t im. B. Hrinchenka, 2016. S. 35–37, 69–72, 114–118, 166–170.

15. Litichenko O.D., Mashovets' M.A.Dytyna v sotsiumi (rozdil) / Metodychni rekomendatsiyi do Osvitn'oyi prohramy dlya ditey vid 2 do 7 rokiv «Dytyna» / nauk. ker. proektu V.O. Ohnev'yuk; nauk. red. H.V.Byelyen'ka; avt. kol.: H.V.Byelyen'ka, O.L.Bohinich, V.M.Vertuhina ta in. – K.: Kyyiv.un-t im.B.Hrinchenka, 2016. S. 26–28, 79–83, 141–143, 212–217.

ЗМІСТ

ВСТУП	17
РОЗДІЛ 1. ТРУДОВЕ ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ У ПЕДАГОГІЧНІЙ ПРЕСІ 50-80-х РОКІВ ХХ СТОЛІТТЯ ЯК ІСТОРИКО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА	25
1.1. Історіографія та джерела дослідження	25
1.2 Педагогічна преса як об'єкт педагогічного аналізу	51
Висновки до розділу 1	78
РОЗДІЛ 2. ПЕРЕДУМОВИ Й ПЕРІДИЗАЦІЯ РОЗВИТКУ ІДЕЙ ПРО ТРУДОВЕ ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ У ПЕДАГОГІЧНІЙ ПРЕСІ (50 – 80-ті РОКИ ХХ СТОЛІТТЯ)	81
2.1. Передумови актуалізації в педагогічній пресі ідей про трудове виховання дітей дошкільного віку в хронологічних межах дослідження	81
2.2. Періодизація розвитку ідей трудового виховання дітей дошкільного віку у педагогічній пресі 50 – 80-х рр. ХХ ст.	94
Висновки до розділу 2	121
РОЗДІЛ 3. ПОШИРЕННЯ ІДЕЙ ТРУДОВОГО ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ У ПЕДАГОГІЧНІЙ ПРЕСІ (50 – 80-ті РОКИ ХХ СТОЛІТТЯ)	124
3.1. Висвітлення теоретичних аспектів трудового виховання дітей дошкільного віку у педагогічній пресі історичного періоду дослідження ..	124
3.2. Популяризація у педагогічній пресі 50–80-х рр. ХХ ст. передового досвіду трудового виховання дітей дошкільного віку.	169
3.3. Розвиток продуктивних ідей про трудове виховання дітей дошкільного віку у сучасній дошкільній освіті.	190
Висновки до розділу 3	205
ВИСНОВКИ	208
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	212
ДОДАТКИ	247

ВСТУП

Актуальність теми. В умовах реформування системи освіти України, зокрема й дошкільної, актуалізується проблема пошуку продуктивних ідей, що становлять як практичний, так і науковий інтерес. У педагогічній думці другої половини ХХ століття ідеї трудового виховання дітей дошкільного віку розвивалися з урахуванням суспільних потреб підготовки дітей до праці. Досвід педагогів ХХ століття щодо реалізації ідей трудового виховання дітей дошкільного віку є актуальним у сучасних умовах розвитку дошкільної освіти України та потребує новопрочитання. Важливість цієї проблеми регламентовано в законах України «Про освіту» (2017), «Про дошкільну освіту» (2001), Базовому компоненті дошкільної освіти (2012), програмах розвитку дітей від народження до 6 (7) років.

Вивчення наукових праць засвідчує глибокий інтерес учених до проблеми трудового виховання дітей дошкільного віку в історичний період дослідження. На теоретичному рівні ідеї трудового виховання дітей дошкільного віку обґрунтовано в працях українських учених того часу: Л. Артемової, З. Борисової, Т. Введенської, Т. Цвєлих. Окремі питання організації дитячої праці в хронологічних межах дослідження розглядали Н. Кудикіна, М. Мірзаабдулаєва, В. Павленчик, Т. Поніманська, Н. Постнікова, Н. Савельєва, І. Школьна. Психологічні засади трудового виховання дітей дошкільного віку досліджували В. Котирло, М. Матусик, Ю. Приходько. Роль педагогічних журналів у становленні радянської трудової школи висвітлено в праці В. Зябкіна.

Різні аспекти теорії і практики трудового виховання дітей дошкільного віку в історико-педагогічному контексті кінця ХІХ – першої половини ХХ століття є предметом досліджень сучасних українських учених Є. Антипіна, Г. Беленької, Т. Єськової, М. Машовець, М. Мельничук, С. Лозинської. У дисертаціях В. Розгон, Н. Хміль висвітлено вплив педагогічної преси на розвиток дошкільного виховання. Зміст, форми, методи трудового виховання дітей дошкільного віку в умовах трансформації систем освіти в Україні (друга

половина ХХ століття) охарактеризовано в наукових доробках О. Венгловської, С. Дітковської, С. Саяпіної, Т. Степанової, І. Улюкаєвої.

Вивчення поступу ідей трудового виховання дітей дошкільного віку в педагогічній пресі у 50–80-х років ХХ століття ґрунтується на засадах комплексного, хронологічно-проблемного та диференційованого, герменевтичного підходів. Методологічну основу дослідження становлять праці, в яких висвітлено питання класифікації джерельної бази, розроблення періодизації, дослідження педагогічної преси в історико-педагогічному процесі (Адаменко О., Березівська Л., Ваховський Л., Гупан Н., Дічек Н., Домбровська Л., Іванюк Г., Зайченко І., Євтух М., Курило В., Лобода С., Петренко О., Побірченко Н., Пугач А., Сухомлинська О., Хриков Є.).

Аналіз наукових праць, що відображують розвиток ідей трудового виховання дітей дошкільного віку в педагогічній пресі 50–80-х років ХХ століття, дає підстави констатувати відсутність комплексних історико-педагогічних досліджень в означених хронологічних межах, що і зумовило вибір теми дисертаційного дослідження: **«Ідеї трудового виховання дітей дошкільного віку в педагогічній пресі (50 – 80-ті роки ХХ століття)».**

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано відповідно до тематичного плану наукових досліджень Київського університету імені Бориса Грінченка «Філософські, освітологічні та методичні засади компетентнісної особистісно-професійної багатопрофільної університетської освіти» (державний реєстраційний номер 0110U006274).

Тему дисертації затверджено Вченою радою Київського університету імені Бориса Грінченка (протокол №2 від 28.02.2013) та узгоджено в Міжвідомчій раді з координації наукових досліджень у галузі освіти, педагогіки і психології (протокол №4 від 29.04.2013).

Мета дослідження – вивчити та узагальнити поступ ідей трудового виховання дітей дошкільного віку, висвітлених у педагогічній пресі в 50 – 80-ті роки ХХ століття для виявлення нових знань.

Для досягнення мети дослідження визначено такі **завдання**:

1. Висвітлити історіографію та джерела дослідження.
2. З'ясувати вплив педагогічної преси історичного періоду дослідження на розвиток ідей про трудове виховання дітей дошкільного віку.
3. Розкрити передумови розвитку ідей трудового виховання дітей дошкільного віку в педагогічній пресі в хронологічних межах наукового пошуку.
4. Розробити періодизацію та розкрити основні ідеї трудового виховання дітей дошкільного віку в педагогічній пресі у хронологічних межах дослідження.
5. Виокремити перспективні ідеї щодо трудового виховання дітей дошкільного віку для вдосконалення змісту сучасної дошкільної освіти України.

Об'єкт дослідження – трудове виховання дітей дошкільного віку в Україні (1950 – 1980-ті роки).

Предмет дослідження – розвиток ідей трудового виховання дітей дошкільного віку в педагогічній пресі (50 – 80-ті роки ХХ століття).

Хронологічні межі дослідження охоплюють період із 1951 по 1989 роки. *Нижньою межею* визначено 1951 роком, що характеризується пошуком шляхів удосконалення трудового виховання дітей дошкільного віку в дитячих садках і відновленням в УРСР випуску журналу «Дошкільне виховання» (м. Київ). *Верхньою межею* визначено 1989 роком з огляду на зниження суспільних запитів щодо трудового виховання дітей дошкільного віку та зменшення чисельності публікацій у педагогічній пресі з означеної проблеми дослідження, що пов'язуємо з поступовим гальмуванням реалізації реформи освіти.

Територіальні межі дослідження охоплюють терени Української Радянської Соціалістичної Республіки в історичний період дослідження.

Для досягнення мети дослідження й розв'язання поставлених завдань використано комплекс **методів**: загальнонаукові: аналіз, синтез, узагальнення, систематизація, класифікація з метою вивчення й систематизації історіографії та джерельної бази дослідження, вивчення впливу педагогічної преси на розвиток ідей трудового виховання дітей дошкільного віку; виявлення сутності

ідей трудового виховання дітей дошкільного віку в різні періоди; формулювання висновків щодо можливості творчого впровадження їх у сучасну практику дошкільної освіти; теоретичне осмислення й узагальнення педагогічного досвіду відбору, характеристики продуктивних ідей та їхньої реалізації у програмово-методичному забезпеченні трудового виховання дітей дошкільного віку, термінологічний аналіз для з'ясування змісту основних понять дослідження; *конкретно-наукові*: історико-генетичний із метою з'ясування передумов розвитку трудового виховання та історико-педагогічної реконструкції еволюції ідей трудового виховання дітей дошкільного віку в педагогічній пресі в хронологічних межах наукового пошуку; історико-ретроспективний, що дав змогу студіювати суспільно-економічну, педагогічну зумовленість поступу ідей трудового виховання дітей дошкільного віку; конкретно-історичний для аналізу й фактологічного висвітлення матеріалів дослідження щодо ідей трудового виховання дітей дошкільного віку; проблемно-хронологічний із метою виокремлення хронологічних меж періодів і етапів розвитку ідей трудового виховання дітей дошкільного віку в педагогічній пресі у визначених історичних межах дослідження; порівняльно-зіставний для обґрунтування еволюції ідей трудового виховання дітей дошкільного віку.

Джерельну базу дослідження становлять:

- документальні джерела (законодавчі акти і нормативні документи): рішення з'їздів, пленумів ЦК КППС; закони СРСР і УРСР про освіту; доповідні записки до Ради Міністрів та ЦК КПУ з дошкільного виховання, матеріали нарад дошкільних працівників, довідки та листування з Радою Міністрів УРСР із питань роботи дошкільних закладів; рішення, постанови, доповідні записки, документи засідання колегій Міністерства освіти УРСР (фонд 166 Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України; постанови ЦК Компартії України і Ради Міністрів УРСР; фонди 1, 7 Центрального державного архіву громадських об'єднань); Керівництво для вихователя дитячого садка (1939, 1945, 1953, 1954, 1956), Програмно-методичні вказівки для вихователя дитячого садка (1955), Програма виховання у дитячому садку (1962, 1966,

1971), Програма та методичні настанови виховання дітей у дошкільному закладі (1975), Типова програма виховання і навчання в дитячому садку (1984), Програма виховання та навчання в дитячому садку (1986);

- педагогічна преса 50 – 80-х років ХХ століття – статті та інші матеріали, що висвітлювали ідеї трудового виховання дітей дошкільного віку («Дошкільне виховання» (м. Київ, 1951 – 1989); «Дошкільне виховання» (м. Москва, 1945 – 1989); «Радянська школа» (м. Київ, 1950 – 1989); «Початкова школа» (м. Київ, 1950 – 1989); «Сім'я і школа» (м. Москва, 1959 – 1989); збірник наукових праць «Дошкільна педагогіка і психологія» (м. Київ, 1965 – 1982).

- інтерпретаційні джерела, в яких висвітлено пріоритетні ідеї, теорії та практики трудового виховання дітей дошкільного віку, їхнього історичного поступу – монографії, збірники наукових праць, дисертації; довідкові матеріали, словники, бібліографічні збірки, статистичні матеріали;

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що *вперше* цілісно й системно висвітлено розвиток ідей трудового виховання дітей дошкільного віку в педагогічній пресі 50–80-х років ХХ століття, виявлено нові знання про вплив педагогічної преси на поширення, популяризацію, просвітництво педагогів і батьків, громадськості з актуальних проблем трудового виховання дітей у дитячих садках. За критеріями соціально-економічної та педагогічної зумовленості, публікаційної активності педагогічної преси розроблено періодизацію розвитку ідей трудового виховання дітей дошкільного віку в педагогічній пресі у 50–80-х років ХХ століття та виокремлено чотири періоди й етапи в них: I період (1951 – 1959) – актуалізації ідей трудового виховання дітей дошкільного віку в педагогічній пресі; у цьому періоді окреслено два етапи: пошуку шляхів удосконалення трудового виховання дітей дошкільного віку (1951 – 1956), активізації публікацій у педагогічній пресі з проблеми трудового виховання дітей дошкільного віку (1956 – 1959); II період (1959 – 1973) – зміцнення зв'язку трудового виховання дітей дошкільного віку з життям, в якому виділено етапи: домінування ідей трудового виховання на шпальтах періодичної преси (1959 –

1964), реалізації ідей трудового виховання дітей дошкільного віку в практичній діяльності дитячих садків (1964 – 1973); III період (1973 – 1984) – удосконалення змісту дитячої праці на психолого-педагогічних засадах і етапи в ньому: поширення ідей про трудове виховання дітей дошкільного віку як засобу їхнього всебічного і гармонійного розвитку (1973 – 1977), упровадження комплексного підходу до трудового виховання для досягнення всебічного гармонійного розвитку (1977 – 1984); IV період (1984 – 1989) – нормативно-творчий, що характеризується розробленням програмового забезпечення змісту, форм і методів трудового виховання дітей дошкільного віку; *уточнено* поняття «ідеї трудового виховання дітей дошкільного віку», роль педагогічної преси в поширенні ідей про трудове виховання дітей дошкільного віку, впровадження досягнень науки у практику дошкільного виховання, поширення в освітньому просторі УРСР педагогічного досвіду, просвітництво батьків і громадськості з актуальних проблем трудового виховання дітей в історичний період дослідження; *подальшого розвитку набули* ідеї змістового забезпечення адаптації продуктивних ідей про трудове виховання дітей дошкільного віку, всебічного гармонійного розвитку дошкільників в трудовій діяльності, їхнє виховання в творчій діяльності, що висвітлювались на шпальтах педагогічної преси в хронологічних межах дослідження, систематизація джерельної бази наукових пошуків. До наукового обігу *введено* фактологічний матеріал про діяльність дитячих садків із питань організації трудового виховання дітей, що висвітлювались на шпальтах педагогічної преси («Дошкільне виховання») у хронологічних межах дослідження.

Практичне значення одержаних результатів полягає в оновленні змістово-методичного забезпечення підготовки фахівців спеціальності 012 «Дошкільна освіта» першого (бакалаврського) освітнього рівня, розробленні змістових модулів дисциплін «Теорія та методика ознайомлення дошкільників з суспільним довкіллям», «Руководілля з методикою», освітньої лінії «Дитина в соціумі» освітньої програми «Дитина» для дітей від 2 до 7 років» (2016) та методичних рекомендацій до неї (у співавторстві з М. Машовець);

фактологічний матеріал може бути використаний для оновлення змісту навчальних програм з історії педагогіки, історії дошкільної педагогіки, тематики курсових, дипломних проєктів (робіт) здобувачів вищої освіти педагогічних спеціальностей.

Результати дослідження **впроваджено** в освітній процес Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка (акт про впровадження №66 від 17.11.2017), Київського університету імені Бориса Грінченка (акт про впровадження №182-н від 24.11.2017), висвітлено в наукових дискусіях лабораторії дошкільної освіти і виховання Інституту проблем виховання НАПН України (акт про впровадження №01-11/316 від 13.11.2017).

Особистий внесок здобувача. В освітній лінії «Дитина в соціумі» Освітньої програми «Дитина» для дітей від 2 до 7 років та Методичних рекомендаціях до Освітньої програми для дітей від 2 до 7 років «Дитина» (2016) у співавторстві з М. Машовець автором розроблено зміст ознайомлення дітей із працею дорослих за віковими періодами, запропоновано форми й методи роботи, спрямовані на виховання позитивного ставлення дитини до трудової діяльності, уміння оцінювати власний трудовий внесок і якість власних трудових дій.

Матеріали, розробки та ідеї співавторів у дисертації не використовувались.

Апробація результатів дисертації. Результати дослідження обговорювалися на науково-практичних конференціях, семінарах різних рівнів, а саме: *міжнародних* – «Тенденції і перспективи розвитку науки і освіти в умовах глобалізації» (м. Переяслав-Хмельницький, 2015), «Актуальні проблеми педагогічної освіти: європейський і національний вимір» (м. Луцьк, 2016), «Actual Problemes of Science and Education (APSE – 2016)» (Угорщина, м. Будапешт, 2016), «Current issues and problems of social sciences» (Республіка Польща, м. Кельце, 2016); *всєукраїнських* – «Історико-педагогічні дослідження в Україні: сучасний стан та тенденції» (м. Хмельницький, 2013), «Дослідження молодих учених у контексті розвитку сучасної науки» (м. Київ, 2014, 2015), «Сучасні соціально-гуманітарні дискурси» (м. Дніпропетровськ (м. Дніпро), 2015),

«Сучасне дошкілля: актуальні проблеми, досвід, перспективи розвитку» (м. Ніжин, 2015), «Інноваційна діяльність педагога в сучасному освітньому просторі різновікового об'єднання дошкільників» (м. Умань, 2015), «Інноваційні підходи розвитку художньо-творчої активності дітей дошкільного віку та молодшого шкільного віку в культурно-освітньому просторі» (м. Мелітополь, 2016), «Сутність та інноваційний потенціал превентивної педагогіки і інклюзивної освіти дітей та молоді в умовах соціальної згуртованості» (м. Умань, 2017), «Професійна підготовка педагогів в умовах євроінтеграції: проблеми та перспективи» (м. Київ, 2017), а також на регіональному семінарі присвяченому 160-річчю від дня народження С. Ф. Русової «Використання спадщини С. Русової у контексті розвитку духовного потенціалу та патріотично налаштованої особистості дитини дошкільного віку» (м. Прилуки, 2016). Основні положення, результати дисертації обговорювалися на засіданні кафедри дошкільної освіти Педагогічного інституту Київського університету імені Бориса Грінченка (2012 – 2017).

Публікації. Основні положення дисертації відображено в 15 публікаціях (13 з яких написано одноосібно та 2 у співавторстві). Із них: 5 статей опубліковано у фахових виданнях України (з яких 1 – в електронному фаховому виданні, 2 – у виданнях, що входять до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus International), 1 – у зарубіжному періодичному виданні, 1 – у науковому виданні, 6 – у матеріалах науково-практичних конференцій, 1 – як розділ Освітньої програми «Дитина» для дітей від 2 до 7 років, 1 – як розділ Методичних рекомендацій до Освітньої програми для дітей від 2 до 7 років «Дитина».

Структура й обсяг дисертації. Дисертація складається з анотації українською та англійською мовами, вступу, трьох розділів, висновків до розділів та загальних висновків, списку використаних джерел (404 позицій, з яких 55 – архівні джерела), 14 додатків на 28 сторінках. Загальний обсяг дисертації – 274 сторінки, основний текст викладено на 194 сторінках рукопису. Текстову частину дисертаційного дослідження проілюстровано 4 таблицями, 1 рисунком.

РОЗДІЛ 1

ТРУДОВЕ ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ У ПЕДАГОГІЧНІЙ ПРЕСІ 50-80-х РОКІВ ХХ СТОЛІТТЯ ЯК ІСТОРИКО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

1.1. Історіографія та джерела дослідження

Сучасна історико-педагогічна наука в Україні послуговується як загальнонауковою, так і власною методологією дослідження. Вчені вважають, що в історико-педагогічному дослідженні важливе місце посідають історіографія та джерельна база, оскільки від них залежить структура викладу матеріалу дисертації. Наукова проблема дослідження ідей трудового виховання дітей дошкільного віку, висвітлених у педагогічній пресі знаходиться на перетині двох напрямів: трудового виховання дітей дошкільного віку в історичному ракурсі та пресознавства (педагогічна преса для працівників галузі дошкільного виховання).

Загальнонауковою основою дослідження стали фундаментальні наукові праці українських учених: О. Адаменко [4], Л. Березівської [24], Н. Гупана [76], Н. Дічек [84], Г. Іванюк [111], М. Євтуха [93; 94], В. Курила [136], О. Сухомлинської [288], Є. Хрикова [179; 328], що розкривають розвиток педагогічної науки в історико-педагогічному процесі, відображають зміни освітньої парадигми та висвітлюють методологію історіографічного дослідження.

Вивчаючи особливості історичного розвитку педагогічної науки, Н. Гупан наголошує на пріоритетності міжнаукових інтегрованих студій та їх значному місці на сучасному етапі еволюції освіти. Галузеві дослідження дають змогу якнайповніше розкрити систему зв'язків та взаємообумовленостей досліджуваної проблеми [76]. Розгляд питання розвитку ідей трудового виховання дітей дошкільного віку як провідна проблема дослідження потребує вивчення відповідної педагогічної преси досліджуваного періоду (50 – 80-х років ХХ століття) та її впливу на поширення та впровадження цих ідей у

практику дошкільної освіти, що зумовлює додаткові історіографічні пошуки. Дослідники педагогічної преси І. Зайченко [99; 100], В. Зябкін [108], Ю. Колісник [123; 124], А. Пугач [254], В. Різун [260], М. Романюк [168], Г. Рудий [264], Т. Трачук [301; 302; 303; 304], Є. Хриков [329] зазначають, що в ХХ столітті на теорію та практику освіти вона мала значний вплив. Відсутність цілісних досліджень не дає змоги оцінити особливості педагогічної преси у 50–80-х роках ХХ століття, тому значну увагу ми приділили дослідженню матеріалів педагогічної преси, у яких висвітлено питання трудового виховання дітей дошкільного віку.

Розглядаючи у дослідженні значення преси, звертаємось до положення, згідно з яким головним джерелом для дослідження історико-педагогічного процесу є наукова продукція (Адаменко О. [4], Ваховський Л. [44], Домбровська Л. [89], Пастушенко О. [202]). Сучасні науковці оцінюють пресу як потужне джерело, що оперативно висвітлює події та відображає особливості історико-педагогічний процесу (Пугач А. [254], Сухомлинська О. [288], Цимбал-Слатвінська С. [335]).

Починаючи з другої половини ХІХ століття, преса була однією з основних форм існування і розвитку суспільної самосвідомості широких верств населення, розповсюдження значного обсягу знань (Зайченко І. [99; 100], Сидоренко І. [278]). Підвищення інтересу до питань виховання сприяло розвитку та збільшенню кількості найменувань педагогічних видань (Дубінець І. [91], Кухта М. [137]). Для реалізації освітніх і просвітницьких ідей, на думку Н. Побірченко, педагогічна преса була однією з небагатьох можливостей для педагогів розповісти про свою діяльність, привернути увагу до актуальних питань виховання [216]. Вагому роль педагогічна преса відігравала в інтеграції педагогічної науки та практики (Щука Г. [343], Хриков Є. [329]), а також допомагала здійснювати цілеспрямовані педагогічні впливи в системі «родина – заклад освіти – держава» (Зябкін В. [108], Кухта М. [137]).

Науковці вважають, що преса сприяла обміну педагогічними ідеями, була індикатором розвитку науки та практики (Адаменко О. [3], Зайченко І. [99],

Курило В. [136; 179], Пугач А. [254], Хриков Є. [328], Хміль Н. [327], Лобода С. [163]). Тому дослідження розглядуваної наукової проблеми, окрім вивчення особливостей розвитку трудового виховання дітей дошкільного віку, потребує аналізу історичного розвитку преси загалом і періодичних видань, у яких висвітлювались питання праці дітей дошкільного віку, зокрема. С. Лобода доводить, що педагогічні ідеї знаходяться в постійному русі, впливаючи на подальший теоретичний і практичний розвиток ідей. Зважаючи на це робимо висновок, що вивчаючи пресу, важливо звернути увагу на читацьку аудиторію, зворотні зв'язки в обміні розробками між науковцями та практиками [162].

О. Петренко вивчала критерії підбору джерел для групування джерельної бази дослідження та з'ясувала, що на сучасному етапі розвитку неможливо концентруватись на моногрупі джерел, а достовірність результатів дослідження можна забезпечити лише за умов комплексного використання джерельної бази [203]. Підтвердженням цього положення стала наша спроба відповідно до предмета дослідження (розвиток ідей трудового виховання дітей дошкільного віку в педагогічній пресі) сконцентрувати увагу на моногрупі джерел (власне педагогічній пресі). Проте у зв'язку з прогалинами в історіографічному полотні досліджень розглядуваної проблеми, ґрунтуючись на комплексному підході джерельну базу було розширено (у дослідженні використовувались архівні матеріали, дисертаційні праці, монографії, окремі опубліковані наукові розвідки, публікації в журналах «Дошкільне виховання» (м. Київ), «Дошкільне виховання» (м. Москва), «Сім'я і школа» (м. Москва), «Радянська школа» (м. Київ), збірнику «Дошкільна педагогіка і психологія» (м. Київ), газеті «Радянська освіта» (м. Київ).

Вивчення історіографії дослідження ідей трудового виховання дітей дошкільного віку, висвітлених у педагогічній пресі потребує розгляду класифікації джерел. Сучасні науковці, зокрема Н. Дічек [84], Г. Іванюк [110], О. Петренко [203], Н. Гупан [77], О. Сухомлинська [288], зазначають, що в основі глибини та переконливості дослідження лежать класифікація, систематизація та герменевтика джерел дослідження. Класифікація історичних

джерел об'єктивно відображає зв'язки між категоріями джерел, залежить від поставлених цілей дослідження та системно розгортає логіку дослідження.

Науковці пропонують різні підходи до класифікації джерельної та історіографічної бази дослідження. Так, аналізуючи методологічні аспекти модернізації вітчизняних історико-педагогічних досліджень, Н. Дічек пропонує класифікацію джерел історико-педагогічної науки за «продуктом спрямованої людської освітньої діяльності» [85]. Згідно з цією класифікацією преса відноситься до публіцистичних художньо-наукових джерел.

Систематизацію джерельної бази було здійснено відповідно до мети дисертації (Гупан Н., Іванюк Г.). Таким чином, у ході дослідження вивчалися такі групи джерел: 1) документальні джерела і нормативні документи; 2) педагогічна преса, спрямована на висвітлення теоретичних питань і досвіду працівників дошкільної галузі щодо трудового виховання дітей дошкільного віку; 3) інтерпретаційні джерела, присвячені загальним питанням розвитку дошкільної освіти.

Зважаючи на специфіку дослідження ідей трудового виховання дітей дошкільного віку в педагогічній пресі, інтерпретація матеріалів дослідження здійснювалась на засадах герменевтичного підходу. Сучасні науковці, вивчаючи розвиток історико-педагогічного явища, наголошують на необхідності новопрочитання джерельної бази [85; 121].

В контексті дослідження проблеми актуальною є документальна група джерел, що становить нормативно-правову базу. Аналіз наукових джерел дає можливість стверджувати, що Закон Верховної Ради СРСР «Про зміцнення зв'язку школи з життям та про подальший розвиток системи народної освіти в СРСР» (1958), Постанова УРСР «Про заходи щодо подальшого розвитку дитячих дошкільних установ, поліпшення виховання та медичного обслуговування дітей дошкільного віку» (1959) стали новим етапом розвитку освіти та відобразились на всіх її ланках (Адаменко О. [4], Березівська Л. [24], Венгловська О. [50], Іванюк Г. [111], Саяпіна С. [276], Степанова Т. [284], Улюкаєва І. [314]). Директивні вказівки документів не лише розкрили основні

ідеї змісту освіти, а й дали змогу звернути увагу на джерела, необхідні для подальшого вивчення. Зокрема, у згаданому законі знаходимо посилання до органів підпорядкування ЦК ВЛКСМ (Центрального комітету Всесоюзного ленінського комуністичного союзу молоді), редакцій журналів із чіткими інструкціями щодо сприяння вивіщенню дошкільного виховання як ланки освіти [374, арк. 131].

За результатами вивчення нормативно-правових актів про освіту, чинних у хронологічних межах дисертаційного дослідження, з'ясовано, що в радянську добу пріоритетними визначалися партійні документи (матеріали з'їздів, пленумів, нарад). Ідеї, окреслені в цих документах, розвивалися як керівні до виконання Радою Міністрів Верховної Ради УРСР. Таким чином, закони, що приймалися в освітній галузі, визначали конкретно-практичні шляхи реалізації політики партії.

Постанова Центрального комітету Комуністичної партії України (ЦК КПУ) і Ради Міністрів УРСР від 8 серпня 1963 року №937 «Про хід виконання постанови ЦК КП України і Ради Міністрів УРСР від 19 червня 1959 року №949 «Про заходи по дальшому розвитку дитячих дошкільних установ, поліпшенню виховання та медичного обслуговування дітей дошкільного віку» спонукала до підбиття підсумків виконання постанови 1959 року та, враховуючи недоопрацювання, скеровувала на виконання накреслених завдань. Постанова ЦК КПУ і Ради Міністрів УРСР «Про стан і заходи по дальшому розвитку дошкільного виховання дітей в республіці» (1974) [238] скеровувала науковців та практиків до нових розробок в дошкільному вихованні. Трудове виховання як компонент загального виховання залишалось на важливому місці в радянському дошкільному вихованні, проте акцент переміщувався на розумову працю. Постанова Ради Міністрів СРСР «Про подальше поліпшення суспільного дошкільного виховання і підготовку дітей до навчання у школі» (1984), прийнята в руслі реформування системи освіти та всіх її ланок, спрямовувала освітян на створення єдиної трудової школи, яка характеризувалась демократичними формами, методами, змістом трудового

виховання дітей дошкільного віку.

Вище згадані директивні документи істотно впливали на розвиток наукової думки. Державна політика в освіті була визначальною, а педагогічна наука була покликана виконувати поставлені нею завдання.

Вивчення матеріалів документальних та нормативних джерел, зокрема доповідних записок до Ради Міністрів та ЦК КПУ по дошкільному вихованню [354; 355; 356; 357; 358; 360; 362; 363; 364; 365; 367; 368], матеріалів наради дошкільних працівників [359; 362]; доповідних записок до ради Міністрів УРСР та ЦК КП України про стан та заходи поліпшення роботи в дитячих установах по дошкільному вихованню [369; 370; 371; 372; 373; 374; 375]; доповідних записок та довідок управління до Ради Міністрів УРСР та ЦК КП України з питань роботи дошкільних закладів республіки [377; 378; 380; 381]; довідок та листування з Радою Міністрів УРСР з питань роботи дошкільних закладів [391]; довідок про історію дошкільного виховання в Українській РСР за 40 років радянської влади [369]; інформації управління про перехід дошкільних закладів Української РСР на роботу за новою програмою виховання у дитячому садку (20 вересня 1972 року) [390]; документів засідання колегії Міністерства освіти УРСР (рішення, постанови, доповідні записки) [397; 398], дало змогу проаналізувати місце трудового виховання дітей дошкільного віку та значення педагогічної преси в системі освіти. Аналіз перелічених документів засвідчує акцентування уваги держави на проблемах трудового виховання дітей дошкільного віку, що започаткувало низку процесів, які відображали розвиток ідей трудового виховання. Дослідження доповнилося важливими фактами з архівних матеріалів, зокрема статистичними відомостями, довідками та розпорядженнями стосовно функціонування преси для дошкільного виховання.

Реалізація завдань дисертаційного дослідження також передбачала вивчення поняттєво-термінологічного апарату його предметного поля. Термінологічний аналіз здійснювався в двох напрямках: 1) розгляд понять, пов'язаних із трудовим вихованням дітей дошкільного віку: ідеї, трудове

виховання, ідеї трудового виховання, діти дошкільного віку, праця дітей дошкільного віку, ідеї трудового виховання дітей дошкільного віку; 2) розгляд понять, пов'язаних із педагогічною пресою: преса, періодичні видання, періодична педагогічна преса, українська періодична преса, преса дошкільного спрямування, педагогічна преса, що висвітлює ідеї трудового виховання дітей для дошкільного виховання. Робота здійснювалась у 2-х часових площинах: сучасній та минулій (50 – 80-х років ХХ століття). Перша охоплювала аналіз сучасних довідкових джерел, нових досліджень у дошкільній освіті, державних нормативних документів: «Український педагогічний словник» С. Гончаренка [64], «Сучасний тлумачний словник», «Енциклопедія освіти» [92], ДОСТУ 3017 : 2015 «Державний стандарт України. Видання. Основні види» [90] тощо.

Для найповнішого розуміння досліджуваної проблеми важливим було визначення можливих змін в трактуванні основних понять предметного поля дослідження впродовж півстоліття. З цією метою було проаналізовано довідкові видання 50 – 80-х років ХХ століття: «Велика Радянська Енциклопедія» (1955) [36], «Українська Радянська Енциклопедія» (1963) [311], «Словник української мови (СУМ – 11)» (1970 – 1980) [280], «Українська Радянська Соціалістична Республіка» (1987) [312], «Український радянський енциклопедичний словник» (1988) [313]. Необхідність використання цих видань обумовлюється важливістю розуміння та конкретизації розглядуваних понять у досліджуваній період для ефективного їх пошуку та виявлення в джерелах в 50 – 80 років, що сприяють глибокому розумінню розглядуваного в дисертації педагогічного феномену.

В «Українському педагогічному словнику» (1997) поняття «ідея» визначається як форма духовно-пізнавального відображення певних закономірних зв'язків та відношень зовнішнього світу, спрямована на його перетворення. За своєю логічною будовою ідея є формою мислення, різновид поняття, зміст якого своєрідно поєднує в собі як об'єктивне знання про наявну дійсність, так і суб'єктивну мету, спрямовану на її перетворення [64]. Поняття

«ідея» розглядалось в контексті значної кількості історико-педагогічних досліджень (Антипін Є. [9], Січкара А. [279], Лобода С. [162] та ін.).

Так, С. Лобода розглянула, як узгоджуються педагогічної ідеї та міфологеми. Науковець розкрила поняття «педагогічні ідеї», як тенденції, характерні для всього ходу розвитку педагогічної теорії й віддзеркаленої в ній практики, і, крім того, як рушійну силу поступу педагогічної науки [163, с. 42]. Сутність (характер) ідей полягає в тому, що вони є результатом і водночас джерелом розвитку педагогічної думки [163]. Таким чином, ідея зароджується в соціально-економічній ситуації і впливає на перетворення (удосконалення) педагогічної практики. Вона знаходиться у тісному взаємозв'язку з усіма процесами навколишньої дійсності, перебуває у постійному коловороті, змінюючи практику, стає джерелом нової ідеї: «... рушійна сила розвитку ідеї – педагогічна проблема» [163, с. 42].

Тлумачний словник «Трудове виховання і політехнічне навчання» (1968) розкриває сутність змісту та форми організації трудового виховання в контексті наукової думки та пріоритетів радянської доби. Матеріали цінні для нашого дослідження, оскільки відображають тлумачення понять трудового виховання, що були вихідними для спеціалістів освітньої галузі [306].

Словник «Трудове виховання і політехнічне навчання» (1968) визначає трудове виховання частиною комуністичного виховання підростаючого покоління, системою педагогічної взаємодії, спрямованого на формування в учнів комуністичного ставлення до праці [306, с. 391].

У контексті вивчення досліджуваної проблеми важливим є таке визначення: «Праця в дитячому садку – діяльність дітей, організована вихователем, щоб привчити їх до самообслуговування, прищепити первинні уміння» [306, с. 388–390].

Для вивчення змісту та форм трудового виховання важливим було з'ясувати тлумачення основних понять, пов'язаних із основними компонентами дошкільного виховання: ігровою діяльністю, розумовим, естетичним, моральним, фізичним вихованням.

«Ігри трудові – один з видів діяльності дітей і важливий засіб виховання у них інтересу і любові до праці» [306, с. 98]. Гра в житті дитини має таке ж значення, як і робота для дорослого. Тому гра є не лише задоволенням, радістю, але і засобом виховання таких якостей, як спостережливість, працелюбність, здатність до подолання труднощів. Гра має особливе значення, оскільки в ігровій діяльності збагачуються уявлення дітей про довкілля, працю дорослих, створюється підґрунтя для виховання трудових навичок, відбувається усвідомлення необхідності праці для суспільної користі. Формування перших трудових умінь і навичок у дітей починається з раннього віку. Під час гри діти привчаються до самообслуговування. Створювані в сім'ї ігрові ситуації дають можливість залучити їх до побутової праці, розвивати технічний світогляд [306, с. 98].

Зміст та завдання морального виховання дітей дошкільного віку в другій половині ХХ століття ґрунтувалися на марксистсько-ленінській теорії. Моральне виховання було націлено на формування таких якостей, як соціалістичний патріотизм і пролетарський інтернаціоналізм, комуністичне ставлення до праці, дисциплінованість, колективізм, уміння критично оцінювати себе, сміливо критикувати інших та ін. Згідно з основними положеннями радянської педагогіки, праця – «могутній» засіб впливу на життєдіяльність особи [306]. За словником «Трудове виховання і політехнічне навчання» (1968), моральне виховання в праці визначено як «цілеспрямований процес формування моральних якостей, рис характеру, навиків і звичок поведінки; в радянському суспільстві реалізується в дусі принципів, сформованих моральним кодексом будівника комунізму» [306, с. 453].

«Естетичне виховання в праці – виховання здатності сприймати, відчувати і правильно розуміти красу і перетворювальну силу праці, а також необхідність і вміння втілювати прекрасне в трудовій діяльності» [306, с. 364].

Як елемент всебічного розвитку розглядається фізичне виховання в трудовій діяльності, що мало на меті виховання дошкільників у процесі трудового навчання та праці з метою укріплення їх здоров'я і досягнення правильного фізичного розвитку [306, с. 437].

Таким чином, представлені компоненти є складником всебічного розвитку

дітей, що є метою навчання, виховання та розвитку майбутнього покоління. Аналіз основних понять дає змогу простежити наскрізність ідеї трудового виховання та політехнічного навчання як особливої ідеї, властивої радянській педагогіці загалом та дошкільній зокрема.

В кінці 1970-х років у педагогіці та психології відбувається переосмислення змісту поняття «трудове виховання». Воно розглядається як педагогічна концепція виховання у дітей поваги до праці, розуміння її необхідності, набуття певних навичок. Найголовніше завдання трудового виховання – налаштувати дитину на необхідність праці в житті людини. Дитяча праця не носить суспільно корисного значення, а є турботою у ставленні до близьких. Отже, як бачимо, розуміння поняття «трудове виховання» розширилося, конкретизувалося та гуманізувалося [253, с. 5].

Аналізуючи місце трудового виховання в структурі сучасної освіти дітей, звертаємось до думки С. Гончаренка, який вважає трудове виховання найстарішою формою виховання, притаманною всім історичним періодам. За його визначенням, «трудове виховання – система виховних впливів, яка передбачає залучення дітей і юнацтва з метою їх загального розвитку до трудової діяльності» [64, с. 335].

Узагальнюючи, ми визначаємо поняття «ідеї трудового виховання дітей дошкільного віку» як форму реалізації державної освітньої політики в галузі дошкільного виховання, зокрема трудового, що відображалось на сторінках педагогічної преси 50 – 80-х років ХХ століття в системі педагогічних принципів, підходів, методів, засобів та форм організації дитячої праці в дошкільному віці.

Важливим напрямом наукових пошуків у дослідженні є вивчення педагогічної преси. В «Енциклопедії освіти» поняття «преса» визначається як друковані видання – періодичні (газети, журнали, бюлетені і т. ін.) і рідше – неперіодичні (книги, листівки і т. ін.) [92].

Згідно з ДОСТУ 3017 : 2015 «Державний стандарт України. Видання. Основні види» види видань за періодичністю поділяються на неперіодичні та

серіальні (періодичні та продовжувані) [90].

Періодичне журнальне видання – видання, що виходить через певні проміжки часу, має заздалегідь визначену постійну щорічну кількість і назву нумерованих чи датованих, однотипово оформлених випусків, які не повторюються за змістом. За ДОСТУ 3017 : 2015 журнали класифікуються на суспільно-політичні, наукові, реферативні, науково-популярні, популярні, виробничо-практичні, літературно-художні, релігійні, рекламні, спеціальні [90].

Поняття «збірник наукових праць» визначається як наукове видання, що містить дослідницькі праці наукових установ, закладів чи товариств [90, с. 12]. Матеріали збірників входять до «Літопису журнальних статей» з 1950-х років до сьогодення.

Продовжуване видання виходить через заздалегідь невизначені проміжки часу, в міру накопичення матеріалу, нумерованими випусками, неповторюваними за змістом, однотипово оформленими, із спільною назвою [90].

Поняття «педагогічна періодика» в «Енциклопедії освіти» О. Черкасовим тлумачиться як система періодичних видань, присвячена питанням виховання та навчання [92].

Для визначення трансформацій вище згаданих понять та повного охоплення можливих джерел дослідження з енциклопедичних джерел ми з'ясували значення основних термів дослідження у 50 – 80-х роках ХХ століття.

Словник української мови в 11 томах (1979) трактує поняття «преса» як друковані засоби масової інформації (періодичні друковані видання), які виходять під постійною назвою, із періодичністю один і більше номерів впродовж року [280].

В «Українському радянському енциклопедичному словнику» «преса» визначається як рукописні і друковані періодичні (газети, журнали) і неперіодичні (книги, брошури, листівки та ін.) видання, що є засобом інформаційного вираження та формування суспільної думки, ідейною зброєю класового суспільства, політичних партій [312].

В довідкових виданнях відсутнє поняття «педагогічна преса» проте ми виділили споріднене з ним поняття «педагогічний журнал». «Педагогічний журнал – періодичне видання, присвячене питанням освіти і виховання молодого покоління» [36, с. 18]. Наявність звуженого поняття «педагогічний журнал», на нашу думку, пов'язане з незначною кількістю друкованої газетної продукції в освітній сфері (лише одна газета).

До педагогічної преси належать журнали та газети, але з газетної продукції в освітній галузі досліджуваного періоду представлена лише «Радянська освіта». Пояснення відсутності розмаїття газетної продукції знаходимо у визначенні в «Українській Радянській Енциклопедії» (1963): «Газета – періодичне, переважно щоденне видання, що містить систематичні матеріали про події і явища суспільно-політичного, економічного і культурного життя» [311, с. 366].

Істотні розбіжності спостерігаються у трактуванні поняття «преса», оскільки у досліджуваній період воно було ширшим. Поняття «педагогічна преса» не визначалось, а натомість застосовувалось «педагогічний журнал». Акцент ставився саме на журнал як найбільш доступний для широкого загалу освітян вид видання, який задовольняв потреби в отриманні достовірної своєчасної інформації [36; 309].

С. Лобода розглядає педагогічний журнал як загальновизнаний основний тип педагогічних періодичних видань. На підґрунті історико-педагогічного аналізу вчена визначає поняття, які є цінними та опорними для нашого дослідження: «Українська періодична преса – це періодичні видання, що видавались чи видаються в Україні, яким властиві оперативність обігу інформації та хронологічна адекватність висвітлення подій, актуалізація певних соціально-політичних, наукових і культурних процесів» [163, с. 119].

Учена доводить, що педагогічна преса – це одна з форм вияву педагогічної свідомості, а також засіб впливу на неї та специфічний механізм творчого науково-педагогічного освоєння дійсності. «Педагогічна преса – це періодичні видання, призначені і для фахівців, і для зацікавлених громадських

кіл, статутним завданням яких є сприяння розвитку педагогічної науки і практики» [163, с. 119].

В. Розгон у дослідженні на тему «Вплив педагогічної преси на розвиток суспільного дошкільного виховання в Україні (кінець ХІХ – 90-ті роки ХХ століття)» з'ясувала, що педагогічні часописи є визначальними для фахівців тієї галузі, до якої вони мають безпосереднє відношення, оскільки інноваційні проблеми, висвітлені на сторінках педагогічної преси є дотичним до специфіки їхньої діяльності. В своєму дослідженні науковець подає дефініцію поняття: «педагогічна преса дошкільного спрямування – друковані засоби масової інформації, на сторінках яких систематично оприлюднюються результати дослідження науковців і доробок практиків у галузі дошкільної освіти та передовий педагогічний досвід їхньої реалізації в дошкільних навчальних закладах» [261, с. 41].

У пропонованому дослідженні спираємось на вище означені поняття, оскільки вони характеризують особливості педагогічних періодичних видань радянського періоду, а саме:

- преса відображає педагогічну думку певного періоду; впливає на стан практики, підтримуючи обмін думками між теоретиками та практиками;
- регламентує напрямки своєї роботи через статутне завдання видання, визначене державним замовленням та цензурою.

Труднощі в дослідженні педагогічної преси були викликані епізодичним розглядом її розвитку в історико-педагогічних дослідженнях. Згідно з методологічними положеннями дослідження преси, спираємось на розгляд видань, спрямованих на розв'язання статутного завдання висвітлювати питання дошкільного виховання (С. Лобода) [162]. Такими виданнями в 50 – 80-х роках ХХ століття були журнали «Дошкільне виховання» (м. Київ), «Дошкільне виховання» (Москва) і збірник наукових праць «Дошкільна педагогіка і психологія». Підтвердження цієї думки знаходимо під час аналізу енциклопедичних та довідкових видань [311]. Видавництво «Товариства для поширення політичних і наукових знань Української РСР», пізніше

перейменоване в товариство «Знання» (з 1963 року), видавало брошури за актуальними напрямками навчання та виховання, серед яких були питання трудового виховання [23]. З метою охопити якомога більше джерел і уникнути безсистемних, невиправданих пошуків, ми розглянули публікації науковців, які вивчали питання дошкільного виховання.

Для з'ясування можливих обсягів періодичних видань, їх точного переліку, кількості номерів, трансформації назв та змісту, ми здійснили статистичний аналіз бібліографічних джерел «Преса Української РСР. 1918 – 1975», «Преса Української РСР. 1918 – 1985», «Періодичні видання. УРСР. 1918 – 1950. Журнали», «Періодичні видання. УРСР. 1951 – 1960. Журнали». «Періодичні видання. УРСР. Журнали. 1961 – 1975», «Періодичні видання. УРСР. Журнали. 1976 – 1980», «Періодичні видання. УРСР. Газети. 1961 – 1980» [207; 208; 209; 229; 230]. Метою пошуків, згідно з контент-аналізом, було визначення видань, що за своїм призначенням мали висвітлювати питання дошкільного виховання.

Для уточнення видань періодичної преси, що містять публікації з дошкільного виховання, було проаналізовано бібліографічні відомості Науково-дослідного інституту педагогіки УРСР, узагальнені в «Бібліографічному покажчику книг та статей співробітників науково-дослідного інституту педагогіки УРСР» [33; 34], що публікувався в 1958 – 1959 і 1966 – 1969 роках, «Бібліографічному покажчику. Друковані праці співробітників Інституту за 1958 – 1972 рр.» (1976) [32]. Аналіз бібліографічних видань дозволив частково прослідкувати праці учених, їх розміщення, тематику наукових доробків, обсяги. Таким чином, було простежено рівень виконання завдань, поставлених відділом дошкільного виховання Міністерства освіти УРСР щодо розроблення теорії трудового виховання. Повну картину відновити не вдалося, оскільки не всі бібліографічні видання були віднайдені. Зауважимо, що статті про трудове виховання дітей дошкільного віку, розміщені в бібліографічних покажчиках, були опубліковані в журналі «Дошкільне виховання» (м. Київ).

Для з'ясування внеску українських науковців радянської доби, які працювали над проблемою трудового виховання дітей дошкільного віку, розглянуто історію розвитку Науково-дослідного інституту педагогіки УРСР. У короткому нарисі розвитку інституту «Науково-дослідний інститут педагогіки УРСР» (1976) [185] представлено здобутки наукової роботи відділів та напрямів досліджень науковців. Питання трудового виховання дітей дошкільного віку визначалося на його сторінках як надважливе, однак не було деталізоване. У праці «Інститут педагогіки: погляд через роки (до 75-річчя від дня заснування Українського науково-дослідного інституту педагогіки)» [114] розкрито основні наукові напрями досліджень, проте не конкретизована інформація про науковців, які працювали над питанням трудового виховання дітей дошкільного віку.

Цікавим є доробок педагогів вищої школи, зокрема Київського державного педагогічного інституту ім. О. М. Горького, які займалися підготовкою педагогів. Розгляд видання «Бібліографічний покажчик. Друковані праці співробітників інституту за 1958 – 1972 рр.» [33] дав змогу визначити тематику, над якою працювали викладачі педагогічного інституту. Публікації вчених класифікувались за кафедрами. Найближчою до питань дошкільного виховання була кафедра педагогіки і психології, оскільки кафедру дошкільної педагогіки на той час не було створено. Фахівці інституту розглядали різні питання, різноспрямованість їхніх інтересів завадила концентруванню на дошкільній педагогіці, проте серед публікацій були й такі, що висвітлювали питання з трудового виховання школярів.

Оскільки предметом пошуку в нашому дослідженні є матеріали, що відображають розвиток ідей трудового виховання в соціумі, ми проаналізували праці з історії педагогіки, у яких розкрито питання дошкільного виховання, зокрема аспекти трудового виховання (Антипін Є. [9], Артемова Л. [11], Борисова З. [53], Венгловська О. [50], Дітковська С. [83], Саяпіна С. [276], Січкара А. [279], Степанова Т. [284], Улюкаєва І. [314]). Вивчення та аналіз фундаментальних праць дали можливість: сформулювати вихідні положення

нашого дослідження; підтвердити необхідність уточнення ролі та значення трудового виховання дітей дошкільного віку в загальному розвитку системи дошкільного виховання; підтвердити істотність впливу преси для спеціалістів дошкільної галузі освіти на якість вирішення питань трудового виховання.

На основі аналізу ідей наступності трудового виховання дітей дошкільного та молодшого шкільного віку кінця XIX – 30-х років XX століття Є. Антипін дійшов висновку, що на трансформацію ідей трудового виховання дітей істотно вплинули ідеологічні чинники. Вони стимулювали зміну підходів в організації трудового виховання дітей: від праці до розвитку; від праці для життя до праці для навчання; праці для праці [9]. У дослідженні Є. Антипіна виокремлено 1928 – 1934 роки як етап нормативно-методологічного регулювання ідей наступності в трудовому вихованні дітей в умовах розбудови радянської освіти [9]. Критеріями побудови періодизації стали особливості державної політики щодо трудового виховання дітей дошкільного віку.

Вивчаючи проблему трудового виховання дітей дошкільного віку, ми звернули увагу на періодизацію розроблення проблеми виховання працелюбності дошкільників на заняттях із ручної праці (1919 – 1941), запропоновану Т. Єськовою. Дослідниця, здійснивши аналіз розвитку працелюбності у дітей дошкільного віку, виокремила 1917 – 1941 роки одним тривалим періодом, проаналізувала ідеї розвитку працелюбності у дітей дошкільного віку та поділила його на 3 етапи (I – 1917 – 1929, II – 1930 – 1936, III – 1937 – 1941). Другий та третій етап за хронологічними межами дотичні до вивчення передумов явища, досліджуваного в пропонованій дисертації. У 1930 – 1936 роках провідною ідеєю в освіті була політехнізація, що спрямовувалась на досягнення суспільно корисної мети. У 1936 році у зв'язку з Постановою ЦК ВКП(б) «Про педагогічні перекирення в системі Наркомосу» відбулися значні зміни в розвитку теорії дошкільного виховання. Здійснений дослідницею аналіз дав змогу визначити новий період розвитку досліджуваної проблеми, який розпочався у 1937 році після наказу Наркомосу УРСР «Про відміну ручної праці, занять у майстернях і на пришкільних земельних ділянках» [95]. Оскільки концепції в освітньо-

виховному процесі диференціювалися залежно від особливостей радянської державної освітньої політики, то попередні надбання з розвитку трудового виховання дітей були розкритиковані і відкинуті.

Вище згадані дослідження розкривають аспекти трудового виховання дітей дошкільного віку, що передують хронологічним рамкам нашого дослідження, що дає змогу прослідкувати початок нового періоду розвитку ідей трудового виховання.

Зважаючи на те, що Україна має спільну історію з іншими республіками Радянського союзу, цікавими для нас є дослідження російської вченої Л. Сайгушевої. У статті «Розробка проблеми трудового виховання дітей в радянській дошкільній педагогіці» дослідниця висвітлила здійснений нею аналіз трудового виховання дітей дошкільного віку в радянській педагогіці та визначила, що основними чинниками впливу на розвиток ідей трудового виховання були соціально-економічні та політичні тенденції [273]. Л. Сайгушева виокремила три етапи розроблення засад трудового виховання дітей дошкільного віку в радянській педагогіці:

1) 1917 – 1937 роки – розгляд питання активності в праці (як властива риса особистості), основні характеристики трудової активності дітей дошкільного віку, методи та форми досягнення поставлених завдань;

2) 1938 – 1958 роки характеризувалися надмірною опікою, ігноруванням активності і творчості дитячої праці внаслідок помилок на попередньому етапі.

3) із 1960-х років до сучасності – реалізація проблеми формування трудової активності дітей дошкільного віку, удосконалення програмно-методичних документів, наукові дослідження питань трудового виховання [273].

Поділяємо думку О. Адаменко щодо характеристики етапів розвитку української дидактики в другій половині ХХ століття: 50 – 60-ті роки – етап накопичення емпіричного матеріалу; 70 – 80-ті роки – етап узагальнення накопиченого емпіричного матеріалу, дослідження форм та методів навчання [3].

Прикметно, що ці етапи простежувалися і за змістом публікацій з трудового виховання дітей дошкільного віку в журналі «Дошкільне виховання» (м. Київ).

У монографії Т. Степанової «Трансформація змісту передшкільної освіти в історії розвитку вітчизняної дошкільної педагогіки (кінець XIX – XX століття)», особливу увагу приділено саме завданням та змісту роботи з дітьми дошкільного віку. Аналіз та систематизація науково-теоретичних, методичних матеріалів, дали змогу прослідкувати узагальнене висвітлення трудового виховання на фоні інших компонентів дошкільного виховання [284].

«Історія педагогіки України» (2006) Л. Артемової цілісно висвітлює історію української школи та дошкільного виховання. Праця авторки, яка є безпосереднім учасником трансформування дошкільного виховання, дала можливість відкрити нові деталі взаємодії між ланками дошкільної освіти УРСР та СРСР, що, на нашу думку, є дуже важливим [10]. У Всесоюзній системі освіти УРСР була другою республікою за величиною наукової школи та кількістю наукових співробітників, значну кількість наукових розробок було здійснено саме в УРСР. Зокрема, питання трудового виховання, що висвітлювали здобутки українських радянських науковців, втілились у програмі, що обговорювалась та висвітлювалась на сторінках журналу «Дошкільне виховання» (м. Київ).

Для нашого дослідження цінними є розвідки з історії дошкільного виховання І. Улюкаєвої. Зокрема в праці «Історія суспільного дошкільного виховання в Україні» (2016) розкрито загальні особливості провадження дошкільного виховання в Україні в XX столітті. Авторка висвітлила огляд окремих статей журналу «Дошкільне виховання» (м. Київ), подала фрагментарний аналіз питання трудового виховання як одного з компонентів дошкільного виховання [314].

Історіографія другої половини XX століття представлена в публікаціях, Г. Беленької [26], Л. Пісоцької [214], І. Цюпак [337].

Значний інтерес становить колективна праця «Дитина – педагог: сучасний погляд» (2010), оскільки в одному з її підрозділів – «Праця в житті сучасної

дитини» – в історичному аспекті проаналізовано трансформацію ідей трудового виховання з радянського періоду до нашого часу. Окресливши основні події й педагогічні ідеї, що вплинули на розвиток теорії та практики, Г. Беленька зазначила, що на сучасному етапі розвитку дошкільної освіти в Україні питанням трудового виховання приділяється недостатньо уваги [26].

Упродовж останніх років увага до трудового виховання дітей дошкільного віку зростає. З'являються публікації у фахових періодичних виданнях, в яких розглядається історіографія трудового виховання дітей дошкільного віку. Здебільшого це роботи аспірантів та молодих науковців, що свідчить про зацікавленість питаннями трудового виховання на сучасному етапі розвитку освіти в Україні (Антипін Є. [9], Пісоцька Л. [214], Цюпак І. [337]).

Історіографія трудового виховання дітей дошкільного віку 30 – 50-х років ХХ століття в нашому дослідженні розглядається як передумови розвитку досліджуваного явища. Фрагментарні відомості про мету, зміст, завдання й методику трудового виховання дітей дошкільного віку, висвітлювані в наукових працях побіжно, не дають змоги сформувати цілісне уявлення про історико-педагогічний процес розвитку трудового виховання другої половини ХХ століття, тому в своєму дослідженні акцентуємо увагу на цілісному розгляді трудового виховання у педагогічній пресі.

З огляду на предмет дослідження важливими є дослідження стану трудового виховання в першій половині ХХ століття. Питанню праці дітей дошкільного віку кінця ХІХ – середини ХХ століття присвячено дисертації М. Мельничук [178] Т. Єськової [95], С. Лозинської [166]. У дослідженнях науковці частково відображають умови розвитку трудового виховання дітей дошкільного віку.

У дисертаційному дослідженні «Виховання працелюбності дітей дошкільного віку на заняттях з ручної праці (1917 – 1941 рр.)» Т. Єськова визначила основні етапи розвитку проблеми виховання працелюбності дошкільників, до яких ми звертаємось і виокремлюємо основні ідейні напрями трудового виховання дітей дошкільного віку [95].

М. Мельничук – одна з перших дослідників на пострадянському просторі –

розглянула розвиток трудового виховання в історичному контексті згідно з ціннісними орієнтирами сучасної освіти. Вона довела існування самостійної школи дошкільного виховання на теренах України та зауважила, що види, форми, методи, зміст трудової діяльності дітей зумовлені соціально-економічними чинниками, які визначають пріоритети педагогічної думки в певний історичний період. Результати її наукових розвідок переконливо доводять, що на початок другої третини століття сформувались основні положення трудового виховання. Дослідниця визначила цілі, завдання, зміст, засоби, компоненти, особливості трудової діяльності дітей дошкільного віку, а також види праці, форми трудових занять [178].

С. Лозинська в дослідженні «Формування елементарних трудових навичок у дітей дошкільного віку в Україні (1918 – 1939 рр.)», зазначила, що справі трудового виховання було надано державної ваги і весь теоретико-методичний інструментарій для реалізації завдань трудового виховання розроблявся з особливою ретельністю на підґрунті принципів науковості, системності, врахування вікових та індивідуальних особливостей дитини, тісного зв'язку виховання з життям і працею, активності, відповідальності та самостійності. З іншого боку, дослідниця стверджує про «...наявність недостатнього врахування у навчально-виховній роботі природи дитини; перевищення рівня дитячих фізичних можливостей; витіснення з виховного процесу ігор та забав...» [166, с. 9–10].

Із кінця 1960-х років з'явилися дисертаційні дослідження, у яких розглядалися окремі аспекти трудового виховання дітей дошкільного віку. Всі вони були методичного характеру та вузького спрямування. Так, Д. Воробйова розглядала питання формування у дітей старшого дошкільного віку умінь планувати власну колективну діяльність (1975) [55]; В. Глотова – формування уявлень у дітей про працю дорослих (1974) [62], Є. Гульянц розглядала особливості формування інтересу до праці (1970) [74]; Д. Дзінтере аналізувала педагогічні умови, необхідні для трудового виховання дитини в сім'ї (1973) [80]; Б. Жаїлканов вивчав шляхи активізації трудової діяльності дітей шестирічного

віку засобами ігрових ситуацій (1991) [96], І. Житко розробила діагностику рівня формування працелюбності у дітей (1990) [97], Л. Іонова з'ясувала психолого-педагогічні основи формування трудових навичок у дітей старшого дошкільного віку (1972) [116]; К. Ісмайлова досліджувала виховання основ працелюбності під час роботи з природнім матеріалом (1969) [117]; Н. Каленіченко вивчала працю як засіб виховання в творчості українських та російських революційних діячів [119]; М. Крулехт – взаємозв'язок засобів трудового виховання як умову успішного формування трудової діяльності дітей 4 – 5 року життя (1985) [132]; І. Лаунер розглядала взаємозв'язок гри і праці у формуванні особистості дитини (1966) [144]; Н. Літвініна вивчала індивідуально-диференційований підхід до старших дошкільників у вихованні трудової активності (1960) [147.]; Т. Макеєва розглядала формування уявлень про працю дорослих у дітей п'ятого і шостого року життя в різновікових групах сільського дитячого садка (1989) [169]; Л. Мішаріна досліджувала формування первинних знань про працю дорослих у дітей молодшого дошкільного віку (1978) [180]; Л. Назарова вивчала навчання праці в першому класі школи на основі підготовки дітей в дитячому садку (1968) [183]; Т. Поніманська здійснила дослідження засвоєння моральних норм дошкільниками у спільній діяльності [222]; Е. Разбаєва – виховання у старших дошкільників поваги до праці дорослих на основі методу бесіди за прочитаними творами (1964) [256], Н. Савельєва працювала над збагаченням словника дітей старшого дошкільного віку в процесі трудового виховання (1967) [268], Л. Снігур з'ясувала психологічні особливості виконання трудових доручень дітьми дошкільного віку залежно від вимог дорослого (1990) [282], К. Тюрина розглядала заняття працею як засіб розумового виховання (1975) [307], Чан Тхи Чонг вивчав особливості формування суспільної спрямованості дошкільників в господарсько-побутовій праці (1977) [340], А. Шахманова досліджувала шляхи виховання у дітей п'ятого року життя позитивного ставлення до людини-працівника (1989) [341] та ін. Усього п'ять робіт з вище перелічених були захищені в республіках СРСР, переважна більшість – у Москві та Ленінграді

(Санкт-Петербурзі).

У 1980 – 1990-х роках на теренах України (УРСР) з'являються вагомі для нашого дослідження дисертації з дошкільного виховання, серед яких – праці з трудового виховання дошкільників: В. Павленчик «Формування позитивних взаємостосунків у дітей 6-го року життя в сумісній трудовій діяльності» (1982) [200], Г. Беленька «Виховання елементів культури праці у дітей старшого дошкільного віку» (1994) [25], М. Машовець «Педагогічні умови наступності у трудовому вихованні дітей старшого дошкільного і молодшого шкільного віку» (1994)) [177]. Перелічені дослідження розглядаємо як джерельну базу, оскільки вони не відображають історико-педагогічний процес, а носять методичний характер. Аналіз їх змісту дав змогу виявити нові ідеї науковців у вирішенні проблем практики.

У дослідженні М. Машовець актуалізовано ідеї трудового виховання в дитячому садку та сім'ї. На думку вченої, виховний потенціал праці набагато ширший, ніж його використовували в кінці 80-х на початку 90-х років ХХ століття. Виявлені шляхом емпіричного дослідження причини неефективності трудового виховання засвідчували невідповідне використання традиційних форм організації дитячої праці, повільне впровадження нових нетрадиційних форм її організації, низьку ефективність методики керівництва дитячою працею в умовах гуманізації педагогічного процесу, нескоординованість спільних форм роботи дитячого садка, сім'ї та школи [177].

Вирішення проблем вбачалось в корегуванні організації трудового виховання: планомірного і систематичного використання в роботі з дітьми всіх засобів, видів, урізноманітненні форм трудового виховання; акцентуванні уваги на індивідуальному підході до дитини на основі розробленої педагогічної карти трудової вихованості дитини старшого дошкільного віку; педагогічний патронаж сім'ї, педагогічне просвітництво батьків [177]. Педагогічні умови, запропоновані дослідницею, відображають ідеї нового педагогічного спрямування в трудовому вихованні дітей дошкільного віку на початку ХХІ століття. Для них характерні демократичні підходи до реалізації завдань

трудового виховання.

У дисертаційному дослідженні Г. Беленької «Виховання елементів культури праці у дітей старшого дошкільного віку» (1994) визначено, що закладання основ культури праці забезпечується оволодінням дітьми сукупністю знань про складники трудового процесу та значення культури; розглянуто компоненти культури праці. У дисертації представлено розширений зміст елементів культури праці та запропоновано до впровадження в програму трудового виховання дітей в дошкільних закладах. Визначено етапи оволодіння дітьми основами культури трудової діяльності. Розглянуто важливість передумов формування, факторів впливу, визначено низку умов, за яких формування знань і умінь із культури праці буде результативним. Фактично ця ідея засвідчує новий рівень розвитку трудового виховання – культури праці дітей дошкільного віку [24].

На початку XXI століття активно розробляються нові ідеї в дошкільному вихованні. Так, Н. Кривошея розглянула трудові навички дітей дошкільного віку та знання про працю дорослих як основу формування економічної вихованості, підкреслила важливість інтегрованості між усіма компонентами дошкільного виховання (1997) [132].

Другий напрям нашого дослідження охоплює вивчення педагогічної преси, що висвітлювала ідеї трудового виховання у 50 – 80-х роках XX століття. Українські науковці високо оцінюють джерелознавчу та історіографічну цінність періодичної преси. Значна кількість дослідників розглядає й аналізує видання, у яких висвітлювались питання змісту та організації діяльності школи – В. Врюкало [57], І. Зайченко [100], М. Кухта [136] С. Лаба [138], С. Лобода [162], Е. Панасенко [201], Н. Побірченко [216], А. Пугач [255], Г. Щука [343]. Педагогічну пресу для працівників дошкільної освіти розглянуто у працях Н. Хміль [327], В. Розгон [261, 262]. Проаналізовані нами дослідження торкалися багатьох проблемних питань. Розгляд їх зумовило висновок про необхідність детального вивчення матеріалів педагогічної періодици, в якій висвітлювались питання дошкільної освіти.

Г. Щука у дисертаційному дослідженні «Проблеми розвитку сільської школи в українській педагогічній пресі в 50 – 80-ті роки ХХ століття» вказує на важливу роль преси в інтеграції педагогічної науки з практикою. Визначаючи основні напрями публікацій, авторка акцентує увагу на великій кількості статей, що висвітлюють питання трудового виховання [343].

Пресу для дошкільних працівників у своєму дослідженні розглянула В. Розгон. У праці висвітлюється низка суперечностей і проблемних питань, які потребують окремого вивчення. Зокрема, уточнення потребує питання кількості видань, що висвітлювали матеріал з дошкільного виховання, рівня поширення та впливу на педагогічну практику. Аналізуючи педагогічну пресу, дослідниця зазначає про відсутність періодизації, що, на її думку, пов'язано з відсутністю універсальних видань, які були б політематичними та охоплювали всі педагогічні напрями, а також пропонує власну періодизацію [261].

Питання розвитку часописів стало об'єктом дослідження Н. Хміль. Проаналізувавши тенденції розвитку української педагогічної періодики в 50–80-х роках ХХ століття, авторка дійшла висновку, що видання цього періоду залишились поза увагою науковців. Вона проаналізувала кількість періодичних видань педагогічної тематики та їх розвиток упродовж другої половини ХХ століття. З-поміж усіх опрацьованих авторкою видань лише журнал «Дошкільне виховання» (м. Київ) класифікується нею як єдине галузеве видання. Дослідниця запропонувала періодизацію педагогічних засобів наукової комунікації другої половини ХХ століття [326].

Грунтовне дослідження ролі педагогічної преси в розвитку трудової школи здійснив В. Зябкін, визначивши потенційні можливості формування педагогічної думки за допомогою педагогічних журналів. На основі аналізу історії педагогічної преси науковець охарактеризував особливості її розвитку. В. Зябкін запропонував орієнтовну класифікацію статей педагогічних журналів, що охоплюють широке коло питань і всебічно розглядають проблематику освітньої галузі: проблемні, наукові, науково-популярні, статті про досвід практиків [108].

Цікаву інформацію з огляду на предмет дослідження містить збірник «Стан і перспективи розвитку наукової періодики. Огляд літератури 1964 – 1974 рр.» за редакцією А. Глинкова і С. Моздора [61]. У матеріалах цього видання розкрито основні принципи, завдання й підходи до створення періодичної продукції. В аналітичному виданні запропоновано загальну характеристику наукового журналу як виду періодичного видання, розглянуто його функції, переваги й недоліки редакційної підготовки.

Всі ідеї, задекларовані на законодавчому рівні, втілювались у програмах іа методичних рекомендаціях для працівників дитячих садків. Починаючи з перших, простежимо еволюцію директивних ідей.

Обов'язковими до виконання були документи, видані Міністерством освіти РРФСР та Міністерством світи УРСР для дошкільних закладів: «Керівництво для вихователя дитячого садка» (1939, 1945, 1953, 1954, 1956), «Програмно-методичні вказівки для вихователя дитячого садка» (1955), «Програма виховання у дитячому садку» (1962, 1966, 1971), «Програма та методичні настанови виховання дітей у дошкільному закладі» (1975), «Типова програма виховання і навчання у дитячому садку» (1984), «Програма виховання та навчання в дитячому садку» (1986). Документи видавалися російською та українською мовами. Починаючи з 1962 року, закладається змістова основа програми, що постійно удосконалювалася в подальших виданнях. Трудове виховання визнавалось невід'ємним складником у системі радянської освіти. Однак базові положення змісту трудового виховання залишалися незмінними впродовж усього періоду існування радянських програм: із раннього дитинства дітей навчали елементам самообслуговування; ознайомлення їх із працею дорослих починалось з дошкільного дитинства; організовувались заняття з художньої праці. Під впливом державної політики змінювалися основні концептуальні положення освіти, що суттєво відображалось на пріоритетах у вихованні дітей дошкільного віку. А отже, змінювалась основна ідея, що відображала мету, змістово-методичні засоби реалізації завдань трудового виховання.

В методичному листі «Трудове виховання дітей дошкільного віку» (1972), затвердженому науково-методичною комісією з дошкільної педагогіки при Міністерстві освіти УРСР (склали З. Борисова та Т. Введенська), чітко виокремлено дві основні лінії, за якими здійснювалась робота з трудового виховання: ознайомлення з працею дорослих, виховання інтересу та поваги до праці дорослих; самостійна трудова діяльність дітей, її види і форми. Праця визначається засобом всебічного розвитку дитини [38].

В методичному посібнику «Ознайомлення дітей з працею дорослих» (1988) за редакцією Л. Артемової, Н. Кудикіної, І. Шкільної акцентується увага на результатах експериментальних досліджень із трудового виховання дітей дошкільного віку. Виділяється ручна (художня) праця дітей, самообслуговування, ознайомлення з діяльністю людей [13].

Отже, трудове виховання дітей дошкільного віку, зважаючи на свою багатолітню історію та важливе значення в формуванні особистості, було відображено у значній кількості досліджень. Переважна кількість праць – методичного характеру, оскільки в них висвітлено зміст роботи з дітьми. Аналіз історіографії трудового виховання дітей дошкільного віку, дає змогу констатувати висвітлення проблеми переважно першої половини ХХ століття, про що свідчать дисертаційні дослідження Т. Єськової, С. Лозинської, М. Мельничук. Частково питання трудового виховання в 50 – 80-х роках розглянуто І. Улюкаєвою (2016), Т. Степановою (2014). Методологічні аспекти трудового виховання дітей дошкільного віку розглянуті в дослідженнях Н. Введенська (1972) Л. Артемової (1988), Н. Кудикіної (1988), І. Шкільної (1988), Г. Беленької (1994), М. Машовець (1994), М. Мельничук (1996), З. Борисова (2002) потребують перегляду та оновлення з точки зору розвитку сучасної системи дошкільної освіти. Проте аналіз історіографії трудового виховання дітей дошкільного віку дозволяє констатувати відсутність фундаментальних досліджень. Незначна кількість наукових праць, які так або інакше стосуються питань праці дітей дошкільного віку у другій половині ХХ століття не відображають повної картини розглядуваного явища та

залишають значні прогалини й недосліджені питання історії розвитку трудового виховання дітей дошкільного віку.

Активний розвиток дошкільного виховання в другій половині ХХ століття дає змогу зробити висновок про накопичення значущого досвіду й напрацювань, вагомих і актуальних і на сучасному етапі. Значна роль у підтримці дошкільної сфери відводиться педагогічній пресі. Переорієнтація та укріплення цінностей на сучасному етапі розвитку освіти потребує ретроспективного аналізу попередніх здобутків для уникнення помилок та використання кращого позитивного досвіду в розвитку системи освіти, що створює нові перспективи для подальших наукових пошуків.

Вивчення історіографії питання педагогічної преси для дошкільної ланки освіти дає підстави констатувати наявність значних прогалин в її історії та необхідність цілісного комплексного дослідження. Розгляд джерельної бази, водночас, підтверджує виключне значення преси в розвитку дошкільного виховання на теренах України та засвідчує значну кількість цікавих неоприлюднених матеріалів.

1.2. Педагогічна преса як об'єкт педагогічного аналізу

Преса, як об'єкт дослідження, привертає увагу багатьох науковців і в історико-педагогічних дослідженнях розглядається як цінне джерело, що відображає етапи розвитку освіти й стадії генези педагогічної думки (Адаменко О. [3], Дубінець І. [91], Зайченко І. [100], Кухта М. [136], Лаба С. [138], Лобода С. [163], Пугач А. [254], Розгон В. [261], Хміль Н. [326; 327], Хриков Є. [328], Щука Г. [343]).

Недостатнє вивчення питання педагогічної преси дошкільного спрямування розкриває широке коло пошуків та невирішених проблем. Це пов'язано з відсутністю системних досліджень та виникненням низки питань: відсутність каталогів видань педагогічної преси дошкільного спрямування, у якій висвітлювались питання дошкільного виховання; невизначеність основних видів педагогічної преси для дошкільної галузі в досліджуваний період;

недослідженість особливостей та історичного розвитку видань дошкільного спрямування; недослідженість питання поширення педагогічних ідей, що мали відображення в педагогічній пресі, серед педагогічної спільноти дошкільних працівників; відсутність статистичних відомостей стосовно читацької аудиторії. Для повноти дослідження важливо віднайти видання педагогічної преси, що містили матеріали з трудового виховання дітей дошкільного віку.

Підвищення інтересу до виховання молодого покоління стимулювало зародження нових періодичних видань на початку ХХ століття. Цьому сприяли загальні світові тенденції в системі освіти та укріплення системи дошкільного виховання на території України.

Аналіз окремих журналів, їх розвиток та значення у формуванні освітнього простору, здійснено Н. Побірченко («Киевская старина» (1882 – 1906), «Основа» (1861 – 1862), «Советская педагогика» (1937 – 1991)). Науковець доводить, що для реалізації освітніх і просвітницьких ідей педагогічна преса була однією з небагатьох можливостей розповісти про результати та плани їх упровадження в педагогічній діяльності, привернути увагу до актуальних питань, розвивати національні ідеї, формувати світогляд [217].

Є. Хриков визначив етапи та описав процедури аналізу педагогічної преси, які стали підґрунтям нашого дослідження. Науковець вважає, що вивчення матеріалів педагогічного часопису дає можливість виявити закони та закономірності розвитку педагогічної науки, охарактеризувати внутрішні та зовнішні чинники її розвитку [179].

У публікації «Статті у науково-педагогічних часописах як джерело для визначення особливостей розвитку педагогічної науки в Україні в другій половині ХХ століття» О. Адаменко розглянула особливості публікацій, їх інформативну цінність відповідно до виду, подала власні розробки етапів аналізу змісту педагогічних видань, що лягли в основу нашого дослідження [3].

У статті С. Лободи «Ідея творення вітчизняної трудової школи в контексті розвитку української педагогічної журналістики (1920 – 1930-ті рр.)» знаходимо аналіз інформаційного потенціалу фахової періодики в означений

період. Авторка зауважує, що ідея трудової школи мала чітку соціальну спрямованість, що було принципово важливим в умовах революційних перетворень, індустріалізації країни [162].

Т. Філімонова проаналізувала перші педагогічні журнали з дошкільного виховання (кінець XIX – початок XX століття) та виявила значний арсенал педагогічних видань на теренах Російської імперії. Посилаючись на думку Н. Лубенець, авторка акцентує увагу на відсутності висвітлення проблем дошкільного виховання у цих виданнях, а наявні публікації, що торкаються означеної тематики, губляться у загальному потоці інформації для вчителів [319].

Є. Хриков визначив основну педагогічну парадигму в 50 – 80-х роках як авторитарну, що характеризувалась заідеологізованістю, політичною диктатурою. На його думку, у радянський період педагогічна наука виконувала переважно підтримувальну функцію, що спонукало до певних кризових проявів, а саме: стримування розвитку педагогіки, повторення у публікаціях одних і тих самих положень. Педагогічну пресу слід розглядати як складник педагогічної науки, оскільки вона бере участь у реалізації функцій педагогічної науки (пояснювальна, узагальнювальна, нормативна, перетворювальна, культуротворювальна, підтримувальна, накопичувальна, інформаційно-комунікативна), а також у реалізації функцій преси (інформаційної, маніпулятивної, пропагандистської, регулятивної, загальнокультурної, комунікативної, нормативної, мотиваційної, дослідницької) [329].

Ю. Колісник, В. Розгон акцентують увагу на керівній ролі партійних органів у створенні педагогічних видань. Педагогічні парадигми та нормативні моделі видавничої діяльності регламентувались перш за все політичними директивами, що переважно не враховували розвиток наукової думки [123; 261]. Розгляд дослідження Т. Трачук дав можливість дійти висновку, що у другій половині 1980-х років у Радянському Союзі власне журналістика та журналістикознавство почали наближуватися до реального життя [301].

Визначаючи тенденції розвитку періодичних видань середини XX століття, Н. Хміль зазначила, що їм були притаманні жорстка централізація

та планування, заідеологізованість, низький рівень міжнародних комунікацій, орієнтація переважно на внутрішньо-локальний розвиток. Період з 1950 по 1960 роки характеризується відродженням часописів, які функціонували ще до Другої Світової війни і водночас, – заснуванням нових педагогічних журналів, що видавалися українською мовою. Набули поширення і міжгалузеві та міжвідомчі науково-методичні збірники педагогічної спрямованості. Дослідниця зазначила про стабільний розвиток друкованих видань з 60 – 70-х років. З другої половини 80-х років чисельність видань зменшується, увага акцентується на якості змістового наповнення журналів. На підґрунті аналізу структури й змісту педагогічних часописів авторка зробила висновок, що українська наукова педагогічна періодика 50 – 80-х років ХХ століття виконувала функцію науково-методичного забезпечення освіти [327].

Для з'ясування історичних етапів розвитку ідей виховання в праці дітей дошкільного віку необхідним є аналіз змісту зафіксованої в педагогічній пресі інформації.

Теоретичну основу методології дослідження преси в історії педагогіки складають наукові розробки О. Адаменко [3; 4], В. Врюкало [57], Н. Горбенко [65], І. Зайченка [100], А. Пугач [254], Є. Хрикова [328], Н. Хміль [326], С. Кось [129], Н. Побірченко [216], С. Лободи [163]. Науковці не розробили єдиної методики аналізу матеріалів педагогічної преси.

Учені виокремлюють два підходи до дослідження періодичних видань: загальноаналітичний, що полягає у вивченні історії видання, і конкретно-аналітичний, що має на меті вивчення конкретної проблеми за матеріалами преси [168]. Оскільки проблема педагогічної преси для дошкільної ланки не набула широкого висвітлення, ми, поділяючи думку А. Пугач [254], у своєму дослідженні ґрунтуємось на системному підході для цілісного розгляду історії та змістового наповнення видання.

Для з'ясування впливу педагогічної преси на розвиток ідей трудового виховання в практиці використовуємо методологію аналізу педагогічної преси, розроблену Є. Хриковим, що складається з кількох етапів:

1. Аналіз соціально-педагогічного контексту досліджуваного періоду (визначення пріоритетних педагогічних парадигм і нормативних моделей діяльності, що регламентують вирішення тих чи інших практичних педагогічних проблем).

2. Аналіз особливостей видань і надрукованих робіт (з'ясування вимог до публікацій, спрямованості на читацьку аудиторію, особливостей формування дослідницької проблематики, визначення чинників, що вплинули на створення та публікацію тих чи інших статей).

3. Аналіз складу та характеристика авторів статей (визначення кваліфікації або наукового звання автора й проблематики, якою він займався).

4. Аналіз та оцінювання змісту педагогічної преси.

5. Визначення впливу педагогічної преси на педагогічну практику [329, с. 62].

Для підвищення інформативної віддачі джерела вчені рекомендують застосовувати метод контент-аналізу (Лобода С. [163], Пугач А. [254]), що полягає у виявленні легко підраховуваних властивостей, рис та ознак видання. Для отримання об'єктивних результатів аналізу, потрібно чітко визначити критерії.

Науковці виокремлюють спільні та відмінні властивості преси, що є важливим для аналізу періодичних видань. Спільним є те, що педагогічні часописи підпорядковуються законам публіцистики, відображають особливості певної епохи й набувають характерних ознак періодичного друку певного періоду; відображають суб'єктивні погляди редактора й авторів; носять відкритий і прихований характер. Особливими властивостями преси є: періодичність (періодична, неперіодична (за визначеннями 50 – 80-тих років, в подальші роки термін зникає); вид видання (за цільовим призначенням); місце видання, власник видавництва [168].

Важливим і визначальним у підборі джерельної бази дослідження є положення, визначене С. Лободою, згідно з яким, включеними до переліку часописів педагогічної періодичної преси України можуть бути лише видання, в яких педагогічна тематика має загальне статутне завдання [163]. Водночас О. Адаменко зазначила, що незважаючи на коло поширення журнальної

літератури, в ролі «центральної» («головної») періодики виступає незначна кількість часописів, решта завжди є «периферійною» [3].

Найбільш поширеним комунікативним елементом у науковому журналі є стаття. За інформативною віддачею матеріали журналу поділяють на первинні (статті, листи до редакції, інформаційні повідомлення про події наукового життя, тощо) і вторинні (реферати, огляди літератури, рецензії, анотації, тематична бібліографія тощо). Кількість і якість первинних і вторинних матеріалів є індикатором розвитку науки, показником змін [3]. Перелічені елементи бібліографічного опису нами були оформлені в таблиці для подальшого аналізу видань: назва видання; місце, органи видання; термін виходу; періодичне видання; редакційний склад; цільове призначення; аудиторія; первинні публікації; вторинні публікації; центральний чи периферійний; статутне завдання видання (Додаток Б, В).

Дослідники преси, створюючи періодизацію її розвитку, виділяють 1950 – 1980-ті роки як етап поступового розвитку преси в радянській традиції (Колісник Ю. [124], Трачук Т. [302; 303]). Аналізуючи пресу для дошкільного напряму педагогіки, Н. Хміль виділяє 1950 – кінець 1980-х років як період поступового розвитку засобів наукової комунікації в педагогічній науці в Україні в аспекті радянських традицій інформаційного обміну в науці. Другим періодом авторка виокремлює початок 90-х років ХХ століття – початок ХХІ століття як етап бурхливого розвитку засобів наукової комунікації в педагогічній науці в Україні та їх поступової інтеграції у світову систему наукової комунікації [123; 326].

В. Розгон подає таку періодизацію розвитку педагогічної преси дошкільного спрямування: I етап (кінець ХІХ – початок ХХ ст.) – видання перших педагогічних часописів дошкільного спрямування («Дитячий садок», «Виховання і навчання», «Дошкільне виховання» (м. Київ)); II етап (1917 – 1940) – розвиток педагогічної преси в радянський період під значним ідеологічним впливом («За комуністичне виховання дошкільника!»); III етап (1941 – 1944) – призупинення видання педагогічних часописів, зокрема

й дошкільного спрямування (окрім журналу «Дошкільне виховання» (м. Москва); IV етап (1945 – 1980) – відродження педагогічних часописів дошкільного спрямування та оновлення їхнього змісту («Дошкільне виховання» (м. Київ)); V етап (1980 – 2000) – видання науково-методичних педагогічних журналів у аспекті реформування й модернізації змісту суспільного дошкільного виховання («Дошкільне виховання» (м. Київ)) [261, с. 67].

Проаналізовані доробки науковців дали нам змогу спланувати подальшу роботу дослідження педагогічної преси в три кроки. Першим кроком був відбір із загального масиву періодичної преси видань педагогічного спрямування, що можуть містити матеріали з дошкільного виховання згідно з темою дослідження, на основі аналізу семантичного спектру назв статей (із трудового виховання дітей дошкільного віку).

Другим кроком дослідження було вивчення історії та визначення функцій педагогічного видання згідно з критеріями аналізу.

Третім кроком дослідження було проведення якісного аналізу ідей трудового виховання дітей дошкільного віку у відібраних публікаціях. Виокремлюють два основних підходи до вивчення змістового наповнення видання (за Адаменко О.): а) повний аналіз усього матеріалу часопису дає можливість глибше з'ясувати загальне тло, на якому відбивається проблема дослідження, простежуються всі тенденції, можливі вектори руху ідей; б) частковий – ґрунтується переважно на семантичному аналізі змісту. Останній є доцільним у процесі вивчення публікацій, які можуть розміщуватись у виданнях, невідповідних загальному профілю проблеми (наприклад, питання трудового виховання дітей дошкільного віку висвітлюються в журналі «Радянська школа»). У своєму дослідженні ми використовували обидва підходи (залежно від аналізованого видання).

Для аналізу ідей трудового виховання в педагогічній пресі виокремлено такі групи матеріалів:

- директиви (матеріали з'їздів Центрального комітету Комуністична партія Радянського Союзу (ЦК КПРС), постанови, накази, розпорядження)

пропагували основні ідейно-політичні положення в освіті, містили вказівки, завдання щодо виховання дітей дошкільного віку;

- статті науковців, що займались проблемами трудового виховання дітей дошкільного віку в Україні;
- передовий педагогічний досвід трудового виховання дітей дошкільного віку (публікації практиків);
- проекти програм та методичні рекомендації до програм, у змісті яких представлені компоненти трудового виховання;
- аналітичні статті про стан дошкільного виховання та особливості його компонентів;
- подяки, звернення, зауваження та прохання батьків;
- конспекти занять із різних видів трудового виховання;
- критичні зауваження та бібліографічні огляди статей за тематикою трудового виховання.

Ґрунтуючись на наукових підходах до розроблення критеріїв аналізу статей, запропонованих сучасними істориками педагогіки (Адаменко О. [3; 4], Хриков Є. [329]), у своєму дослідженні ми керувались такими критеріями аналізу статей :

- організація середовища для трудової діяльності;
- мета трудового виховання;
- зміст, види праці, які привертали увагу авторів;
- методи, функції, завдання трудового виховання;
- відгуки щодо трудового виховання з боку батьків, вихователів.

Відповідно до цих критеріїв було проаналізовано зміст публікацій для виявлення ідей щодо трудового виховання дітей дошкільного віку.

Вивчення історії педагогічної преси дає змогу зауважити, що інтерес до виховання дітей дошкільного віку виявлявся на сторінках видань, присвячених вихованню молодого покоління з моменту виникнення спеціальних періодичних видань. Проте розквіт дошкільної освіти в Україні та сусідніх державах зумовив збільшення наукового інтересу та попит на матеріали про

досвід виховання (початок ХХ століття). Сприяли цьому наукові відкриття вітчизняних вчених із психології та педагогіки, загальні культурологічні зміни, що ширились світом.

Розглядаючи розвиток видань педагогічної преси, звертаємося до архівних документів ЦДАГО України, що окреслюють стан видавничої справи в галузі освіти. Вважаємо за доцільне звернути увагу на підвищення рівня якості опублікованих матеріалів видань. У 1959 році Редакційно-видавнича рада відділу науки й культури ЦК КП України та Академії наук УРСР з видавничих питань отримала розпорядження посилено контролювати роботу видавництва (спостереження і контроль за виконанням плану основної роботи видавництва, підбір редакторів, діяльність тиражної комісії) [135; 403]. Такі заходи, згідно з матеріалами архівних джерел, не виправдовували очікуваних сподівань Міністерства освіти Української РСР. Розвиток видавничої справи гальмувався, як і раніше, у зв'язку з матеріальними труднощами. Віднайдені документи свідчать про скрутне становище видавництва «Радянська школа», яке не могло відповідно до плану випускати педагогічну пресу внаслідок нестачі паперу (близько 50% необхідних обсягів) [402]. Паперові фабрики не виробляли запланованої кількості паперу через застаріле обладнання або надавали папір невідповідної для друку якості. Всі видання були суворо лімітованими, проте видавництво не мало змоги видрукувати навіть запланований мінімум, у зв'язку з чим утворювалися черги. Тому прохання Президії Академії наук УРСР до ЦК КП України про збільшення обсягів та започаткування нових журналів не задовольнялися [402]. Недоліком також була відсутність у АН УРСР власної типографії, що могла б задовольнити необхідний обсяг друкованої продукції [402].

Питання поступово намагались вирішити, оскільки преса виконувала важливу для країни функцію, забезпечуючи рух ідей теорії та практики, що необхідно для економічного зростання та пропаганди «комуністичного стилю життя». Аналіз архівних документів зумовлює висновок, що вжиті заходи

сприяли підвищенню рівня якості педагогічної преси та матеріалів, що висвітлювались на її сторінках.

У кінці 1950-х років з'явилися законодавчі документи, які регламентували основні завдання преси у висвітленні основних ідей дошкільного виховання. У 12 пункті постанови ЦК КПУ і Ради Міністрів УРСР від 19 червня 1959 р. №949 «Про заходи по дальшому розвитку дитячих дошкільних установ, поліпшення виховання та медичного обслуговування дітей дошкільного віку» зазначено: «Доручити редакціям республіканських, обласних, міських і районних газет, журналам «Дошкільне виховання», «Радянська школа», «Радянська жінка» та іншим систематично публікувати матеріали по вихованню та охороні здоров'я дітей...» [135]. Постанова зобов'язувала редакції висвітлювати стан розгортання дошкільного виховання в містах і селах, популяризувати ініціативу організацій, підприємств, установ і колгоспів по створенню дитячих закладів і поліпшенню їх роботи, викривати недоліки і перешкоди в цій справі. Подальший аналіз публікацій в педагогічних («Дошкільне виховання» (м. Київ), «Дошкільне виховання» (м. Москва), «Сім'я і школа» (м. Москва), «Радянська школа» (м. Київ), збірнику «Дошкільна педагогіка і психологія», газеті «Радянська освіта») і непедагогічних виданнях («Львівська правда», «Гірняк», «Закарпатська правда», «Комсомолец Донбасу» та ін.) дає змогу підтвердити виконання постанови УРСР «Про заходи по дальшому розвитку дитячих дошкільних установ, поліпшення виховання та медичного обслуговування дітей дошкільного віку». Матеріали стосовно розбудови дошкільного виховання, шефства та допомоги дитячим садкам розміщувались у педагогічній пресі, проте статті, що розкривали питання трудового виховання дітей дошкільного віку висвітлювались переважно в фахових журналах – «Дошкільне виховання» (м. Київ), «Дошкільне виховання» (м. Москва).

В руслі дослідження виникла необхідність з'ясування загальних особливостей періодичних видань 50 – 80-х років ХХ століття.

Цікавою знахідкою стало аналітичне видання «Стан і перспективи

розвитку наукової періодики. Огляд літератури 1964 – 1974 рр.» за редакцією А. Глинкова і С. Моздора, де подаються типологічні характеристики та інформаційні завдання наукового журналу. Часопис розглядається як основний засіб обміну інформації, схожим за характером видання називають також періодичне видання (збірник). Наголошуючи на значенні наукової періодики, автори зазначають, що 1/3 усіх наукових публікацій та 70% інформації, яку використовують фахівці, розміщено в журналах. За принципом відбору статей та періодичністю випусків часописи відрізняються цілеспрямованим підбором статей із єдиним напрямом і з чітким регламентом виходу матеріалів (більше 2-х разів на рік), обсяг кожного окремого випуску обмежений, видається у державних або громадських видавництвах. Періодичні видання (збірники) друкують матеріали за звітний період, тому періодичність випусків нерегламентована, а визначається за мірою надходження матеріалів, що поєднуються за довільною тематикою, однак не більше двох випусків на рік. Збірник за обсягом не має обмеження, може поділятися на серії та підсерії та видається закладом, що не є видавництвом (НДІ, навчальний заклад). Порівнюючи журнал та продовжуване видання, автори зазначають, що читацька аудиторія журналу є ширшою, оскільки збірник орієнтований на вузьке коло спеціалістів [61].

В «Українському радянському енциклопедичному словнику» (1988), розглядаючи питання стану дошкільного виховання, Л. Артемова зазначає, що Міністерство освіти УРСР видає щомісячний спеціальний журнал «Дошкільне виховання» (м. Київ), на сторінках якого висвітлюється теорія, методика й організація дошкільного виховання, передовий досвід. Не знаходимо жодних посилань на інші періодичні видання, що можуть містити інформацію щодо виховання дітей дошкільного віку [313, с. 341].

Аналіз стану періодичного друку в УРСР в 50 – 80-х роках, здійснений П. Федченко та В. Рубаном, дав їм можливість зазначити, що основні завдання, поставлені педагогічній пресі в партійних документах, висвітлюються саме у педагогічних виданнях: газеті «Радянська освіта», журналах «Радянська

школа», «Початкова школа», «Дошкільне виховання» (м. Київ), методичних журналах «Українська мова і література в школі», «Русский язык и литература в средних учебных заведениях УССР» [313, с. 352].

Довідкові енциклопедичні видання дають посилання лише на вище наведені журнали та одну газету, що підтверджує інформацію, віднайдену в процесі аналізу основних понять дослідження: основним видом педагогічної преси були журнали. Проте, з іншого боку, ця думка для остаточного ствердження потребує додаткових пошуків.

Для з'ясування кількості найменувань педагогічної преси, зокрема видань, що могли містити публікації з дошкільного виховання, ми проаналізували статистичний збірник «Преса Української РСР. 1918 – 1985». Статистичні відомості свідчать, що в 1950-ті роки налічувалось 160 періодичних видань (газети виокремлювались), із них 32 – журнали (українською та російською мовами).

У 1960-ті роки кількість найменувань досліджуваних видань збільшилась до 369, з них 80 – журнали, 196 – збірники. Найбільше видань (523) налічувалось у 1970-ті роки: 103 журнали та 358 збірників. З 1980 по 1985-ті роки кількість періодичних видань коливалась від 198 до 206, журналів – від 101 до 107, кількість збірників скоротилася до 16 – 15 [230].

Кількість українських газет із 1950 по 1980 роки коливалась від 1192 до 1274 видань. Крім того, окремо винесені Книжковою палатою УРСР колгоспні газети. З 1960 по 1980 роки кількість видань коливалась від 2074 до 463 (даних за 1950-ті роки не було знайдено).

За 1950 – 1985 роки журналів «з питань освіти, педагогічних наук, культури і культурного будівництва» налічувалось усього 6, після 1963 року у зв'язку зі злиттям двох видань залишилося 5, серед них журнал «Дошкільне виховання» (м. Київ). Збірників із 1961 по 1975 роки нараховувалось 46, з 1976 – 1980 років – 22.

Вивчаючи педагогічну пресу ХХ століття, С. Лобода зазначила про похибки у цих бібліографічних виданнях. Вони пов'язані з неточностями дат

виходу видань, їх періодичністю та остаточною кількістю видрукованого продукту [163].

У 50 – 80-х роках ХХ століття видавалась лише одна газета з питань освіти – «Радянська освіта», про що свідчить аналіз бібліографічних довідників «Періодичні видання УРСР. Газети» за відповідний період. Аналіз «Літописів газетних статей» дає можливість стверджувати про відсутність у рубрикації літопису необхідної нам галузі та розділу. Статті, які траплялися в газеті, були статистичного або пропагандистського характеру (висвітлювали рівень розгортання будівництва дошкільних закладів, шефську допомогу при будівництві та ін.). На шпальтах газети «Радянська освіта» дуже рідко публікувались замітки, що торкалися дошкільного виховання, не було знайдено і публікацій із трудового виховання дітей дошкільного віку. У зв'язку з постановою «Про заходи по дальшому розвитку дитячих дошкільних установ, поліпшення виховання та медичного обслуговування дітей дошкільного віку» (1959) відділення товариства «Знання», Ленінська комуністична спілка молоді (ЛКСМУ), обласної профспілкової ради, органи народної освіти та охорони здоров'я зобов'язувались пропагувати педагогічні знання серед населення, зокрема батьків. Згідно з матеріалами архівних справ, робота дошкільних установ висвітлювалась у міських і обласних газетах [399]. Маючи на меті з'ясувати частоту та тематику заміток на шпальтах газет, ми проаналізували «Літописи газетних статей» (1958 – 1965 роки) та з'ясували наявність поодиноких публікацій у різних газетах щодо дошкільного виховання, проте в їх змісті не висвітлювались питання трудового виховання дітей дошкільного віку.

В журналі «Дошкільне виховання» (м. Москва) постійною рубрикою був аналітичний огляд газет непедагогічного спрямування, у якій висвітлювались питання дошкільного виховання. Регіональні газети публікували матеріали про успіхи розбудови мережі дошкільних закладів. «Львівська правда» висвітлювала роботу комсомольського штабу в будівництві 26 дитячих садків. «Закарпатська правда» опублікувала перші враження батьків та дітей, що стали

відвідувати нещодавно відкритий садок. «Комсомолец Донбасу» повідомляв про шість дитячих садків, побудованих силами батьків та комсомольської організації [86; 122; 194]. Усі газети відповідно до поставлених завдань займалися популяризацією питання дошкільного виховання та пропагандою радянського виховання [87; 120; 194].

Редакція журналу «Дошкільне виховання» (м. Москва), аналізуючи газети, що розміщують замітки про розвиток системи дошкільного виховання, звертала увагу на те, що вони висвітлювали в основному питання про будівництво колгоспних дитячих садків. Навіть педагогічні видання відмовлялися розміщувати матеріали про дошкілля. Як приклад наводиться «Учительська газета» (м. Москва). Редактори видання відмовлялися друкувати матеріали про дитячі садки, мотивуючи це тим, що не мають до цього відношення [120]. Недоречним вважають відсутність уваги до дошкільного виховання центральної молодіжної газети «Комсомольська правда». Газети публікували критичні зауваження, які мали на меті звернути увагу громадськості та керівництва на недоліки в різних галузях життя [86].

Отже, статті, що епізодично друкувалися в газетах, мали привертати увагу читачів до важливого для радянської влади питання будівництва дошкільних закладів та викликати довіру до системи радянського дошкільного виховання. Значна кількість дитячих садків була побудована силами батьків, комсомольської організації на кошти зацікавлених в цьому колгоспів і виробництв. Тому місцеві газети мали змогу привертати увагу молодих батьків та спонукати їх підтримати ініціативу та взяти участь у розбудові дошкільного виховання. Статті міських, районних та обласних газет були переважно популістського характеру (про розбудову мережі дошкільних закладів, позитивні відгуки батьків про дитячі садки та вихователів) і просвітницького змісту (про важливість суспільного виховання, дотримання режиму дня для здоров'я дитини, виховання самостійності, успішність дітей, які відвідували садок, під час навчання в школі).

Для допомоги колгоспам у будівництві дитячих установ облколгоспбуд

розробив технічну документацію з будівництва приміщень дитячих установ та розмістив у обласній газеті «Черкаська правда». Старший інспектор із дошкільного виховання Черкаського обласного відділу народної освіти М. Іващенко стверджував, що газета систематично публікувала матеріали про будівництво дитячих установ та планування ділянки закладу [112].

Аналіз публікацій, в яких освітяни звертались до громадськості, дає змогу констатувати, що педагоги використовували засоби масової інформації, щоб привернути увагу до проблемних питань у сім'ї. Вони виносили питання недоліків виховання конкретних вихованців і батьків на розсуд громадськості. Цей метод вважався дуже ефективним, оскільки на батьків, що неправильно здійснювали виховання, впливала комсомольська організація на роботі, діяв прийом тиску з боку громадськості. Батьки дуже боялись побачити своє прізвище в газеті та намагались максимально дослухатися до порад вихователів [120].

Такі газети отримували підтримку з боку працівників дошкільного виховання. Приклади їх співпраці висвітлювали журнали «Дошкільне виховання» (м. Київ) і «Дошкільне виховання» (м. Москва).

Оскільки постанова 1959 року «Про заходи щодо подальшого розвитку дитячих дошкільних установ, поліпшення виховання та медичного обслуговування дітей дошкільного віку» містила прямі вказівки до ЛКСМУ стосовно підтримки просвіти населення з педагогічних питань, було розглянуто звіти різних областей за 1960 рік. Проте праці, які б містили відомості щодо підтримки ідей дошкільного виховання, не виявлено. Заходи, які проводив РК МК ЛКСМУ, торкались в основному будівництва дошкільних закладів, збору коштів на будівництво, організації суботників та недільників, участі у відборі (разом із органами народної освіти) педагогічних кадрів, перевірки виховної роботи в дитячих садках, проводили семінари-практикуми з вихователями. Робота здійснювалась щодо «ідейного рівня вихователів». Підсумки «рейдів» висвітлювалися у комсомольських сатиричних обласних та районних газетах [399].

Результат аналізу статистичних збірників і архівних матеріалів не дав

можливості вважати пошук завершеним та переходити до аналізу преси, оскільки не було знайдено вичерпну відповідь на питання, де можуть бути розмішені статті з дошкільного виховання, необхідні для цілісного розгляду проблеми трудового виховання дітей дошкільного віку. Статистичні збірники не містили рубрик чи інших орієнтирів, що могли спрямувати дослідження на подальші пошуки.

Попередній аналіз термінології показав, що переважна кількість матеріалів розміщена саме в журналах. Тому було звернено увагу на «Літопис журнальних статей» (видається з 1936 року українською мовою Книжковою палатою УРСР імені Івана Федорова у м. Харкові) як різномірне джерело систематизації матеріалу, опублікованого на сторінках журналів за 50 – 80-ті роки.

«Літопис журнальних статей» (ЛЖС) є двотижневим органом бібліографії УРСР, у якому розписувалися: журнали, «Праці», «Доповіді», «Наукові записки», періодичні та нумеровані збірники, літературно-художні альманахи, які видаються в Україні. З числа видань, що розписувались виключались: вузьковідомчі видання, реферативні збірники, збірники типу хрестоматій і антологій, інформаційні бюлетні міністерств, управлінь, виконкомів Рад депутатів трудящих та інших установ. Із журналів «Україна», «Радянська жінка», «Зміна» та журналів для дітей розписувалися тільки художні твори.

Статті описано відповідно до «Інструкцій з бібліографічного опису статей і рецензій», розробленої Всесоюзною книжковою палатою. В описі журналів вказується рік та номер видання [115].

«Літопис журнальних статей» має 30 основних галузевих розділів, кожен із яких включає підрозділи та пункти. Загальна кількість підрозділів – 145. Наприклад, XXIV розділ під назвою «Культура. Освіта. Наука» містить 7 підрозділів, 5-й підрозділ – «Дошкільне виховання» (м. Київ). Загальна кількість статей, що стосуються дошкільної освіти впродовж 50 – 80-х років складає 115 – 220 на рік. Загальна кількість масиву публікацій із усіх наук варіювалась у межах 17200 – 40000.

До 1960 року літопис виходив один раз на місяць, з 1960 по 1993 роки –

двічі на місяць. Із №18 1972 року змінюється розташування матеріалів «Літопису журнальних статей» за 5-тим виданням «Класифікація літератури в органах державної бібліографії» (1971). Галузь була звужена до «24. Культура. Освіта». Дошкільна освіта як підпункт розділу входить до галузі за номером «24.9.11. Дошкільне виховання».

Літопис журнальних статей охоплює близько 400 журналів, кожного року кількість їх варіюється. До літопису були внесені всі науково-популярні видання, окрім літературно-публіцистичних.

Майже всі статті, що потрапили до підрозділу «24.9.11. Дошкільне виховання», було внесено з науково-методичного журналу «Дошкільне виховання» (м. Київ) та збірника «Дошкільна педагогіка і психологія». За рік до підрозділу потрапляло від 1 до 4 статей із інших видань. Це були публікації, що розповідали про роботу дошкільних закладів, вихователів, давали поради батькам щодо виховання дітей та були розраховані на широке коло читачів («Хлібороб України», «Колгоспник», «Радянська жінка» та ін.). Більш вузькоспеціальні теми в роботі з дітьми дошкільного віку розглядались у журналах, спрямованих на відповідне коло фахівців: «Рідна природа», «Кишкові інфекції» та ін. Незначна кількість публікацій була розміщена в збірниках університетів та науково-дослідних інститутів («Вісник Харківського університету», «Доповіді та повідомлення» (Ужгородський університет), Науково-дослідний інститут психології УРСР та ін.). У ЛЖС знаходимо педагогічні видання науково-методичного спрямування, у яких розміщувались статті, що висвітлювали питання наступності між дитячим садком і школою («Радянська школа», «Початкова школа»), описували методику роботи з дітьми дошкільного віку («Фізкультура і спорт», «Методика викладання іноземних мов» та ін.) (Додаток А). Отже, аналіз кількісних показників публікацій дає можливість констатувати, що основним джерелом поширення ідей трудового виховання дітей дошкільного віку могли бути лише журнал «Дошкільне виховання» (м. Київ), збірник «Дошкільна педагогіка і психологія».

Відділ дошкільного виховання Науково-дослідного інституту педагогіки

УРСР (НДІУ) здійснював дослідження питань виховання дітей та працював над розробленням методики роботи для поліпшення ефективності навчання та виховання в дитячих садках. У 1965 році започатковано видання республіканського науково-методичного збірника Міністерства освіти УРСР «Дошкільна педагогіка і психологія», який виходив упродовж 1965 – 1982 років. За цей час із різними інтервалами вийшло 12 випусків (1965, 1966, 1967, 1968, 1970, 1972, 1973, 1974, 1975, 1976, 1978, 1982), що пов'язано з особливостями друку продовжуваних видань. Статті збірника також були відображені в «Літописі журнальних статей» (ЛЖС), роки розпису дещо відрізнялись, що зумовлено процедурою обов'язкового аналізу публікацій після друку та надходження до Книжкової палати УРСР (Додаток Б).

Республіканський науково-методичний збірник «Дошкільна педагогіка і психологія» виходив 1965 по 1970-й роки під редакційною колегією у складі: Т. Дмитренко, І. Баскін, З. Борисова, М. Ільченко, Т. Ковальчук, В. Котирло, О. Лещенко, М. Маклак, Т. Устинова. Збірник був вузькоспрямованим, адресувався викладачам і студентам педагогічних інститутів і училищ та працівникам дошкільних закладів.

Перший випуск був присвячений моральному вихованню дітей дошкільного віку. Серед питань, що розкриваються: виховання в дітей позитивного ставлення до праці. З 12 статей 2 присвячені трудовому вихованню (М. Ярославського, Н. Савельєвої).

Другий випуск збірника присвячений проблемі розумового розвитку, однією з тем, що розглядалась, було формування уявлень про довкілля у процесі трудового виховання. В ньому висвітлювались матеріали досліджень про значення посиленої праці на формування психічних якостей дитини (пізнавальної та мовленнєвої діяльності) [227; 269]. Публікації були результатом дослідження аспіранток Науково-дослідного інституту (НДІ) педагогіки УРСР Н. Савельєвої та Н. Постнікової. Також Н. Бойченко висвітлив проблему формування у дітей уявлень про працю дорослих [35].

Третій випуск збірника (1967) присвячений питанням розумового,

морального і фізичного розвитку дітей дошкільного віку.

З четвертого по сьомий випуск у збірнику розглядали різноманітні питання виховання, навчання та розвитку дітей дошкільного віку, подавалися теоретичні й практичні результати досліджень. Із шостого номеру змінюється редакційна колегія, до складу якої увійшли Г. Антонова, А. Богущ, О. Булатова, Л. Венжик, О. Грибанова, В. Котирло, К. Назаренко, Н. Орланова, відповідальним редактором стала Л. Артемова (Додаток Б). Проте публікацій, що цілеспрямовано висвітлювали трудове виховання, не було.

Ми опрацювали публікації збірників, що дало змогу ознайомитися з усіма актуальними питаннями дошкільного виховання того періоду. Відповідно до предмета дослідження нас зацікавила стаття С. Молдавської та З. Лебедьової «Вплив навчального навантаження на працездатність дітей дошкільного віку», опублікована у восьмому номері збірника. Проте, ознайомившись зі змістовим наповненням, ми з'ясували, що дослідження присвячене вивченню працездатності дітей дошкільного віку на заняттях із формування елементарних математичних знань.

Отже, згідно зі статутними завданнями, науковий збірник «Дошкільна педагогіка і психологія» був розрахований на спеціалістів відповідної галузі, головною його функцією було поширення наукової інформації, тому це видання є цікавим для нашого дослідження.

З огляду на предмет нашого дослідження ми виокремили три основні видання, які суттєво вплинули на розвиток теорії та практики дошкільного виховання в УРСР – «Дошкільне виховання» (м. Київ), «Дошкільне виховання» (м. Москва), «Дошкільна педагогіка і психологія» (м. Київ). Пріоритетним визначаємо українське видання, оскільки журнал висвітлював життя республіки, був найпоширенішим на території УРСР. «Дошкільне виховання» (м. Київ), за свідченням архівних матеріалів, був єдиним журналом, що висвітлював питання дошкільного виховання в УРСР.

Розглядаємо журнал «Дошкільне виховання» (м. Київ) як джерельну базу нашого дослідження. Опрацьовуючи всі матеріали журналу, ми звертали увагу

на загальні настрої, педагогічні ідеї в дошкільному вихованні та виокремлювали те, що впливало на трансформацію ідей в теорії та практиці трудового виховання дітей дошкільного віку. Цікавими були аналітичні публікації, що висвітлювали стан проблеми трудового виховання в історичному ракурсі. В статтях Т. Введенської [46], О. Дзеверін [287], М. Леушиної [146], З. Нейтер [186], Н. Переверзевої [204; 206], О. Руської [267], Є. Сухенко [287], Т. Цвелих [331] висвітлено проблеми та здобутки практики. Деякі публікації висвітлювали суперечливі відомості. Проте це загальні хиби, властиві всім виданням радянського періоду (Ю. Колісник [123], Т. Трачук [303], Є. Хриков [329] та ін.).

В. Розгон проаналізувала функції педагогічної преси на прикладі журналу «Дошкільне виховання» (м. Київ) і дійшла висновку, що часопис має «неоцінне соціокультурне та освітнє значення для громадян України й української діаспори в світі» [262].

Із доповідних записок до Ради Міністрів ЦК КПУ з дошкільного виховання за 1950-ті роки знаходимо довідку, подану до Центрального Комітету КП(б)У відділу по роботі серед жінок заступником Міністра освіти О. Руськом про те, що єдиним журналом із питань дошкільного виховання в Радянському Союзі був журнал «Дошкільне виховання» (м. Москва). Він виходив щомісяця тиражем 25600 примірників обсягом 4 друковані. аркуші. «Ніяких періодичних видань із питань дошкільного виховання ні в РРФСР, ні на Україні більш нема» [357, арк. 6].

Ліміт журналу «Дошкільне виховання» (м. Москва) для України склав усього 840 примірників, в той час як в республіці працювало 10 тисяч вихователів та завідувачів колгоспними майданчиками, 3 тисяч молодих фахівців вчилися на дошкільних відділах педагогічних училищ [357, арк.6].

Вкрай складно було здійснювати методичну роботу в дитячих садках України, оскільки кількість персоналу не лише кваліфікованих вихователів, які могли б елементарно забезпечити навчально-виховний процес, а й інспекторів методичних кабінетів, які спрямовували б їхню роботу, була недостатньою.

Така ситуація спостерігалась у містах і селах по всій території УРСР. Станом на 1950-й рік у 3000 дитячих садків республіки налічувалось понад 143 тисяч дітей; зросла мережа дошкільних закладів при колгоспах; дошкільних працівників налічувалось понад 11 000 осіб [211]. Відповідно до відомостей Н. Переверзевої, начальника відділу дошкільного виховання Міністерства освіти УРСР, для роботи в сезонних дошкільних майданчиках у 1950 році було підготовлено 16 тисяч жінок [205]. Необхідно уточнити, що колгосп чи радгосп був майже в кожному селі України, тому попит на сезонні дошкільні заклади був значний, і кваліфікованих кадрів не вистачало.

Чисельні прохання про відновлення журналу подавалися кілька років. У доповідній записці секретарю ЦК КП(б)У Л. Мельникову від Міністра освіти УРСР Г. Пінчука зазначалося: «Відсутність республіканського журналу з питань дошкільного виховання не дає можливості висвітлити зібраний в останні роки багатий досвід роботи передових вихователів дошкільних закладів України, який повинен стати здобутком широких мас вихователів, завідувачів дитячих садків інспекторів, методистів, учителів шкіл та батьківської громадськості. Міністерство освіти УРСР просить Центральний комітет КП(б)У розглянути питання про поновлення видання журналу «За комуністичне виховання дошкільників» з 1950 року тиражем 15 тисяч примірників з періодичністю виходу один раз на місяць, обсягом 4 друкованих аркуші» [357, арк. 2] (Додаток Д).

Журнал поновлено у травні 1951 року. Міністерство освіти УРСР рекомендує назвати український республіканський журнал із питань дошкільного виховання «Дошкільне виховання» [357].

На журнал були покладені завдання методичної підтримки галузі дошкільного виховання, що в першому номері журналу за 1951 рік проголосив Міністр освіти УРСР Г. Пінчук: «Перед журналом ... стоять важливі завдання: розробляти науково-теоретичні й методичні питання, озброювати дошкільних працівників теорією і практикою комуністичного виховання, ознайомлювати з передовим досвідом роботи кращих дитячих садків і сезонних

майданчиків» [211, с. 5].

Редакція журналу працювала у складі видавництва «Радянська школа», яке й здійснювало друк видання. Редакційний склад журналу «Дошкільне виховання» (м. Київ) ретельно формувався з фахівців галузі, були різні пропозиції щодо складу редакційної колегії (Додаток Е). Головним редактором новоствореного видання стала Т. Цвєлих. До редакційної колегії увійшли: М. Даденков, О. Єгорова, Н. Красіна, Н. Переверзева, Ю. Петраківська, Є. Сухенко, П. Ходченко, П. Чамата, технічний редактор О. Чала. З першого номеру журналу почалася копітка робота колективу. Журнал розкривав важливі теоретичні та практичні питання дошкільного виховання. Для великої кількості робітників він фактично став засобом самоосвіти. У 1951 році було опубліковано 92 статті, у переважній кількості статей висвітлювався досвід роботи практиків, в кожному номері журналу розміщено 1–3 публікації теоретичного характеру.

Тематичний показник охоплював рубрики «Загальні питання педагогіки та організації дошкільної справи», «Психологія», «Фізичне виховання», «Рідна мова», «Ознайомлення з навколишнім життям, з природою», «Робота з батьками та громадськістю», «Педагогічне життя», «Консультація», «Хроніка», «Критика і бібліографія», «Вірші», «Пісні і танці». Дві статті висвітлювали теорію та практику трудового виховання дітей дошкільного віку [298].

Перед Міністерством освіти було поставлено завдання ЦК КП України постійно підвищувати якість матеріалів, опублікованих у журналі «Дошкільне виховання» (м. Київ), щокварталу організувати обговорення випущених номерів із практичними працівниками, аналізувати окремі статті. Отже, порушені на сторінках видань проблемні питання знаходили відгук на найвищому рівні. Звітуючись про стан виконання постанови КП(б)У «Про заходи покращення роботи дошкільних закладів і закладів по охороні материнства і дитинства Української РСР» (1950), відділ дошкільного виховання зібрав матеріали з досвіду роботи вихователів дитячих садків України для висвітлення їх в журналі «Дошкільне виховання» (м. Київ).

У 1952 році було опубліковано 97 статей, тематика яких урізноманітнювалась: «Передові статті, загальні питання педагогіки, організація дошкільної справи», «Методика дошкільного виховання», «Фізичне виховання», «Гра», «Рідна мова», «Ознайомлення з оточуючим, з природою», «Малювання та конструювання», «Музичне виховання», «Ляльковий театр», «Питання дитячої літератури», «Робота з батьками та громадськістю», «Батьки про виховання», «Методичне керівництво», «Історія педагогіки», «Психологія», «В братніх республіках», «В країнах народної демократії», «Критика та бібліографія», «На допомогу молодим вихователям», «Консультація», «Педагогічне життя», «Хроніка», «Вірші та оповідання», «Пісні і танці». Лише одна зі статей висвітлювала питання з трудового виховання [299].

Із започаткуванням видання журналу постає проблема пошуку авторів серед теоретиків і практиків. Це виявилось непростим завданням, оскільки наукових працівників, що займалися розробленням теорії дошкільного виховання, було мало. А практики були неготові висвітлювати свої здобутки та потребували допомоги. Редколегія зверталась до потенційних авторів: «В своєму журналі ми плануємо обов'язково в останніх номерах – 7, 8, 9 і 10-му – висвітлити ряд тем морального виховання. Ми просимо вас узагальнити свій досвід по таким головним для нас темам: трудове виховання, на яке є завдання, види праці дітей, праця дітей в природі, праця дітей по самообслуговуванню, чи можливий цей вид праці в дитячому садку, що робиться тут» [362]. Низка інших тем, які в той період відносили до напряму морального виховання, теж пропонувалася до глибшого розроблення, зокрема виховання любові до рідного краю, почуття дружби з іншими народами (Додаток Ж).

У 1956 році журнал очолила Г. Сушан. Кореспонденти журналу постійно брали участь у всіх важливих подіях республіки, що стосувалися питань дошкільного виховання. Наприклад, на республіканській науковій сесії з питань подальшого розвитку педагогічної науки в УРСР, що відбулась у жовтні 1959 року, розглянуто низку актуальних питань виховання дітей дошкільного віку та питань подальшого залучення науковців і практичних працівників до

розроблення теоретичних питань, пов'язаних зі створенням у країні єдиної і всеохопної системи дошкільного виховання. Всі питання, промови, основні висновки доповідей було викладено на сторінках журналу «Дошкільне виховання» (м. Київ) в рубриці «Педагогічне життя» [106].

Динаміка росту інтересу до журналу відображалась на тиражі, який збільшився з 15 тисяч 1951 року до 18 тисяч 1960 року [373].

В доповідних записках відділу дошкільних установ періодично знаходимо розпорядження Міністерства освіти УРСР на кшталт: «Зобов'язати редколегії журналів «Радянська жінка» і «Україна» відвести в журналах спеціальні сторінки для батьків з питань виховання в сім'ї дітей раннього і дошкільного віку з кольоровими вкладками для ігор і трудових занять дітей з різними матеріалами» [375, арк. 90]. Проте з огляду на проведений нами аналіз тематики публікацій у журналах, констатуємо недостатній рівень виконання розпорядження. Рубрики, що велися в журналах, більшою мірою торкались навчання і виховання дітей шкільного віку.

Важливим кроком становлення системи дошкільної освіти було створення у 1964 році в журналі «Дошкільне виховання» (м. Київ) спеціального розділу, де розміщувалися консультативні матеріали для батьків. У середині 1960-х років почали з'являтися «програми педагогічного мінімуму для батьків». Серед рекомендованої літератури був журнал «Дошкільне виховання» (м. Київ) [375, арк. 116].

Часопис постійно перебував у полі зору відділу дошкільних установ, у доповідних записках і звітах про стан виконання поставлених завдань часто згадується про пласт роботи, який доручено виконувати редакції журналу (наприклад: «В журналі «Дошкільне виховання» відкрито спеціальну рубрику з досвіду роботи дошкільних закладів у колгоспах та надання науково-методичної допомоги інспекторам-методистам сільських районних відділів народної освіти» [394, арк. 4]). Із звіту про роботу управління дошкільного виховання за 1973 – 1974 роки: «...проводиться значна робота по підвищенню ідейно-політичного рівня та фахової кваліфікації. Надруковано 9 статей в журналі

«Дошкільне виховання» [394, арк. 6].

Популярність та авторитет видання значно зріс із моменту його відновлення. З 1959 до 1965 року вдвічі збільшився тираж часопису (до 30 760 екземплярів). Станом на 1967 рік тираж журналу «Дошкільне виховання» збільшився втричі і становив понад 50 тисяч примірників. Динаміка представлена на рис. 1.1.

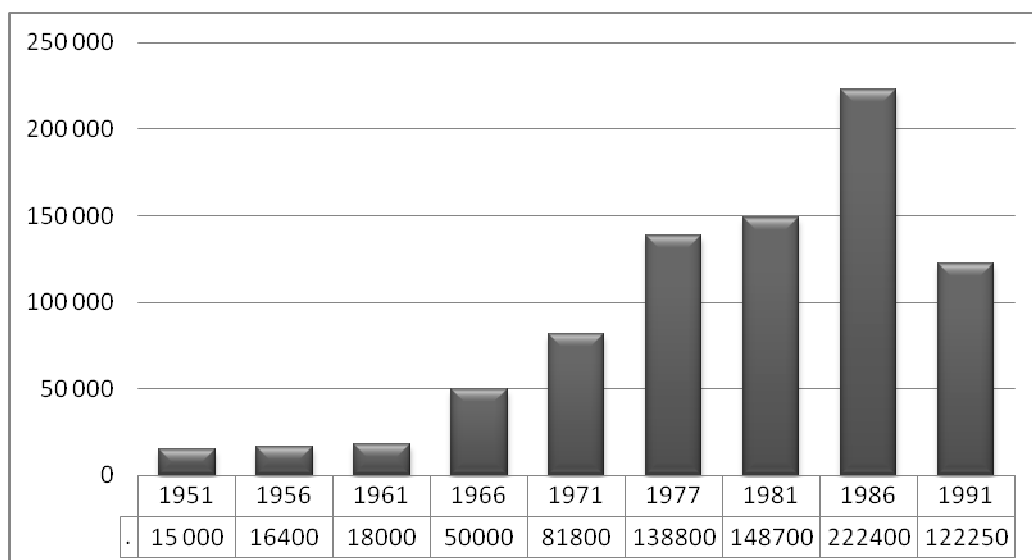

Рис.1.1. Динаміка тиражу журналу «Дошкільне виховання» (м. Київ)
у 1951 – 1991-х роках

Джерело: розроблено автором дисертації

Довіра та повага з боку читачів виявлялась не лише в зростанні тиражу, а й постійної активності дописувачів. Станом на 1983 рік кількість дописувачів наблизилась до 2 тисяч, не враховуючи статей про методичні розробки, практичні рекомендації. На сторінках журналу постійно публікували заочні звернення зі словами вдячності, проханнями про допомогу, відгуками батьків, висловленими пропозиціями [87].

Журнал «Дошкільне виховання» (м. Київ) займав важливу позицію у житті педагогічної спільноти, зокрема редакція журналу та Республіканський методичний кабінет дошкільного виховання працювали над проектами з підвищення якості дошкільного виховання: оголошували конкурси на розроблення нових навчально-наочних посібників для реалізації завдань програми виховання в дошкільних закладах; висвітлювали досягнення кращих

працівників; організували виставки досягнень (Додаток К) [128; 392; 393].

Зміст журналу впродовж 50 – 80-х років ХХ ст. постійно змінювався, з'являлись та зникали нові рубрики. Незмінною залишалась основна концепція журналу та логіка викладу матеріалів. Спочатку розміщувались директивні матеріали, витяги з нормативно-правових актів, коментарі та звернення керівників і управлінців галузі. Наступними були наукові розробки: висвітлення теоретичних ідей та емпіричних досліджень, нових підходів із різних напрямів дошкільного виховання. Досить чітко проглядається розвиток розроблення раніше озвучених ідей теоретиків у практиці й навпаки. Після директивних і наукових публікацій розміщувалися статті, в яких висвітлювався досвід роботи. Авторами цих публікацій стали керівники, вихователі дошкільних закладів, музичні керівники.

Обов'язковим компонентом у змісті журналу була взаємодія дитячого садка з батьками. Цьому питанню присвячувались численні публікації консультацій та рубрики в журналах «Дошкільне виховання» (м. Київ), «Дошкільне виховання» (м. Москва) впродовж усього хронологічного періоду дослідження. Виховна робота, що проводилася в дошкільному закладі, потребувала тісного взаємозв'язку з родинами вихованців: «...взаєморозуміння і погодженість впливів на дитину – необхідна умова успішного здійснення комуністичного виховання» [219, с. 3]. Чільне місце займали публікації від імені батьків із відгуками про організацію та виховну роботу дошкільного закладу. Разом із словами вдячності дошкільним закладам та вихователям батьки розповідали про взаємодію з дитячим садком в різних питаннях виховання.

Хроніки педагогічного життя висвітлювали роботу із підвищення професійного рівня педагогів галузі дошкільного виховання. На сторінках часопису розміщувались повідомлення про проведення педагогічних читань, нарад-семінарів, конференцій (від всесоюзного до регіонального рівнів), які інформували педагогічну спільноту про цікаві доповіді, результати проведених досліджень. Тематика виступів була різноманітною в залежності від актуальності обговорюваних питань. Проблемі трудового виховання також

приділяли увагу. Цікавим було те, що кожен виступ був оцінений з погляду доцільності та корисності інформації (Додаток 3).

Журнал «Дошкільне виховання» (м. Київ) був основним виданням, що поширювало ідеї трудового виховання на території УРСР. В 50 – 60-х роках ХХ століття це видання було єдиним джерелом фахової інформації та комунікації серед практиків, оскільки журнал «Дошкільне виховання» (м. Москва) виходив малим тиражем та був недоступним. Цю думку підтверджує стаття завідувачки дитячим садком Придніпровської залізниці Е. Подкопаєвої. Вона написала в редакцію журналу «Дошкільне виховання» (м. Москва) у 1963 році з метою отримати переплату на це видання та висловила прохання надати можливість батькам теж передплачувати журнал. У поштовому відділенні, де вона намагалась передплатити журнал, їй повідомили, що він суворо лімітований. У відповіді на лист-звернення редакція написала, що ніякого ліміту на журнал немає і його можуть передплачувати всі охочі [218].

Проте, аналізуючи архівні матеріали ЦДАГО України, нам вдалося з'ясувати наявність лімітів на видання, що було пов'язано з відсутністю сировини відповідної якості для друку журналів. Агентство політичних новин (АПН) внаслідок відсутності паперу не випускало журнали за графіком. В архівних матеріалах зустрічались доповідні записки та розпорядження щодо збільшення кількості виробництва паперу, необхідного для друку [404].

В центральному виданні журналу «Дошкільне виховання» (м. Москва) знаходимо розробки науковців та практиків виключно РРФСР. Статті, з якими рекомендували ознайомитися, надруковані виключно в журналі «Дошкільне виховання» (м. Москва).

Матеріали про трудове виховання в початковій школі, у яких зацентровано увагу на значенні наступності дитячого садка та школи, подавалися в журналі «Початкова школа» (м. Москва). РРФСР мала більшу кількість видань, проте питання з трудового виховання дітей дошкільного віку, як і в Україні, розміщувались у фаховому виданні.

Загалом журнали були незамінними в роботі дошкільних закладів освіти 50 – 80-х років. Їх публікації завжди перебували під прискіпливою увагою педагогічних колективів усієї республіки. Всі новинки вивчались і апробувались у практичній роботі. Найпоширенішим був журнал «Дошкільне виховання» (м. Київ). Журнал «Дошкільне виховання» (м. Москва) спочатку був недоступним широкому колу працівників дошкільного виховання, але зі збільшенням тиражів журналів вони поширились по всій країні. Проблеми дошкільного виховання вкрай рідко висвітлювались на шпальтах інших видань. Єдина газета «Радянська освіта» не висвітлювала питань дошкільного виховання, а науково-методичний збірник «Дошкільна педагогіка і психологія» мав великий інтервал між випусками (12 випусків за 17 років) та незначну читацьку аудиторію.

Висновки до розділу 1

Особливістю вивчення історіографії проблеми є те, що тема дисертаційного дослідження знаходиться на перетині двох напрямів: трудового виховання дітей дошкільного віку та пресознавства. Аналіз праць українських учених з історії педагогіки уможливив методологічне обґрунтування дослідження (Адаменко О., Березівська Л., Гупан Н., Дічек Н., Іванюк Г., Курило В., Лобода С., Хриков Є., Сухомлинська О.).

Історіографія дослідження представлена незначною кількістю наукових праць. Питання розвитку трудового виховання в 50–80-х роках ХХ століття побіжно розглядали Л. Артемова, І. Улюкаєва, окремі аспекти дослідження висвітлювали Г. Беленька, Л. Пісоцька, І. Цюпа, що дало змогу в загальних рисах окреслити розвиток ідей трудового виховання в УРСР. Проаналізовано розвиток педагогічної думки в історичних дослідженнях Є. Хрикова, С. Лободи, А. Пугач, Г. Щуки, В. Курила, Н. Побірченко, А.Говорун, І. Зайченка, Н. Хміль, В. Розгон, підтверджено актуальність теми дослідження, виявлено рівень її вивчення, здійснено систематизацію джерельної бази та вироблено поетапність здійснення нашого дослідження.

За результатами наукових пошуків було сформовано три групи джерел. Перша група – документальна, що поєднує нормативно-правові документи (постанови, накази, матеріали з'їздів ЦК КПУ), архівні джерела (довідні записки, справи, стенограми засідань, звіти), матеріали статистичних збірників, джерела, що регламентували зміст роботи в дитячих садках (програми, інструкції, методичні листи). Опрацьовані матеріали сприяли визначенню соціально-економічних та педагогічних чинників розвитку системи дошкільного виховання в УРСР. Завдання, зазначені в аналізованих документах, були обов'язковими до виконання в практиці дошкільного виховання. Крім того, у них відображено основний зміст, методи та форми організації трудового виховання дітей дошкільного віку.

До другої групи джерел відносимо педагогічну пресу. Важливо зазначити, що в розглянутих публікаціях велика увага надається зв'язку науки з практикою, активно підтримується цей аспект освіти. Аналіз видань, що висвітлювали питання дошкільного виховання в досліджуваних хронологічних межах, дає можливість стверджувати, що вони не лише підтримували, а й спрямовували розвиток дошкільного виховання. Підтверджено, що вагомим внеском у розбудову дошкільної системи освіти стало видання журналу «Дошкільне виховання» (м. Київ). Після поновлення випуску (1951) журнал став центральним виданням дошкільної галузі, спрямованим на широке коло фахівців, студентів і батьків. Про це свідчить зростання його тиражу з 15 до 150 тисяч примірників. На основі аналізу архівних документів було з'ясовано, що журнал «Дошкільне виховання» (м. Київ) був доступний працівникам дошкільної галузі впродовж досліджуваного періоду. Тираж журналу «Дошкільне виховання» (м. Москва) для УРСР в 1950 – 1960-х був обмежений, що пов'язано з недостатнім економічним забезпеченням. У 1970 – 1980-х роках журнал став доступішим широкому колу читачів в УРСР та мав вплив на широке коло освітян. Відзначаємо, що вихід республікансько-методичного збірника «Дошкільна психологія і педагогіка» (1965 – 1982 рр.) став поштовхом для підвищення якості дошкільного виховання. Газета «Радянська освіта»

здебільшого висвітлювала події суспільно-політичного життя освітян, їхні проблеми та здобутки. Аналіз газети дозволяє констатувати: уваги теорії та методиці виховання дітей дошкільного віку, майже, не приділялося.

Третя група – інтерпретаційні джерела: наукові доробки радянських учених, що були впливовим чинником розвитку ідей трудового виховання в теорії та практиці дошкільного виховання в 50 – 80-х роках ХХ століття. Результати аналізу праць дозволяють визначити стан трудового виховання дітей дошкільного віку та окреслити коло пошуку ідей його розвитку.

Отже, пресі відводилось важливе місце у науково-інформаційному процесі, приділялась увага на всіх рівнях, що зумовлювало ефективну реалізацію її журналістських і педагогічних функцій.

На основі розробок сучасних учених підібрано методологію аналізу педагогічної преси, що здійснювалося в трьох площинах: I – аналіз довідково-інформаційних джерел педагогічної преси, спрямований на виявлення публікацій про виховання дітей дошкільного віку (основний критерій); II – аналіз властивостей педагогічних видань (особливості розвитку); III – аналіз статей відповідно до визначеної методології (за Хриковим Є.).

Основний зміст, поданий у першому розділі дисертації, висвітлено в публікаціях автора [154; 155; 158; 160; 161].

РОЗДІЛ 2

ПЕРЕДУМОВИ Й ПЕРІОДИЗАЦІЯ РОЗВИТКУ ІДЕЙ ПРО ТРУДОВЕ ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ У ПЕДАГОГІЧНІЙ ПРЕСІ (50 – 80-ті РОКИ ХХ СТОЛІТТЯ)

2.1. Передумови актуалізації в педагогічній пресі ідей про трудове виховання дітей дошкільного віку в хронологічних межах дослідження

Історико-педагогічне дослідження в педагогічній пресі 50 – 80-х років ХХ століття ідей трудового виховання дітей дошкільного віку актуалізує з'ясування передумов їхнього розвитку в вимірі попереднього хронологічного періоду. Вивчення предмета дослідження у цих хронологічних межах уможливить визначення особливостей та уточнення соціально-економічних, педагогічних чинників розвитку ідей трудового виховання дітей дошкільного віку, викладених на шпальтах педагогічної преси.

Результати теоретичного аналізу розвитку ідей трудового виховання у 30 – 40-х роках засвідчують наявність наукового інтересу до розгляду зазначеної проблеми. У дослідженні С. Лободи розглянуто елементи розвитку української педагогічної преси, виокремлено шість основних педагогічних ідей ХХ століття, серед яких «ідея трудової школи», що мала вплив на всю освітню галузь, та «ідея комуністичного виховання», що, базуючись на попередній, була більш розширеною, а комуністичне ставлення до праці було її вихідним положенням. У радянській педагогіці поняття «комуністичне ставлення до праці» відображало напрям педагогічного вчення, спрямований на формування нової людини – «будівника комунізму». Тобто ідеї трудової школи у подальшому розвивались на підґрунті певних дидактичних принципів, пріоритетність яких була зумовлена визначеними в певний історичний період загальними ідеологічними завданнями освіти [163, с. 57].

Науковці зазначають, що на кінець першої третини ХХ століття було закладено основні підвалини розвитку системи дошкільного виховання до сучасного періоду [11; 95; 164; 178; 315]. Інтенсивність розвитку та

спрямованість розроблюваних ідей залежали від соціально-економічних умов розвитку суспільства та тенденцій в освітній політиці держави. Для уточнення розвитку ідей трудового виховання у педагогічній пресі значний інтерес викликають 30 – 40-ві роки ХХ століття.

Становлення радянського періоду відкрило нову сторінку в історії України як його складової. Дієвим інструментом зміцнення нової держави, духовного єднання, культурного сприйняття та проникнення ідеями нового суспільства була преса, зокрема педагогічна, що висвітлювала актуальні ідеї щодо розбудови радянської системи освіти.

Преса видавалася під суворим контролем керівних органів влади та виступала як провідний засіб поширення інформації в той час. Науковці доводять, що періодична преса в радянський період суворо заполітизовувалася й обмежувалася цензурою [123; 303]. Всі видання зобов'язані були здійснювати більшовицьку пропаганду, аполітичні видання засуджувалися та ліквідовувалися. Журнали того періоду мали чіткій формат та зобов'язувалися пропагувати ідеї нового радянського суспільства, образ нової людини. «Ідейність» журналу було першочерговим завданням, що мало реалізуватися редакторами. Видання, що не акцентувало увагу на пропаганді, сприймалися як видання з сумнівною, не радянською змістовністю.

Такий формат прослідковується і в педагогічній пресі, що висвітлювала питання трудового виховання дітей дошкільного віку у 30 – 40-х роках ХХ століття. На теренах Української РСР для підтримки дошкільної галузі невеликими накладками поширювався загальносоюзний журнал «Дошкільне виховання» (м. Москва). Із 1931 року почав видаватися регіональний науково-методичний журнал «За комуністичне виховання дошкільника». Часопис публікувався щомісяця до 1941 року та був органом Народний комісаріат освіти (НКО) УРСР. Його статутним завданням було «боротися за здійснення чітких марксистсько-ленінських настанов у теорії та практиці комуністичного виховання дошкільників, за підвищення кваліфікації дошкільних працівників» (титильна сторінка журналу «За комуністичне виховання» 1931 року).

Цільовою аудиторією журналу були практичні працівники, методисти та організатори з дошкільного виховання. У 1931 – 1937 роках він друкувався у Харкові, 1938 – 1941-й роки – у Києві.

Впродовж видання журналу його тираж зріс із 3000 до 7000 екземплярів. Часопис висвітлював стан дошкільного виховання в УРСР, й особливе місце в цей час відводилось ідеї політехнічного виховання. На сторінках журналу знайшли своє відображення ідейні та нормативні документи, звіти про стан роботи в дитячих садках, теоретичні напрацювання науковців та досвід практиків із трудового виховання дітей дошкільного віку.

Характеризуючи загальний стан поступу трудового виховання дітей дошкільного віку у практиці на початку 30-х років ХХ століття, наводимо приклад зі статті Т. Губенко «З підсумків роботи дитсадків міста Харкова за минулий рік». Серед актуальних питань визначено такі: планування за новими програмами, політехнізацію дитячого садка, застосування «активних методик» в роботі з дітьми, підвищення кваліфікації співробітників, участь у підготовці нових педкадрів, сприяння в поширенні мережі дитячих садків, посилення громадсько-педагогічної роботи, поліпшення матеріальних умов дитячих садків, встановлення кола відповідальності для кожного працівника дошкільного закладу, підвищення якості роботи шляхом соцзмагань та ударництва [73].

Відзначимо, що виокремлені Т. Губенко проблемні питання характерними були для усієї галузі дошкільного виховання в УРСР. Так, вивчення інструкцій та директивних листів Народного комісаріату УРСР у справі дошкільного виховання дає змогу стверджувати, що соціально-економічний стан країни сприяв підвищенню рівня зайнятості жінок у виробництві та сільському господарстві, тим самим зумовив ріст мережі дитячих садків у місті та селі. Державна політика щодо формування єдиної трудової школи в радянській системі освіти була частиною ідеології комуністичного суспільства. В умовах розвитку дошкільного виховання в означений період ідеологія позначалась і на розвитку трудового виховання дітей дошкільного віку. Відтак з'являється ідея політехнізації дитячої праці. Проте питання забезпечення впровадження ідеї про трудове виховання

потребувало ґрунтовної роботи з боку НКО УРСР.

Із Постанови Президії Всеросійського Центрального комітету на доповідь Наркомосвіти про стан дошкільного виховання в РСФРР висувуються завдання для НКО щодо підвищення якості підготовки працівників дошкільної галузі та перевірки роботи НКЛегпрому і промкооперації з виготовлення устаткування для дитячих садків [224; 350]. Таким чином намагалися вирішити питання підвищення рівня кваліфікації вихователів для зростаючої мережі дитячих садків. Впровадження ідей єдиної трудової школи, а саме політехнічної праці дітей дошкільного віку, вимагало методично підготовлених, грамотних спеціалістів.

Одним із засобів підвищення рівня кваліфікації вихователів та підготовки нових спеціалістів була педагогічна преса. Оскільки основною цільовою аудиторією журналу «За комуністичне виховання дошкільника» були практики, то матеріали, вміщені в ньому, мали формувати нового, ідейно свідомого радянського педагога, ознайомлювали практичних працівників із теоретичними та практичними новинками щодо трудового виховання дітей дошкільного віку в дусі комуністичного виховання та сприяли підвищенню методичного рівня вихователів дитячих садків.

На сторінках журналу «За комуністичне виховання дошкільника» за 1931 – 1933 роки знаходимо значну кількість посилань на Постанову ЦК ВКП(б) від 5 вересня 1931 року «Про початкову та середню школу». Авторами статей «із досвіду роботи» зазначено: на вимогу Постанови, що зазначена вище, більшість дитячих садків намагаються реалізувати ідею політехнізації дитячих садків. У статті Т. Губенко «З підсумків роботи дитсадків міста Харкова за минулий рік» виділено напрями, за якими здійснювалася робота в дитячих садках упродовж 1932 – 1933 років. Одним із них була «організація робітного кутка».

У журналі «За комуністичне виховання дошкільника» значна кількість публікацій присвячена висвітленню досвіду практиків щодо організації робітничих кімнат та використання їх у трудовому вихованні дітей дошкільного віку. Зокрема, О. Горнова в публікації «З досвіду роботи 7 дитсадка м. Харкова» описала власний досвід організації робітничої кімнати, що була

створена з метою реалізації завдання політехнізації дошкільних установ, а також задля перепідготовки «виховниць» у цьому напрямі. Колектив садочка виробив стандарти для робітничої кімнати, перевірів варіанти пропонованого іншими спеціалістами устаткування та розробив методику роботи з дітьми в робітничій кімнаті [67].

На сторінках журналу «За комуністичне виховання дошкільника» практики систематично аналізували опублікований досвід інших колег, удосконалюючи власну методику роботи з дітьми, відзначаючи відсутність необхідної літератури з проблем трудового виховання, методичних рекомендацій до визначених програмних завдань (М. Грінберг, Т. Губенко, Т. Турчанінова, В. Скуратівський, Ж. Уманська, М. Яковенко та ін.).

Наприклад, у статті «З досвіду організації колективної праці дітей дошкільників» Ж. Уманська зазначає про недостатню кількість методичної літератури з питань організації дитячої праці, тому вважає обмін досвідом на сторінках журналу «За комуністичне виховання дошкільника» необхідним, цінним та цікавим для практиків. На вимогу політехнізації дитячої праці автор пропонує свій досвід організації бригадної роботи (колективна праця) за такими напрямками: господарська (обслуговування дитячого колективу під час їжі, занять), санітарна (контроль за дотриманням санітарно-гігієнічних норм: чистота, миття рук та ін.), курникова (прибирання курника, догляд за курми, годування, напування, збирання яєць), свинарська (годувати поросся, повідомляти дорослих про необхідність чищення хліва), городня, садівнича. Ж. Уманська наголошує, що у садку праця в бригадах має бути виключно на добровільних засадах, а завдання для дітей легкими та цікавими [310].

Узагальнюючи досвід Ж. Уманської, відзначаємо, що пропонована колективна робота максимально наближала дітей до рівня дорослої праці, діти мали можливість спостерігати всі етапи планування та організації роботи, брати посильну участь у ній, рівноправно спілкуватися з дорослими, отримувати позитивні емоції спілкування.

Новий напрям розвитку досліджуваних ідей зумовлений виходом Постанови ЦК ВКП(б) «Про перевантаження школярів і піонерів громадсько-політичними завданнями» від 23 квітня 1934 року. «Програма для дошкільних закладів» 1932 року була визнана перенавантаженою, сконцентрованою здебільшого на суспільно-політичному і політехнічному вихованні, позбавленою змісту щодо розвитку дітей дошкільного віку. Аналіз перших дошкільних програм дає змогу визначити істотні недоліки: перебільшений обсяг засвоєваних знань, неврахування вікових особливостей дітей дошкільного віку, надання великого значення трудовій діяльності і недооцінення гри [361]. Про недоцільність визначених завдань програм знаходимо у публікаціях на сторінках журналу «За комуністичне виховання дошкільника».

Зокрема, стаття С. Абрамсон «Громадське виховання дітей за програмами 1935 року», що ґрунтується на матеріалах комісії з перегляду програм 1935 року. Автор пише, що «Програма для дошкільних закладів» (1932) побудована на діалектично-матеріалістичному світогляді, вона не відповідає віку дітей дошкільного віку та недоступна для їхнього розуміння. Трудове виховання регламентується у відповідності з ідеєю політехнічної праці [1; 351; 352].

І. Хаїт у статті «Про ліквідацію педологічних викривлень у дошкільному вихованні дітей», аргументуючи свою незгоду з упродовженням політехнічної праці в дитячих садах, висловила міркування: «...треба розвантажити програми (для дитячих садків – авт.) і відмовитись від намагання копіювати шкільні програми» [323, с. 28]. Авторка гостро критикує вчених педологів А. Генріховську, П. Волобуєва, О. Яковенко та ін., які були активними дописувачами журналу «За комуністичне виховання дошкільника» (м. Харків) та розвивали цю ідею у 1920 – 1930-х роках. І. Хаїт вважає запропоновані ними завдання політехнізації дитячих садків і ясел неприпустимими, оскільки трудове виховання полягало не лише в ознайомленні з працею на заводах, а в оволодінні дітьми виробничими процесами і активній допомозі заводам у виконанні виробничої програми (збирання утильсировини, участь у ліквідації проривів на виробництві) [323].

У 1936 році у зв'язку з Постановою ЦК ВКП(б) від 4/VII «Про педагогічні перекручення в системі Наркомосу» відбулися значні зміни в розвитку теорії дошкільного виховання. У промові на нараді дошкільних працівників України (27 грудня 1936 року) В. Затонський зазначив нове завдання дитячого садка: «Тепер на передодні 1937 року функції дитячого садка – це не соціальне забезпечення, а насамперед виховання дитини, допомога матері, щоб вона мала змогу працювати, учитися тощо» [103, с. 26].

Окремим питанням розглядають становище з педагогічними працівниками, що мають забезпечувати навчально-виховний процес у дитячому садку. В. Затонський відзначає: «На цій нараді зібралось сотні дві, а на Україні може знайдеться ще три сотні, хай навіть тисяча кваліфікованих працівників дошкільних установ... Але треба нам мати на увазі, що більшість працівників дошкільних установ ще не має потрібної підготовки, а 23% не мають навіть освіти за семирічку» [103, с. 28].

Поліпшення якості підготовки педагогічних працівників було вкрай важким завданням. У звіті про реалізацію Постанови ЦК ВКП(б) від 4/VII «Про педагогічні перекручення в системі Наркомосу» зазначено: «Підручника немає і над створенням його ніхто не працює. Учні педшкіл, курсанти живляться лише небагатьма статтями журналів «Дошкільне виховання» (м. Москва – авт.), «За комуністичне виховання дошкільника», які висвітлюють питання роботи дитсадків по-новому, бо майже вся дошкільна література минулих років засмічена педологією» [257, с. 4].

У 1937 році після наказів Наркомосу УРСР «Про відміну викладання праці в школах», «Про відміну ручної праці, занять у майстернях і на пришкільних земельних ділянках» [235] змінюється підхід до трудового виховання дітей дошкільного віку. Воно не фігурує як пріоритетна ідея, що постійно простежувалась у публікаціях, посібниках, але не зникає повністю і переорієнтовується в інші напрями. Аналізуючи «Керівництво для вихователя дитячого садка. Статут дитячого садка» (1939), визначаємо, що праця стає засобом художнього розвитку. Увага акцентується на розвитку творчих

здібностей дітей за допомогою вивчення їхніх якостей, матеріалів, способів використання, формування трудових навичок (правильно тримати молоток, з'єднувати дощечки тощо). Пропонується створювати «робітничі кімнати» для занять ручною працею, що згідно з новими настановами має художньо-естетичний зміст і тісно пов'язана з грою [265]. Проте порівняно з попередніми програмами зміст художньої праці значно спростився: використання матеріалів звузилось до паперу та природнього матеріалу, що, в свою чергу, збіднило тематику занять.

Проблема трудового виховання дітей дошкільного віку, отримавши свій пік актуальності на початку 30-х років ХХ століття, нівелюється у зв'язку з новими педагогічними поглядами. На сторінках журналу «За комуністичне виховання дошкільника» кількість публікацій, що висвітлювали проблему, знизилася. Матеріали щодо створення «робітничих кімнат», «трудовах бригад» зникли зі сторінок журналу.

У досліджуваній період педагогічний досвід високо цінувався, особлива відповідальність покладалася на практиків, які були джерелом витоків нових ідей, що задовольняють запити держави та суспільства у вихованні молодого покоління. Тому вивчення досвіду педагогічних працівників було перспективним з огляду на відмову від напрацювань попередніх років, відсутність чіткого розуміння нових завдань та доцільних форм, методів і засобів їх реалізації.

Після руйнування ідей педологів науковці надзвичайно обережно підходили до формулювання нових положень теоретичних основ трудового виховання дітей дошкільного віку. Необхідні були нові підходи, методи, засоби роботи з дітьми відповідно до нових партійних настанов, тому до діалогу і спонукали практиків дошкільної галузі. Із цією метою у №№2, 3 журналу «За комуністичне виховання дошкільника» було опубліковано статтю професора Є. Аркіна «Про вивчення педагогічного досвіду», що надавала конкретну інструкцію практикам щодо створення, узагальнення та висвітлення свого педагогічного досвіду. «З великим запізненням ми ставимо зараз і тут і в

Москві питання про обмін педагогічним досвідом, про вивчення його. Наша увага до цього питання була досі надто пасивна, вона полягала лише в збиранні, часто без системи, мало використовуваних матеріалів. Ось чому в нас великі труднощі», – доводить учений [9, с. 12]. Проблеми трудового виховання, не зважаючи на завдання «Керівництва для вихователя дитячого садка. Статут дитячого садка» (1939), значна кількість питань залишалися невизначеними.

Для 30-х років ХХ століття характерними були перегляд завдань і позицій дошкільного виховання, визнання хибності напрацьованих педологами ідей, пошук нових засобів, методів і методик навчання, виховання та розвитку дітей. Ідеї трудового виховання розроблялась відповідно до вимог єдиної трудової школи, проте загальні зміни в системі дошкільного виховання відобразились і в трудовому вихованні. Зміст, завдання, форми, методи роботи залежали від державної політики, що надавала вектори розвитку педагогічній науці та практиці.

Відповідь на питання щодо місця праці в житті дитини пропонує професор Я. Резнік у статті «Виховання нового ставлення до праці і громадської власності» (1940). Він пише: «...виховання нового соціалістичного ставлення до праці і до громадської власності, як й інші якості комуністичної моралі, виховуються у дітей дошкільного віку шляхом умілого поєднання дохідливих і переконливих роз'яснень, яскравих і захоплюючих прикладів, правильної організації життя і діяльності дітей дома і в садочку» [258, с. 18]. Учений не конкретизує завдань трудового виховання дітей дошкільного віку, форм і засобів роботи, але чітко визначає ідею комуністичного ставлення до праці та вказує на основні методи, що потребують розроблення. Проте, розвиток нових ідей трудового виховання дітей дошкільного віку був загальмований трагічними суспільно-історичними подіями, що відбулися в першій половині 40-х років ХХ століття.

Друга світова війна, що стало тяжким випробуванням для всієї країни, призупинила стрімкий розвиток дошкільного виховання. Проте система дошкільного виховання функціонувала завдяки ентузіазму її працівників. Як

зазначають учені, для підтримки дітей та роботи вихователів у воєнні роки було прийнято низку постанов та методичних листів. Так, Т. Степанова виділяє 2 етапи в діяльності дошкільних закладів у період із 1941 по 1944 роки. Перший (1941 – 1942) відзначався боротьбою з бездоглядністю та піклуванням про здоров'я дітей, посиленням уваги за вихованням дітей евакуйованих із районів, де велися воєнні дії. Другий (1943 – 1944) – етап відбудови та розширення мережі дитячих садків. Навіть в умовах війни фахівці намагалися здійснювати виховання дітей згідно з довоєнними завданнями [284]. Аналіз архівних матеріалів підтверджує, що в цей період відбулося призупинення науково-методичної роботи з дітьми дошкільного віку, оскільки на перший план вийшли завдання збереження життя і здоров'я дітей [353; 354; 355].

Після Другої світової війни центром організації методичної роботи, а також узагальнення й поширення передового досвіду стали кабінети дошкільного виховання Інститутів удосконалення вчителів. За Постановою Ради Народних Комісарів СРСР № 33 від 9 січня 1944 р. в усіх обласних відділах народної освіти було поновлено сектори дошкільного виховання зі штатом від 3 до 5 осіб [365].

У «Керівництві для вихователя дитячого садка» (1945) трудове виховання залишається в складі художнього. Додаються завдання щодо ознайомлення дітей з оточуючим середовищем, у змісті яких подано відомості про працю дорослих. Поглиблюються знання дітей про професії та відповідні трудові дії. Ставиться завдання викликати інтерес до доступних їхньому розумінню робітничих дій людей [266].

На початку 50-х років ХХ століття з підйомом післявоєнного розвитку суспільства поживалася та активізувалася дошкільна справа. Її стратегічне завдання висвітлене в довідці з історії розвитку дошкільного виховання Української РСР: «Організувати по-новому життя радянських дітей, здійснюючи комуністичне виховання їх у дитячому садку. Вивільнити жінку й дати їй можливість брати активну участь у побудові нового суспільства» [357, арк. 35]. Потребувалося розширення мережі дошкільних закладів. В умовах

післявоєнної розбудови мережі дошкільних закладів на перший план висувалося завдання забезпечити базові потреби дітей (харчування, медичний догляд, створення матеріальних умов), а методичному супроводу освітнього процесу достатньої уваги не приділялося. Акцент здійснювався на збереженні здоров'я дітей та фізичному вихованні.

Вивчаючи післявоєнний час та стан системи дошкільного виховання в ці роки, маємо звернутися до «Доповідних записок до Ради Міністрів та ЦК КПУ по дошкільному вихованню» (1951). Міністерством освіти УРСР на основі найнагальніших потреб пріоритетними були завдання, що полягали в:

– організації заходів щодо розширення мережі та збільшення контингенту дитячих садків республіки [358, арк. 41]; необхідність у дитячих садках постійно зростала, держава повсякчас намагалася забезпечити кожне підприємство, колгосп стаціонарною (постійною) чи сезонною дошкільною установою; частково завдання щодо створення матеріальних умов доводилося реалізувати підприємствам (надання відповідного приміщення) та батькам (допомога в його будівництві), оскільки вважалося, що справа організації дитячого садка є суспільною;

– забезпеченні підвищення якості ідейного дошкільного виховання в республіці [358, арк. 41]; безідейність була визнана шкідливою і неприпустимою для формування нового суспільства; всі засоби поширення інформації було спрямовано на реалізацію поставленого завдання;

– активізації роботи зі створення методичної літератури й посібників для працівників дошкільних закладів, окремих середніх і вищих навчальних закладів [358, арк. 41]; навчально-методичне забезпечення трудового виховання дітей, що було напрацьовано, визнано таким, що не відповідає новому часу; відкинуто спадщину педології; перед ученими стояло серйозне завдання в короткі терміни створити нову методичну літературу, яка б відповідала концептуальним вимогам нового періоду; варто зазначити, що не було чітко визначених вимог до методичної літератури, тому реалізація цього завдання значно уповільнювалася; гостра необхідність таких розробок зумовлена тим,

що численні співробітники новостворених садків не мали інформаційної підтримки, оскільки всесоюзний журнал «Дошкільне виховання» (м. Москва) виходив надто малим тиражем;

– необхідності підвищення рівня контролю й керівництва в системі дошкільного виховання в республіці, надання особливої уваги підвищенню кваліфікації керівних кадрів [358, арк. 41]; значна кількість працівників не мала належної освіти, кваліфікованих кадрів, які розумілися б на специфіці дошкільного виховання, не вистачало, педагогічні училища та Харківський педагогічний інститут не спроможні були готувати необхідну кількість спеціалістів, та 10-ти й 20-тиденних курсів, що проводились регіональними методичними відділами, було замало; негативно відобразилося на зазначеній ситуації скорочення кількості інспекторів дитячих садків у районних відділах народної освіти (райвно); за архівними матеріалами, до Другої світової війни в штаті кожного райвно був інспектор дитячих садків, тому керівництво дошкільною освітньою ланкою було більш ефективним і злагодженим [358];

– покращенні педагогічною пресою пропаганди серед населення республіки [358, арк. 41]; це було вкрай складним завданням, оскільки не було видань, що мали б поширювати певну інформацію та впливати на думку педагогів.

Результати реалізації завдань, що викладені вище, простежувалися в подальшому в покращенні рівня дошкільного виховання дітей дошкільного віку в УРСР. Значною допомогою для педагогів стало поновлення журналу «Дошкільне виховання» (1951), що в умовах розширення мережі дошкільних закладів стало значною методичною підтримкою галузі.

Отже, для цього часу характерним був пошук методів, форм, засобів організації трудового виховання дітей дошкільного віку на основі «Керівництва для вихователя дитячого садка. Статуту дитячого садка» (1939) та нормативних документів. Відсутність утвердженого напрямку виховання сприяла появі різних думок до підходів і методів роботи. Пошуки реалізації трудового виховання в змісті дошкільного в 30–40-х роках ХХ століття відбувалися під величезним

ідеологічно-політичним тиском, у результаті чого мали місце значні похибки та недоліки в реалізації завдань із виховної діяльності. Проте набутий педагогічний досвід був цінним та став поштовхом у другій половині ХХ століття для подальшої розробки теорії та практики трудового виховання дітей дошкільного віку.

Аналіз передумов розвитку ідей трудового виховання дітей дошкільного віку в педагогічній пресі дає можливість стверджувати, що кінець 1930-х років характеризувався зміною ідей політехнізації єдиної трудової школи, складовою якої було й дошкільне виховання. У зв'язку з рекомендаційним нагромадженням в організації трудового виховання, що перевантажувало дітей, система роботи в дитячих садках потребувала перегляду. Процес розроблення питання був перерваний Другою світовою війною, тому фактично в 40-х роках основною метою було збереження здоров'я дітей, методичну роботу було посунуто на другий план. Згідно з архівними даними роботу з організації трудового виховання дітей дошкільного віку вихователі здійснювали, спираючись на власний досвід [353; 354; 356; 363; 364]. Проблема потребувала цілеспрямованих досліджень і підвищення якості методичної роботи. Преса виконувала регуляційну функцію, що полягала у висвітленні основних методичних питань трудового виховання дітей дошкільного віку [400; 401].

Аналіз історико-педагогічного тла дозволив виокремити передумови розвитку ідей трудового виховання дітей дошкільного віку у 50–80-х роках ХХ століття, а саме :

- *політичні*: державна політика форсувала розвиток трудового виховання, постійно акцентуючи увагу на цьому напрямі виховання, оскільки вивіщення рівня культури праці – необхідна умова зростання показників економічної сфери держави та формування нової спільноти радянського народу;
- *соціально-економічні*: зумовлювався політикою держави, яку вона впроваджувала в соціальній сфері: все доросле населення було задіяне в виробничій або аграрній промисловості, щоб жінки-матері могли працювати на розбудову держави, необхідно було створити умови для дітей, що підштовхнуло до інтенсивного розвитку дошкільного виховання;

– *педагогічні*: зумовлені розвитком теорії та практики дошкільного виховання загалом та окремих його аспектів; зокрема, посилена увага до питань трудового виховання дітей дошкільного віку з боку держави спонукала науковців та практиків розглянути в пріоритеті питання праці, що прискорило розвиток методичної роботи з дітьми.

2.2. Періодизація розвитку ідей трудового виховання дітей дошкільного віку у 50 – 80-х роках ХХ століття

В основі періодизації ідей трудового виховання дітей дошкільного віку у 50 – 80-х роках ХХ століття лежать розробки вітчизняних науковців, які присвятили свої дослідження історії педагогіки.

Щодо періодизації педагогічної думки О. Сухомлинська вважає, що вона побудована на основі періодизації розвитку суспільства та має відображати процеси й чинники, що сприяють змінам педагогічних парадигм [288]. Н. Дічек у статті «До питання періодизації педагогічних феноменів» визначила для періодизації макаренкознавства пріоритетними соціально-педагогічні чинники (враховуючи загальний політико-ідеологічний вектор). Авторка звернула увагу на показники масштабності й тематичності джерел, що вважаємо значущим і для нашого дослідження, оскільки вони дозволяють оцінити глибину розкриття проблеми трудового виховання дітей дошкільного віку на сторінках журналів та масштаб поширення висвітлюваних ідей серед читачів [84].

Н. Гупан у статті «Актуальні проблеми методології історико-педагогічних досліджень», зазначає, що періодизація досліджуваного явища в історико-педагогічному процесі не обов'язково пов'язується з виходом законодавчих документів, оскільки процеси розвитку певного педагогічного феномену можуть відставати або спонукати до змін та утвердження думки в державних документах [76].

Вивчення методологічних підходів періодизації історико-педагогічних явищ дає можливість зазначити, що доцільність вибору певного з них залежить від критеріїв періодизації періодів досліджуваної проблеми. Науковці, зокрема

Л. Березівська [24], Н. Дічек [84], Г. Іванюк [109], Є. Хриков [179], вважають, що ознакою зміни періоду є поява нової освітньої парадигми, тому паридигмальний підхід уможлиблює цілісний розгляд логіки розвитку історії освіти. О. Сухомлинська визначила загальні підходи до періодизації національної педагогічної думки [289]. Г. Іванюк для аналізу соціально-педагогічного контексту розвитку сільської школи України у 50 – 90-х роках ХХ століття, доцільним вважає дотримання диференційованого підходу, що полягає у виявленні нормативно-знаннєвої парадигми та її зовнішньо диференційованих компонентів (мети, змісту, завдання, методів навчання) [109]. Є. Хриков зазначає, що періодизація дає змогу з'ясувати внутрішню логіку дослідження певного явища в історико-педагогічному процесі. Науковець доводить, що в історико-педагогічній науці використовують два типи періодизацій – проблемно-хронологічний та хронологічно-проблемний [329]. Згідно з логікою нашого дослідження, ми спираємось на хронологічно-проблемний підхід, що полягає у дослідженні проблеми в хронологічних межах дослідження.

Періодизація розвитку ідей трудового виховання в періодичній пресі полягає у визначенні періодів формування досліджуваного історичного феномену та етапів, що охоплюють основні події періоду, які вплинули на розвиток досліджуваного явища в певний відрізок часу.

Опираючись на дослідження науковців (Антипін Є. [9], Єськова Т. [95], Лозинська С. [166], Мельничук М. [178]) та власні наукові розвідки, ми розглянули передумови розвитку ідей трудового виховання у 50 – 80-х роках ХХ століття та виокремили основні критерії періодизації розвитку ідей трудового виховання дітей дошкільного віку:

- соціально-економічної і педагогічної зумовленості розвитку ідей трудового виховання, що визначається станом, в якому перебувала країна, та політикою, яку вона впроваджувала в соціальній та освітній сфері. Жінки були задіяні у виробничій або аграрній промисловості, тому необхідно було створити умови для догляду дітей, що зумовило інтенсивний розвиток

дошкільного виховання та його компонентів, зокрема трудового виховання дітей дошкільного віку;

- *публікаційний* – критерій, зумовлений предметом дослідження, що полягає в аналізі динаміки кількості та якості змісту публікацій про трудове виховання дітей дошкільного віку.

Хронологічні межі дослідження ідей трудового виховання дітей дошкільного віку в педагогічній пресі (50 – 80-ті роки ХХ століття) знаходяться в площині історико-педагогічного процесу радянської доби. Нижньою хронологічною межею визначаємо 1951 рік у зв'язку з поліпшенням роботи з трудового виховання дітей дошкільного віку в дитячих садках в післявоєнний період та відновленням випуску журналу «Дошкільне виховання» (м. Київ), що позитивно вплинуло на розвиток трудового виховання дітей дошкільного віку.

Верхньою хронологічною межею дослідження визначаємо 1989 рік, що пояснюємо суспільно-економічними і політичними трансформаціями радянської системи освіти; зниженням пріоритетності трудового виховання дітей дошкільного віку.

Аналізуючи хронологічні межі, спираємось на формулювання О. Адаменко: 50 – 80-ті роки ХХ століття як період панування радянської парадигми, що змінився в 90-х роках етапом формування гуманістично й демократично спрямованої національної парадигми [3]. В руслі нашого дослідження виокремлюємо чотири періоди розвитку ідей трудового виховання в педагогічній пресі на території УРСР (Додаток М).

I період (1951 – 1959) – актуалізації ідей трудового виховання дітей дошкільного віку в педагогічній пресі виокремлюємо зв'язку з увиразненням педагогічних умови переходу ідей трудового виховання у післявоєнний період на якісно новий рівень та поновленням виходу журналу «Дошкільне виховання» (м. Київ).

Характеризуючи I період (1951 – 1959) розвитку ідеї трудового виховання дітей дошкільного віку, зазначимо про складності розвитку дошкільного виховання у цей час. Педагогічні інститути та училища не могли забезпечити

дошкільну галузь відповідною кількістю фахівців, оскільки у вищій школі теж спостерігався дефіцит спеціалістів, які здійснювали підготовку вихователів. Зважаючи на постійне зростання мережі дитячих садків, попит на фахівців у рази перевищував можливості їх підготовки. Архівні відомості свідчать, що групи в садках були переповнені, всім дітям не вистачало місця, були черги. За можливості чисельні прохання батьків про прийняття в садок дітей, що надходили до відділу дошкільного виховання при Міністерстві освіти УРСР, задовольнялися [363; 364; 367].

Умови праці вихователів були складними не лише через велику кількість дітей, тривалий робочий день, завантаженість програмовими вимогами до якості вихованості та навченості дітей, а й додатковими обов'язками (обробка земельних ділянок, саду, який належить до господарства дитячого садка). Все це безпосередньо впливало на розвиток дошкільного виховання в УРСР. Потреба у вирішенні означених проблем перешкоджала концентруванню уваги на питаннях методичної роботи, тому питання трудового виховання дітей дошкільного віку розглядались побіжно. Робота здійснювалась, що зафіксовано в архівних документах, проте пріоритетними питаннями для відділу дошкільного виховання Міністерства освіти УРСР було забезпечення дитячих садків педагогічними працівниками та створення відповідних санітарно-гігієнічних умов. Отже, на управлінському рівні питання трудового виховання дітей дошкільного віку не розглядалось як проблема. Без наявності чітких вказівок керівництва методичні кабінети, вихователі дошкільних закладів здійснювали роботу з трудового виховання згідно з завданнями «Програмно-методичних вказівок для вихователя дитячого садка» (1954), обираючи засоби, методи, тривалість виконання на власний розсуд. Фактично навчально-методичне забезпечення відставало від запитів практики [372].

Значною допомогою для педагогів у вирішенні вище означених проблем стало поновлення журналу «Дошкільне виховання» (1951), що в умовах розширення мережі дошкільних закладів стало значною методичною підтримкою галузі. Журнал став дієвим методичним засобом у процесі

реалізації поставлених Міністерством освіти УРСР та ЦК КП(б)У завдань. У перших номерах часопису «Дошкільне виховання» (м. Київ) на його сторінках знаходимо основні положення радянської педагогіки, що створює загальне теоретичне підґрунтя розвитку ідей, окреслює рівень розвитку освіти. На початку 50-х років відбувається прийняття й укріплення в суспільній свідомості «радянського типу життя». Це важливий момент у суспільному житті, що відображався на системі освіти. Тому «передові» статті в журналах системно висвітлювали відомості про здобутки країни, її успіх, внесок народу в досягнення високих результатів та окреслювали напрями, за якими необхідно працювати. Переважно публікації висвітлювали загальний стан економіки, відображали потреби суспільства, які необхідно забезпечити з допомогою системи дошкільного виховання. «Передові» статті педагогічних видань друкувались задля ідейної пропаганди радянського способу життя, виховання нової людини, що пов'язували з участю в суспільній праці. Відтак вони висвітлювали успішну реалізацію провідних ідей щодо трудового виховання дітей дошкільного віку і підготовки їх до праці.

У стенограмі наради завідувачів секторами дошкільного виховання обласних відділів народної освіти і методистів інститутів удосконалення учителів за 27 травня 1952 року знаходимо аналіз роботи журналу «Дошкільне виховання». Разом із численними схвальними відгуками про користь видання висловлено багато рекомендацій та побажань (зауважень) щодо майбутніх тематик публікацій. Головна редактор журналу Т. Цвелих зазначила, що основною проблемою недостатнього розкриття важливих питань дошкільного виховання стала відсутність матеріалів належного рівня якості. Ця проблема була викликана недостатньою увагою з боку науковців: «... кафедра дошкільної педагогіки Харківського педінституту мусить бути головним постачальником наукових статей на тематику методики, практики і теорії дошкільного виховання, а ми за цей час отримали кілька статей, причому ці статті зачіпали головним чином ті питання, які вже достатньо висвітлені в педагогічних працях» [362, арк. 105] (Додаток Ж).

На нараді було прийнято рішення поглибити роботу з морального виховання. Керівником відділу дошкільного виховання Міністерства освіти УРСР Н. Переверзевою було висловлено зауваження до наукових працівників УНДПШу й кафедри дошкільної педагогіки Харківського державного педагогічного інституту: «...з якими ми власне і не пов'язані по справжньому в розробці окремих методик, недостатньо зроблено науковими працівниками з теоретичного обґрунтування передового досвіду вихователів» [362, арк. 202]. У такий спосіб державна політика у сфері освіти форсувала розвиток дошкільного виховання, зокрема і трудового. Значна роль відводилася пресі, що виконувала функції поширення директив керівних органів влади та забезпечувала методичний супровід.

У вступних статтях перших номерів поновленого журналу «Дошкільне виховання» за 1951 – 1954 роки знаходимо багато завдань стосовно різних напрямів виховання, проте трудове виховання не згадується. «Передові» статті високопосадовців (міністр освіти УРСР Пінчук Г., начальник відділу дошкільного виховання Переверзева Н. та ін.) залишали поза увагою питання праці дітей дошкільного віку.

У середині 50-х років ХХ століття з поліпшенням ситуації в країні та забезпеченням дошкільних установ необхідною матеріальною базою посилилася увага до методичного забезпечення навчально-виховного процесу. Проте вкрай складно було здійснювати методичну роботу в дитячих садках України, оскільки, як уже зазначалося, були відсутні в достатній кількості кваліфіковані вихователі, які б могли елементарно забезпечити навчально-виховний процес, а також інспектори методичних кабінетів, які організовували роботу. У 1954 році, у зв'язку зі скороченням штатів, у секторах дошкільного виховання більшості обласних відділах народної освіти залишилося лише по 1 працівнику, що гальмувало розвиток системи дошкільного виховання. «Зараз очолює методичне керівництво роботою дитсадків в області один методист при обласному інституті кваліфікації вчителів», – подається інформація в «Доповідних записках до Ради Міністрів та ЦК КП України по дошкільному вихованню» за

1954 рік [365, арк. 31]. Така ситуація спостерігалась на всій території УРСР. У післявоєнних умовах відбувалася вимушена економія на ставках інспекторів методичних об'єднань у кожному районі, що унеможливило якісний методичний супровід і контроль за якістю дошкільного виховання.

Розширення мережі дитячих садків актуалізувало проблему змістовно-методичних засобів їх діяльності та підготовки кадрів. У доповідних записках до Ради міністрів УРСР від заступника Міністерства освіти УРСР Г. Сушан йдеться про таке: «Навчально-виховна робота з дітьми дошкільного віку в колгоспних дитячих установах майже відсутня. Не маючи ніяких іграшок, педагогічних приладь, а головне потрібної підготовки, вихователі цих установ не можуть забезпечити і не забезпечують виховної роботи з дітьми» [365, арк. 52]. Чисельні нарікання (скарги батьків, звіти інспекторів методичних кабінетів) надалі дають змогу зацентувати увагу на гострій необхідності підвищення якості навчально-виховної роботи. Документи про освіту того часу засвідчують відставання радянської системи загальної освіти, зокрема дошкільного виховання, від потреб суспільства.

Складно було забезпечити підвищення якості методичного рівня організації дошкільного виховання. Аналізуючи стан роботи в дитячих садках, начальник відділу дошкільного виховання Міністерства освіти УРСР Н. Переверзева зазначила, що станом на 1954 рік в Українській РСР не організовано підготовку наукових кадрів із дошкільного виховання. Один факультет дошкільного виховання при Харківському педагогічному інституті не міг задовольнити потреби всіх дошкільних закладів у кваліфікованих кадрах. Педагогічні училища випускають спеціалістів для роботи в дитячих садках з «не цілком задовільною підготовкою». Оскільки термін навчання в педучилищах недостатній, усього 3 роки, відсутні потрібні посібники зі спеціальних предметів, а також відсутні викладачі дисциплін відповідної спеціальності [365, арк. 48].

Для першого етапу (1951–1956) – характерним був пошук шляхів удосконалення трудового виховання дітей дошкільного віку. На сторінках журналу «Дошкільне виховання» (м. Київ) висловлювались різні думки щодо

місця праці в дитячому садку: ідея свідомої дисципліни [240], навчання дітей суспільно корисним видам праці [106]; ідея формування потреби в праці на тому рівні, що і гра. Проте ці ідеї не мали підкріплення та функціонували на рівні гасел, оскільки була відсутня система впровадження в практику роботи. Крім того, недостатня методична підтримка з боку районних і обласних відділів народної освіти та рівень кваліфікації педагогічних кадрів призводили до появи недоречних вимог, що перевантажували дітей. Фактично вихователі здебільшого вчилися на досвіді колег, тобто займалися самоосвітою. Тому зустрічаємо публікації зі словами вдячності журналу «Дошкільне виховання» та проханнями розкрити проблемні питання трудового виховання дітей дошкільного віку.

Другий етап I періоду – активізації публікацій з проблеми трудового виховання дітей дошкільного віку (1956 – 1959) пов'язаний з уточненням напрямів роботи з дошкільного виховання у світлі директив XX з'їзду КПРС (1956). Невизначеність основних ідейних підвалин на попередньому етапі не давала можливості ефективно працювати, оскільки було не зрозуміло, до якої цілі рухатись і які засоби, методи та форми використовувати в роботі. Стало очевидним, що необхідно здійснювати комплексні дослідження трудового та інших компонентів дошкільного виховання дітей. Відлуння цього питання прозвучало на сторінках журналу «Дошкільне виховання» (м. Київ). У передовій статті випуску №3 за 1956 рік знаходимо повідомлення про занепокоєння освітян проблемою нерозробленої методики роботи з морального та трудового виховання. Тому згідно з рішеннями XX з'їзду КПРС науковці й педагоги-практики мали удосконалювати «справу комуністичного виховання» нового покоління та сприяти процвітанню Батьківщини [98]. Питання трудового виховання дітей дошкільного віку почали ширше висвітлюватись на сторінках педагогічної преси.

Матеріали доповідних записок відділу дошкільного виховання Міністерства освіти УРСР дають можливість стверджувати, що з 1956 року тема праці в дитячих садках актуалізується. Увага до цього питання пояснювалась розробленням шляхів організації та методики політехнічного

навчання в школі, що відповідно відображалось і на трудовому вихованні в дитячих садках [373].

Ідея політехнічного виховання тривалий час залишалася незмінною позицією в розбудові радянської держави. Проте визнання необхідності переорієнтації цих ідей для дітей дошкільного віку стало важливим кроком. Змінюється ставлення до потреб (і можливостей) дітей та дошкільного виховання як галузі освіти. Науковці змогли довести необхідність перегляду завдань трудового виховання дітей дошкільного віку (Т. Введенська [47; 49], Є. Контребінська [126], Т. Цвелих [333; 334]).

Відзначимо, що впродовж другого етапу (1956 – 1959) на сторінках педагогічної преси трудове виховання розглядалось як частина морального виховання, засіб формування якостей особистості радянської людини, змістова основа для ігрової діяльності. Підготовка до реформування системи радянської освіти (1958) сприяла зростанню кількості публікацій та загострила увагу до проблем трудового виховання дітей дошкільного віку.

II період (1959 – 1973) – зміцнення зв'язку трудового виховання дітей дошкільного віку з життям – характеризується зміцненням зв'язку трудового виховання дітей дошкільного віку з життям, що виявлялося в посиленій увазі до питання трудового виховання (розроблення методичного забезпечення, розроблення програми), значній кількості ідей, які виникли в практиці та були науково обґрунтовані. Основною ідеєю трудового виховання дітей дошкільного віку означеного періоду була ідея виховання будівника комунізму, основною рисою якого було комуністичне відношення до праці (Додаток Н). В періоді виділяємо два етапи, які вирізняються відмінностями в баченні реалізації завдань трудового виховання дітей дошкільного віку на сторінках педагогічних журналів.

Початком II періоду вважаємо 1959 рік, оскільки на основі Закону Верховної Ради СРСР «Про зміцнення зв'язку школи з життям та про подальший розвиток системи народної освіти в СРСР» (1958) виходить Постанова УРСР «Про заходи щодо подальшого розвитку дитячих дошкільних установ, поліпшення виховання та медичного обслуговування дітей дошкільного

віку» (1959). Директивні настанови спрямовували всі ланки освіти на виховання у памолоді комуністичного ставлення до праці, що допомогло чітко розуміти, в якому напрямі необхідно розробляти та здійснювати виховну роботу [237].

Перший етап цього періоду – домінування ідеї трудового виховання на шпальтах періодичної преси (1959 – 1964) – відзначається аргументацією ідеї трудового виховання як пріоритетного складника дошкільного виховання в радянській системі освіти. Для етапу характерні пошуки мети, змісту, засобів трудового виховання дітей дошкільного віку. На цей етап припадає найвищий рівень публікаційної активності (Додаток А). Основною ідеєю більшості публікацій у журналах «Дошкільне виховання» (м. Київ), «Дошкільне виховання» (м. Москва) є праця як ціль виховання, з допомогою якої формуються позитивні риси нової людини: працьовитість, відповідальність, охайність, вміння працювати в колективі.

Дошкільне виховання вважали суміжною ланкою зі школою, тому вимагали, щоб дитячі садки здійснювали підготовку дітей до засвоєння в школі політехнічного навчання в тісному зв'язку зі суспільно корисною працею. З'являється багато поглядів щодо завдань трудового виховання й умов організації їх реалізації. Це дало поштовх для активних наукових пошуків засобів, форм та методів виховання дітей дошкільного віку.

У передових статтях читаємо повідомлення про те, що Генеральний секретар ЦК КПРС М. Хрущов націлює дошкільних працівників на посилення уваги щодо питань трудового виховання. Основну увагу, на його думку, необхідно приділяти не організації дитячої праці, а вихованню поваги до неї, умінню знайти для себе посильну працю, ставитись до неї як найпершої потреби в житті людини [182].

Переорієнтація завдань у дошкільному вихованні, що змістила акцент у поглядах на працю, залишила багато нерозв'язаних методичних питань стосовно впровадження цієї ідеї. На сторінках журналу почали з'являтися пропозиції про необхідність перегляду програми з трудового виховання: «...існуюча програма по трудовому вихованню повинна бути переглянута під

кутом зору більшої конкретизації і розширення», – зауважувала П. Зубченко, завідувачка дитячого садка №105 м. Харкова [107, с. 37]. Р. Ареф'єва, завідувачка дитячого садка №1 м. Херсон, вважала необхідним ввести в «Програмно-методичні вказівки для вихователя дитячого садка» курс вишивання, оскільки воно «...сприяє розвитку в дітей багатьох позитивних рис, наприклад, усидливості, що дуже важливо для підготовки дитини до школи» [15, с. 38]. Згодом всі ці пропозиції були враховані та ще раз обговорені на сторінках журналу «Дошкільне виховання» [15].

Процес обговорення питання трудового виховання досяг свого піку в 1959 – 1961 роках (Додаток А). У випусках (номерах) журналу «Дошкільне виховання» (м. Київ) за 1959 рік містилися численні статті з питань трудового виховання. Ідея трудового виховання визнається основою виховання радянської людини. Всі публікації розглядалися крізь призму трудового виховання, не зважаючи на тему статті, подекуди несправедливо відтягуючи увагу від розгляду заявлених тем. Зміст журналу, починаючи з передових (ідейно-пропагандистських) наукових статей, до рубрик «З досвіду» «Консультації», «Критика та бібліографія» і навіть обкладинки журналу, містив матеріали, присвячені трудовому вихованню дітей. Всю увагу на сторінках часопису зосереджено на проблемах виховання трудових якостей майбутніх будівників комунізму, формування навичок працювати в колективі, ознайомленні дітей з працею дорослих та виховання внутрішньої необхідності працювати. Трудове виховання стає пріоритетним напрямом виховання.

Впливовим фактором виховання дитини була сім'я, тому в системі освіти співпраці з сім'єю надавали великого значення. Відповідно до державної політики усі чиновники, науковці та практики здійснювали педагогічну просвіту батьків, пропагуючи ідеї радянської системи освіти. Серед тем, що постійно турбували освітян та батьків, було і трудове виховання. В журналі з'являється серія публікацій від імені батьків, що розповідали про важливість трудового виховання та висловлювали подяку вихователям за надані консультації щодо виховання дітей.

На сторінках журналу «Дошкільне виховання» (м. Київ) редколегією були організовані дискусії між вихователями та батьками щодо трудового виховання дітей дошкільного віку. Дорослим було незрозуміло, коли потрібно починати трудове виховання дітей, якими мають бути його завдання, методичні прийоми, яка роль виховання в сім'ї, чому не можна відтермінувати оволодіння навичками самообслуговування, господарсько-побутової праці. Питання залучення дітей до праці та виконання елементарних доручень викликало побоювання з боку батьків, оскільки турбота про дітей часто зводилась до гіперопіки, формування думки, що діти неспроможні виконувати певні дії щодо забезпечення власного життєвого простору. Виховання трудових навичок і знань про діяльність дорослих вимагали часу й уваги з боку батьків. Численні недоліки, спричинені незнанням батьками особливостей виховання дітей в дошкільному дитинстві, були причиною супротиву громадськості до трудового виховання. Для роз'яснення багатьох проблемних питань організовувались батьківські збори, консультації. Багато матеріалів у журналах подавались на допомогу вихователям у проведенні роботи з батьками.

У статті начальника відділу дошкільного виховання Міністерства освіти УРСР Н. Переверзевої «Семирічний план розгорнутого будівництва комунізму» (1959) широко обґрунтовано доцільність трудового виховання нового покоління, що спонукало до спрямування роботи освітян у цьому напрямі. Авторка розглянула різні засоби та способи виховання «трудової необхідності» [206]. За її словами, «у дошкільному віці закладаються не тільки фундамент фізичного розвитку, але й формується особистість дитини ...ця підготовка не повинна обмежуватись лише тим, що дитина набуває певних знань, умінь та практичних навичок. Її треба готувати й психологічно до майбутньої діяльності – виховувати свідоме ставлення до праці, повагу до праці дорослих, виховувати працьовитість, як одну з найцінніших якостей особистості» [206, с. 4]. Ідея виховання працелюбності як базової цінності особистості продовжувала розглядатись у публікаціях науковців і практиків.

У кожному номері журналу «Дошкільне виховання» (м. Київ) упродовж 1958 – 1959 років популяризувалося та обговорювалося питання трудового виховання дітей дошкільного віку. Питання та проблеми, що виникали в дошкільній галузі оперативно відображались на сторінках журналів. Науковці, реагуючи на запити вихователів, намагалися роз'яснити місце трудового виховання в дитячому садку. Т. Цвєлих, висвітлюючи питання розвитку дітей дошкільного віку в аспекті перебудови школи, зазначила: «Пластичність нервової системи дитини така, що вона може вільно переходити від одного виду діяльності до іншого, і кожний з них буде важливим для її розвитку, але гармонійного розвитку можна досягти тільки тоді, коли всі види діяльності дитини – навчання, гру і працю поєднати в єдиному процесі. Всяке перебільшення уваги до одного з видів, як правило, веде за собою і порушення гармонійного розвитку дитини і породжує недоліки у її розумовому, фізичному і моральному вихованні» [331, с. 12]. На нашу думку, висловлена позиція була надважливою, оскільки націлювала практиків на виважений підхід до організації праці в дитячому садку. У публікації висловлено нову ідею трудового виховання, вчена пропонувала розглядати його як основний метод всебічного виховання особистості.

Авторка наголошувала на необхідності дотримання основних законів дитячого розвитку й намагалась довести необхідність всебічного розвитку та надання дитинству виключного статусу. Прикметно, що розроблених пояснень щодо його реалізації в практиці дошкільного виховання не було, тому Т. Цвєлих у статті подала власні роз'яснення: «...в дошкільному віці є й інші важливі методи виховання, якими не можна нехтувати, які потрібно особливо активізувати і поставити у всій їх повноті на службу новим завданням» [331, с. 12]. Вчена проаналізувала види праці та привернула увагу до питання розвитку не лише фізичної, а й розумової праці у дітей дошкільного віку. Прицільно розгляд ідеї розумової праці став предметом досліджень і дискусій у другій половині 1960-х років, що пов'язано з дослідженнями, здійсненими в галузі вікової психології.

Упродовж 1959 – 1962 років кабінет дошкільного виховання Міністерства освіти УРСР, Науково-дослідний інститут педагогіки, Науково-дослідний інститут психології, викладачі Київського педагогічного інституту, працівники Українського науково-дослідного інституту охорони материнства і дитинства, практичні працівники дитячих ясел і садків, вчителі 1 – 4 класів школи, працівники кабінетів дошкільного виховання обласних відділів народної освіти працювали над розробленням єдиної програми виховання дітей віком від двох місяців до семи років. «Програма виховання в дитячому садку» як основний документ, за яким здійснювалась робота з дітьми, відображала основні ідеї дошкільного виховання. Згідно з програмою, «...трудове виховання є частиною всього виховного процесу. Воно здійснюється систематично і планомірно в тісному взаємозв'язку з усіма сторонами виховного процесу в повсякденному житті дитячого садка» [244, с. 10]. Публікаційна активність в цей період має найвищі показники, питання трудового виховання розглядаються всебічно у взаємозв'язках з іншими компонентами дошкільного виховання. Тогочасні розробки було апробовано на практиці впродовж 1962 – 1963 років та доведено їх ефективність [376; 377].

У 1964 році міністр освіти УРСР А. Бондар, аналізуючи роль дошкільних закладів у комуністичному вихованні памолоді, змістив основну увагу на розумове виховання, а саме – сенсорний компонент. Трудове виховання визначено важливим засобом всебічного розвитку дітей. Наголошено, що трудове виховає полягає не тільки в формуванні у дітей навичок і умінь, а й позитивного ставлення вихованців до праці та розвитку їхніх морально-вольових якостей [37; 60].

З 1964 року акцент із трудового виховання зміщується на розумове виховання, відповідно й кількість публікацій скорочується. Трудове виховання поступово повертається в ряд рівноцінних компонентів дошкільного виховання. Праця розглядається у взаємозв'язку з іншими видами діяльності як засіб збагачення знань, формування у вихованців позитивних морально-етичних уявлень. Попередні статті науковців, які можна охарактеризувати як методичні,

змінюються та більше висвітлюють теоретичні й емпіричні основи трудового виховання.

Другий етап II періоду – реалізація ідей трудового виховання дітей дошкільного віку в практичній діяльності дошкільних закладів освіти (1964 – 1973) характеризувався зменшенням кількості публікацій про трудове виховання дітей дошкільного віку та зміною змістового наповнення статей із теоретичної на практичну площину висвітлення проблеми. Трудове виховання втрачає свою домінуючу позицію та повертається до складу інших компонентів всебічного розвитку дітей дошкільного віку. Основні проблемні питання були розв'язані на теоретичному рівні та потребували подальшого вивчення практики. З середини 1960-х років значна кількість досліджень спрямовується на розробку теорії та методики розумового виховання. Трудове виховання починають розглядати як єдність фізичної та розумової праці.

На розглядуваному етапі кількість публікацій на аналізовану тему в журналах «Дошкільне виховання» (м. Київ), «Дошкільне виховання» (м. Москва) була найменшою за весь досліджуваний період. Представлені статті переважно висвітлювали теорію трудового виховання в історичному ракурсі або висвітлювали практичний досвід.

Напрацювання науковців та практиків щодо організації трудового виховання в дитячому садку дали змогу переключитись на розроблення інших, не менше важливих питань дошкільного виховання, тому кількість статей зменшилась. Незначне зростання публікаційної активності щодо трудового виховання спостерігалось в роки випуску нових програм, ювілейних публікацій педагогічної творчості (Крупська Н., Макаренко А.). У журналі «Дошкільне виховання» (м. Москва) публікується 1 – 3 статті з трудового виховання дітей дошкільного віку на рік, у київському виданні кількість таких публікацій, незважаючи на менший обсяг журналу, була більшою.

У журналах з'являються публікації з повідомленням, що Програма КПРС відводить центральне місце науковим дослідженням і впровадженням їх результатів у педагогічну практику. Звертається увага на те, що педагогічна

наука все ще суттєво відстає від потреб практики [277]. Перспективою досліджень визначено вивчення дитячих видів діяльності, зокрема гри. Праця як об'єкт дослідження, якому приділили багато уваги на попередньому етапі, не згадується як малодосліджене явище. Трудове виховання було одним із перших компонентів дошкільного виховання, розглянутих комплексно. Над цим працювали численні науковці та практики. Необхідно відзначити результати роботи українських дослідників – запропоновані ними розробки повною мірою й комплексно висвітлювали шляхи організації та методик роботи з трудового виховання дітей дошкільного віку.

Сприяння державної політики в підвищенні рівня наукових досліджень позитивно вплинуло на розроблення теоретичних питань трудового виховання. В 1965 році з'являється республіканський науково-методичний збірник «Дошкільна педагогіка і психологія», в якому науковці публікують результати найновіших досліджень (Додаток В).

У перших двох збірниках «Дошкільна педагогіка і психологія» (1965, 1966) вміщені дослідження Н. Савельєвої, Н. Постнікової, М. Ярославського, що висвітлюють аспекти трудового виховання дітей дошкільного віку. Після 1967 року в республіканському збірнику наукових праць «Дошкільна педагогіка і психологія» публікації про трудове виховання дітей дошкільного віку відсутні. Зниження кількості публікацій також пояснюємо увагою до інших невирішених питань дошкільного виховання. Трудове виховання досить довгий час було пріоритетним питанням дошкільного виховання, яке ґрунтовно вивчалось, тому наявне науково-методичне забезпечення сприяло чіткій організації дитячої праці у навчально-виховному процесі дошкільного закладу. Значна кількість проблем практики була вирішена. Підтвердження нашої думки знаходимо у звітах відділу дошкільного виховання Міністерства освіти УРСР [372; 373; 374; 375; 378]. Н. Введенська, у публікації «Трудове виховання як один із засобів морального виховання» писала, що у 1960-х роках питання трудового виховання дітей перебували в центрі уваги більшості педагогічних колективів дошкільних закладів нашої республіки [48]. Г. Груба, аналізуючи

розвиток теорії та практики дошкільного виховання дітей, зазначила, що наприкінці 1950-х років з'явилися численні дослідження та статті з досвіду трудового виховання, які всебічно розкрили питання трудового виховання дітей дошкільного віку [71].

Дослідження, проведені та висвітлені в 1964 – 1973 роках, сприяли зміні місця трудового виховання дітей дошкільного віку в системі дошкільного виховання. В цей час значну кількість наукових пошуків було присвячено питанню розумового виховання. Інтерес до цієї теми сприяв появі нового погляду: формування розумових здібностей в різних видах праці та створення системи накопичення знань про трудові обов'язки людей. Дослідження, що розпочались ще в середині 60-х та тривали впродовж 70-х років, були зорієнтовані на розумовий розвиток та його важливі складники – мовлення та логіко-математичний розвиток. В них порушуються актуальні питання розумової праці дітей дошкільного віку. Питання стає важливою темою на методичних семінарах, запланованих відділом дошкільного виховання Міністерства освіти УРСР (наприклад: «Вплив ручної праці на розумове виховання дітей підготовчої до школи групи»), висвітлюється в публікаціях, нових методичних посібниках. Такі матеріали систематично зустрічаємо в журналах «Дошкільне виховання» (м. Київ), «Дошкільне виховання» (м. Москва), збірнику «Дошкільна педагогіка та психологія», посібниках [382; 383; 384; 385; 386; 387; 388; 389].

Вивчення дисертаційних та інших наукових робіт означеного періоду дає можливість констатувати, що ідея виховання комуністичного ставлення до праці залишається пріоритетною в цьому періоді. Вона розглядалась як основна ціль виховання, починаючи з дошкільного дитинства. Комуністичне ставлення до праці виражається в повазі до праці, до «людей праці», у любові, інтересі до трудової діяльності, бажанні трудитися. Дорослі, які організують освітньо-виховний процес, зі свого боку «...мали прагнути до того, щоб праця приносила дітям радість і стала школою формування моральних якостей, закріплених в моральному кодексі радянської людини» [75, с.2]. До вихідних

положень дисертаційних робіт належить думка про те, що трудове виховання необхідно починати з дошкільного віку, звертаючи увагу насамперед на моральну та соціальну спрямованість, тобто на формування бажання і вміння трудитися не лише для себе, а й для інших людей. Науковці вважають обґрунтованим положення про те, що праця є вирішальним фактором у формуванні соціальних якостей особистості, та акцентують увагу на тому, що у старшому дошкільному віці трудова діяльність набуває соціальної спрямованості [80; 116; 117; 144; 183; 256; 268].

Наукові публікації в журналі «Дошкільне виховання» (м. Київ) в цей період висвітлювали можливості трудового виховання для розвитку позитивних рис особистості. У зв'язку з внутрішніми тенденціями в освіті, численними дослідженнями пізнавальної сфери дитини, можливостей розумового розвитку акцент зміщується на розумову працю дітей дошкільного віку.

Ідея всебічного виховання дітей дошкільного віку висвітлювалась на сторінках журналу «Дошкільне виховання» (м. Київ) з часу поновлення журналу. Проте після XXIV з'їзду КПРС ідея всебічного виховання прозвучала як освітнє завдання, а отже, як перспектива для педагогічних досліджень. Питанню всебічного виховання дитини дошкільного віку почали приділяти більше уваги та шукати підходи до його реалізації. Зокрема, М. Красовицький у статті «Всебічний розвиток особистості як педагогічна проблема» зазначив, що питання всебічного розвитку особистості актуалізується після XXIV з'їзду КПРС і XXIV з'їзду КП України. Звертаючись до думки В. Сухомлинського, автор розглянув роль системи дошкільного виховання у формуванні всебічно розвиненої особистості. Він вбачав реалізацію завдання у необхідності перейти від елементів трудової діяльності в дошкільному віці до створення системи трудового виховання [131].

III період дослідження ідей трудового виховання в педагогічній пресі (1973 – 1984) – удосконалення змісту дитячої праці на психолого-педагогічних засадах на директивному рівні втілення партійних завдань XXIV з'їзду КПРС і XXIV з'їзду КП України відбулося в Законі Верховної Ради СРСР «Про

затвердження Основ законодавства СРСР і союзних республік про народну освіту» (від 19 липня 1973 року) та постанові ЦК КПУ і Ради Міністрів УРСР «Про стан і заходи по дальшому розвитку дошкільного виховання дітей в республіці» (1974). Згідно з зазначеною постановою завданням дошкільного виховання проголошено здійснення в тісному зв'язку з сім'єю всебічного гармонійного розвитку дітей та прищеплення елементарних практичних навичок і любові до праці [239]. Тому початок III періоду розвитку ідей трудового виховання пов'язуємо з оприлюдненням вище згаданих документів.

Дослідження компонентів трудового виховання дітей дошкільного віку (розумова праця, фізична праця, творча праця) сприяло формуванню ідеї необхідності комплексного здійснення роботи з трудового виховання дітей дошкільного віку. Основна ідея попереднього періоду – виховання комуністичного ставлення до праці – не зникає, а продовжує впроваджуватись у якості принципу комуністичного виховання, згідно з яким будується система роботи з дошкільного виховання. Згідно з «Програмою та методичними настановами виховання дітей у дошкільному закладі» (1975) праця визначається одним із видів діяльності [247]. Це положення простежувалось і в тогочасних публікаціях науковців та практиків.

Так, плануючи тематику журналу «Дошкільне виховання» на 1973 рік, редакція започатковує рубрику «Педагогічні і психологічні проблеми всебічного розвитку дітей та підготовка їх до школи» [198].

У III періоді дослідження ідей трудового виховання в педагогічній пресі (1973 – 1984) виокремлюємо два етапи: перший етап (1973 – 1977) – поширення ідей про трудового виховання дітей дошкільного віку як засобу їх всебічного і гармонійного розвитку; другий етап (1977 – 1984) – упровадження комплексного підходу до трудового виховання для досягнення всебічного гармонійного розвитку.

Перший етап (1973 – 1977) став перехідним до нової реформи в системі освіти. За означений проміжок часу було здійснено численні наукові

дослідження, зібрано найкращий досвід роботи. Переосмислення результатів лягло в основу нової ідеї реформування.

Удосконалення теорії і методики продовжувалось і в подальші роки. Звітуючись за 1974 рік, заступник міністра освіти І. Хоменко зазначає, що на основі проведених в республіці наукових досліджень було визначено зміст і форми навчально-виховної роботи в дошкільних закладах, спрямованої на організацію ігрової, трудової і навчальної діяльності дітей, із метою забезпечення їх всебічного розвитку, формування патріотичних та інтернаціональних почуттів і підготовки до навчання в школі [394].

Значних успіхів досягла робота над розроблення теорії й методики дошкільного виховання. В окремих дослідженнях було розкрито низку актуальних питань: активізація пізнавальної діяльності та розвиток самостійності дошкільнят; єдність морального та розумового виховання дітей в колективній діяльності; шляхи поліпшення якості виховання дітей раннього віку [393; 394].

Ідея формування всебічно розвиненої особистості, відданої високим комуністичним ідеалам, мала охоплювати всі ланки освіти. Після XXV з'їзду КПРС та XXV з'їзду КП України (1976) було зосереджено увагу на комплексному підході в освіті, який мав починатися з дошкільного дитинства та здійснюватись завдяки координації між трьома соціальними інститутами – дошкільним закладом, сім'єю та громадськістю. Координаційним центром мав бути дошкільний заклад та систематично здійснювати регулювання роботи між згаданими соціальними інститутами. Ключовим завданням десятої п'ятирічки для дошкільної галузі визначено підвищення якості та ефективності роботи в дошкільних закладах, що відображалось на рівні вимог до педагогічних працівників та організації їхньої роботи з дітьми та батьками.

Пошуки реалізації завдання всебічного розвитку дітей підштовхнули до нової ідеї впровадження комплексного підходу, що були висловлені на XXV з'їзді КПРС та отримали теоретичне обґрунтування та експериментальну апробацію в 1977 – 1984 роках, які визначаємо другим етапом III періоду дослідження.

На республіканській педагогічній нараді у 1977 році планувалось обговорення ідей та настанов XXV з'їзду КПРС та XXV з'їзду КП України. Провідним напрямом визначався комплексний підхід до навчання та виховання, що полягав у забезпеченні єдності ідейно-політичного, трудового та морального «загартування молодого покоління». Педагогічна нарада мала розробити програму впровадження означених завдань на всіх ланках освіти. «Праця – найголовніша необхідність, головна потреба радянської людини – такий наш загальний девіз повинен стати головним критерієм у цьому напрямку виховної діяльності в дошкільних закладах», – писав заступник міністра освіти УРСР І. Хоменко [324, с. 6]. Вимоги до трудового виховання дітей дошкільного віку, на його думку, значно зросли та поглибились. Дітей необхідно ознайомлювати з працею передовиків та новаторів, формувати в них розуміння, що їхні батьки працюють за планом п'ятирічки, створюючи суспільні блага та збагачують Батьківщину: «...ці поняття мають бути зрозумілими нашим дітям, бо саме їм належить прийняття естафету трудових звитяг, стати будівничими на ристованнях комуністичного майбуття» [324, с. 6]. Також заступник міністра освіти зазначив, що першочергової уваги вимагає розумове виховання дітей.

Нова хвиля наукової та публікаційної активності починається з 1977 року. В цей період відбуваються Всесоюзні конференції психологів (1976), які висвітлюють результати своїх досліджень і спонукають педагогічну спільноту до розгляду новинок і обговорення досвіду, що відбулося на IV з'їзді учителів УРСР.

За результатами XXVI з'їзду ЦК КПРС (1980) комплексний підхід до виховання та навчання отримав схвалення. Трудове виховання дітей дошкільного віку продовжували розглядати комплексно, що полягало у налагодженні взаємозв'язку виховання в дошкільному закладі з сімейним та громадським вихованням. Праця як компонент дошкільного виховання мала подаватися у поєднанні з іншими компонентами, створюючи цілісну систему уявлень про навколишній світ.

Разом із тим активно розвивалась ідея творчої праці. Вона вважалась найефективнішим рівнем засвоєння знань та умінь дітей дошкільного віку. На наш погляд, незважаючи на те, що ця ідея була поширеною, не всі педагоги, які публікували свій досвід, розуміли сенс цієї ідеї. Аналіз досвіду педагогів, висвітленого на сторінках журналу «Дошкільне виховання» (м. Київ), не дав змоги з'ясувати технології розвитку дитячої творчості в праці.

Підсумовуючи результати роботи за десятою п'ятирічкою, начальник Управління дошкільного виховання Міністерства освіти УРСР Л. Венжик зазначив, що комплексний підхід до формування свідомості нового покоління впроваджуватиметься і надалі, планувалось внести зміни до програми виховання дітей [51].

Розроблення механізму реалізації комплексного підходу в трудовому вихованні дітей дошкільного віку продовжували здійснювати науковці УРСР. Л. Артемова в публікації, адресованій практикам, зазначала, що реалізація підходу до виховання у дошкільних закладах передбачає взаємозв'язок у навчально-виховному змісті школи та дошкільного закладу і тісному зв'язку між різними формами та методами роботи з дітьми [12].

Усі режимні моменти у дошкільному закладі мають бути тісно пов'язані та перегукватись зі змістом занять виховної роботи, доводила С. Ладивір. Всі об'єкти спостереження мають бути заздалегідь сплановані, щоб стати чуттєвою основою майбутньої розумової праці на заняттях [142].

Необхідність постійного вдосконалення виховної роботи з дітьми обґрунтовувала В. Павленчик, вважаючи комплексний підхід наступним етапом удосконалення методики роботи з дітьми дошкільного віку. На підґрунті результатів власного дослідження, вчена рекомендувала використовувати різні види діяльності комплексно, оскільки навчання та виховання має здійснюватися в єдності, тобто гра, заняття, праця, побутові процеси мають бути пронизані однією темою. Дослідниця пропонувала об'єднувати дітей у підгрупи на основі їхніх індивідуальних особливостей. Звертала увагу на необхідності чіткої системи підготовки з боку вихователів для ефективного

засвоєння дітьми знань умінь, навичок і позитивних рис характеру [199]. Доводила значення опосередкованого впливу вихователя на дитячу діяльність. Позиція дорослого має бути «прихованою», що на переконання дослідниці, робить процес виховання природнішим. Не менш важливим положенням в її дослідженнях було обґрунтування необхідності врахування індивідуальних особливостей дітей, оскільки з об'єктивних причин діти мають різний рівень знань, умінь, трудових навичок, а також особистісні психологічні особливості, що обумовлюють різний рівень засвоєння ними інформації і набуття навичок [199].

Завдання вдосконалення системи освіти та дошкільного виховання як її першої ланки було прийнято на черговому XXVI з'їзді ЦК КПРС. Директиви задекларовано в державних документах, що мали забезпечити виконання постанов партії (постанова Ради Міністрів СРСР від 19 травня 1984 року «Про подальше поліпшення суспільного дошкільного виховання і підготовку дітей до навчання у школі»). На червневому пленумі ЦК КПРС (1983) було визначено низку завдань, які лягли в основу рекомендацій, прийнятих Всесоюзною нарадою з трудового виховання дітей дошкільного віку [263].

Оскільки трудове виховання було важливим компонентом у вихованні якостей радянської людини – будівника комунізму, – його не оминали в жодному документі. В світлі нових завдань у м. Кишеневі (1983) було проведено Всесоюзну нараду-семінар із подальшого вдосконалення трудового виховання в дошкільних закладах. На нараді прозвучало нове бачення поняття «працелюбність» як риси, що виявляє активність особистості в роботі, а її результат має суспільну спрямованість. Праця, за висновками наради, мала пронизувати увесь устрій дошкільного закладу, але це можливо було реалізувати лише в творчих колективах: «...успіх можливий лише тоді, коли організовуючи трудове виховання, пам'ятають про домінуючу, першорядну роль морального гарту» [139, с. 14].

Розвитку набувала ідея щодо організації колективної праці дітей на основі співробітництва з метою формування в них доброзичливих стосунків, мотивів суспільно корисної праці, що відрізняло її від звичайної колективної

праці. На Всесоюзній нараді дошкільних працівників із трудового виховання дітей дошкільного віку було схвалено рішення розширити зміст поняття трудової діяльності, збільшити обсяги праці в режимі дня дошкільного закладу. Разом із тим за результатами наради було розроблено низку рекомендацій до роботи колективу дошкільного закладу: посилити увагу до створення дружніх працездатних колективів, «...усім працівникам відповідально і творчо виконувати покладені на них обов'язки...» [263, с. 15]; удосконалювати форми організації праці дошкільників, здійснювати цілеспрямоване педагогічне керівництво трудовою діяльністю дітей, не підмінюючи його фронтальними заняттями; повніше використовувати з цією метою ранкові і вечірні прогулянки, наповнюючи їх різноманітними видами та формами діяльності; складати календарний план, планувати роботу з трудового виховання не менше ніж 2 – 3 рази на день (у разі п'ятиденного робочого тижня), зазначаючи освітньо-виховні завдання, мету праці, форми її організації, прийоми керівництва, форми індивідуальної роботи; сприяти спрямуванню трудової діяльності дітей на задоволення потреб дитячого колективу; не допускати формалізму й захоплення фронтальними методами; частіше організовувати спільну працю дорослих і дітей [263].

У змісті роботи з трудового виховання рекомендовано: підкреслювати колективний характер і значення праці в житті людей, роль техніки в їхній творчій і перетворювальній діяльності; ознайомлювати дітей з видами праці, що становлять основу промислового або сільськогосподарського виробництва у відповідному районі, місті, селі; посилити увагу до праці дітей у природі, враховуючи її провідну роль у формуванні матеріалістичного світорозуміння дошкільників; обмежити не передбачені програмою різні види ручної праці, пов'язані з перенапруженням зору і тривалим статичним навантаженням (випалювання, в'язання, ткацтво, плетіння тощо) [263].

IV періодом розвитку ідей трудового виховання в педагогічній пресі в 50 – 80-х роках визначаємо 1984 – 1989 роки. Це нормативно-творчий період розроблення змісту, форм і методів трудового виховання дітей дошкільного віку.

Він характеризується спробами оптимізації змісту, форм і методів трудового виховання дітей дошкільного віку на тлі освітньої реформи. Багато уваги на сторінках журналів приділяли питанню творчості вихователів у роботі з дітьми, що мало відобразитись на якості трудового виховання дітей дошкільного віку. У зв'язку з відсутністю чітких ознак трансформації ідеї виховання особистості в творчій діяльності у IV періоді не виокремлюємо етапи.

Поштовхом до нового витку розгляду теорії і практики трудового виховання стали директиви пленуму ЦК КПРС у червні 1983 року. До обговорення був запропонований проект ЦК КПРС «Основні напрями реформи загальноосвітньої і професійної школи». Одним із завдань проекту було визначено реорганізацію системи трудового виховання в школах, тому увагу звернули і на дошкільні заклади.

Широке обговорення завдань та основних позицій проекту ЦК КПРС про шкільну реформу дало можливість переосмислити та зрозуміти необхідність нових підходів у вихованні дітей дошкільного віку. Діти, згідно з проектом, мали починати відвідувати школу у віці шести років. Цим змінам передували довготривалі дослідження, які дали позитивний результат. Проте такі зміни потребували підготовки. Обговорення нагадувало роботу зі створення проекту програми з трудового виховання (1962). Аналізуючи стан трудового виховання, педагоги дійшли висновку, що робота здійснювалась на достатньому рівні, проте нові зміни в суспільстві вимагають нових підходів до виховання дітей. Тому в передових статтях з'являються нові вимоги до педагогів, акцент у роботі з дітьми роблять на розвитку творчості.

Практики сприйняли проект ЦК КПРС про реформування школи як необхідність спрямування їхньої роботи на посилення наступності між дошкільним закладом і школою. Вихователька дошкільного закладу №24 м. Кременчука К. Харченко пише: «глибоко усвідомлюємо: результати виконання учнями у школі різних трудових доручень і їх ставлення до роботи залежить від того, як діти будуть привчені до праці ще в дошкільному віці» [322, с. 3]. Обговорюючи партійний документ на сторінках журналу

«Дошкільне виховання», педагоги схвалювали визначені перспективи подальшого розвитку школи. Було внесено низку пропозицій, серед яких створення умов для навчання дітей із шести років, за відсутності відповідних умов залишити дітей на базі дошкільних закладів.

У 1984 році розроблено «Типову програму виховання та навчання в дитячому садку від народження до шести років» [243]. Програму виховання дітей сьомого року життя випущено окремим документом. У завданнях програми вказано, що праця розглядається педагогами як самостійний вид діяльності і як засіб морального виховання.

Методист Республіканського учбово-методичного кабінету дошкільного виховання МО УРСР Л. Максименко зазначив, що у зв'язку з реформуванням школи першочерговим завданням є вдосконалення трудового виховання. Вивчення стану його провадження в дошкільних закладах республіки дало йому можливість стверджувати, що більшість тогочасних педагогів правильно розуміли завдання і реалізовували їх у роботі з дітьми. Позитивною, на його думку, була відсутність в педагогічній практиці «суто споглядального підходу до праці», проте все ще залишалася потреба вдосконалення методики роботи з дітьми [171].

Виконуючи настанови квітневого та жовтневого пленуму ЦК КПРС підвищити практичну значущість наукових досліджень, директор НДІП УРСР, М. Ярмаченко проаналізував наукову роботу Інституту та у публікації «Союз науки і практики» (1985) висвітлив конкретні заходи й терміни виконання вище згаданих директив. Автор відзначив високий рівень методики трудового виховання дітей дошкільного віку. Обґрунтовуючи актуальні теми досліджень, він зауважив, що в останні роки в теорії і практиці дошкільного виховання виникла тенденція занадто регламентувати активність дітей, пригнічуючи їхню ініціативу, яка навпаки потребує підтримки. Крім цього розвитку потребують художні здібності дітей. Такий стан викликає необхідність глибшого вивчення умов і форм педагогічного впливу, оскільки це важливо для створення умов вільного всебічного розвитку дитини [346].

Реформування системи освіти сприяло переосмисленню усіх компонентів виховання, підходів до них та методів їх реалізації. Суспільно-політичні процеси в державі поступово почали зміщувати вектор руху громадської думки в багатьох питаннях. Незважаючи на те, що система освіти була підпорядкованою державній політиці, в публікаціях другої половини 80-х років ХХ століття починають з'являтися нові незаідеологізовані погляди на виховання дітей дошкільного віку.

У таких демократичних публікаціях переосмислюється розуміння поняття «особистість» та підходи до виховання вільної всебічно розвиненої особистості. З'являються глибокі роздуми науковців та практиків про те, що система дошкільного виховання – важливий рівень становлення особистості, від якого залежить подальший персональний розвиток, тому необхідно враховувати особливості розвитку дітей.

Поступово розвивається думка про самотність дошкільного дитинства. Заступник голови виконкому Шевченківської районної ради народних депутатів м. Києва Т. Захожа у статті «Об'єкт особливої уваги» (1988) опублікувала перспективні плани щодо підтримки дитинства та батьківства: «На перебудову в системі суспільного дошкільного виховання як на складову перебудови всього суспільного життя країни: більше реальної демократії, самостійності, ініціативи, більше (уваги і поваги) до вихователя і дітей» [104, с. 2].

Директор Республіканського Методичного кабінету дошкільного виховання МО УРСР Г. Лаврентьева у статті «Орієнтир – творчість. Демократизація як сутність перебудови роботи дошкільного закладу» (1988) пише про необхідність змін в роботі дошкільного закладу від управління до безпосередньої роботи з дітьми [140].

Г. Марочко (НДІ педагогіки УРСР) наголошує на необхідності активізації роботи, спрямованої на ознайомлення дітей дошкільного віку з працею дорослих, і залучення їх до трудової діяльності в зв'язку з реформуванням школи, де поліпшення якості трудового навчання і виховання є основним завданням [172].

З 80-х років на сторінках журналу «Дошкільне виховання» збільшується чисельність статей із трудового виховання дітей дошкільного віку. Поновлення інтересу до питання праці, на нашу думку, пов'язане з розробкою комплексного підходу у вихованні дітей. Ще одним чинником підвищення публікаційної активності вважаємо реформування школи (1984), що вимагало зміни підходів до організації навчально-виховного процесу, зокрема розроблення й удосконалення методів, засобів, форм організації трудового навчання і професійної орієнтації молодого покоління. Дотримання принципу наступності між ланками освіти вимагало здійснення роботи відповідно до завдань нової реформи школи й у дошкільному вихованні. Суспільно-політичні процеси кінця 80-х років відображалися й на педагогічній думці.

У другій половині 80-х років з'являються демократичні ідеї в підходах до виховання дітей. Вони поступово починають з'являтися на сторінках журналів у публікаціях авторів всіх рівнів – від вихователя до директора Республіканського Методичного кабінету дошкільного виховання. Суспільно-політичні процеси, які розпочались у країні, зумовили становлення підвалин нового періоду розвитку ідей трудового виховання.

Вітчизняна педагогіка містить значний досвід формування у дітей дошкільного віку позитивного ставлення до праці. Значну роль у популяризації та поширенні теоретичних надбань, передового педагогічного досвіду з метою розповсюдження його серед педагогічної спільноти відіграла педагогічна преса.

Висновки до розділу 2

На основі аналізу історіографічних джерел визначено передумови розвитку ідей трудового виховання дітей дошкільного віку та обумовленість соціально-політичними трансформаціями, що відбулися в УРСР у 30 – 40-х роках ХХ століття. Провідна ідея цього періоду – політехнізація єдиної трудової школи, її штучне перенесення в систему дошкільного виховання – була неефективною, безрезультативною для роботи з дітьми дошкільного віку та потребувала вдосконалення. У зв'язку з невідповідністю особливостям системи

дошкільного виховання в практиці, пошук та розроблення ідей трудового виховання був пролонгований.

Відповідно до завдань дослідження обґрунтовано чинники розвитку ідей трудового виховання у педагогічній пресі 50 – 80-х років ХХ століття: постійне зростання трудової зайнятості жінок, формування нової спільноти – радянський народ, починаючи з раннього віку, форсоване розширення мережі дитячих садків, недостатність ресурсного забезпечення системи дошкільного виховання (відсутність належних умов для перебування, харчування та медичного догляду за дітьми), низький рівень навчально-виховної роботи з дітьми (відсутність кваліфікованих педагогічних кадрів, методичних розробок для організації та проведення освітньої роботи з дітьми), недосконалість нормативних документів забезпечення навчально-виховного процесу, завищення вимог до рівня школи та відсутність чітких рекомендацій щодо здійснення трудового виховання дітей дошкільного віку.

На основі критеріїв періодизації (соціально-економічної і педагогічної зумовленості, публікаційної активності педагогічної преси) нами виокремлено та охарактеризовано періоди розвитку ідей трудового виховання дітей дошкільного віку у педагогічній пресі 50 – 80-х років ХХ століття: I період (1951 – 1959) актуалізації ідей трудового виховання дітей дошкільного віку в педагогічній пресі виокремлений у зв'язку з започаткуванням переходу ідей трудового виховання дітей дошкільного віку на якісно новий рівень. Для першого етапу (1951 – 1956) характерний пошук місця трудового виховання дітей дошкільного віку в системі дошкільного виховання; другий етап – етап активізації публікацій із проблеми трудового виховання дітей дошкільного віку відповідно до рішень ХХ з'їзду КПРС (1956 – 1959); II період (1959 – 1973) відрізняється зміцненням зв'язку трудового виховання дітей дошкільного віку з життям, що характеризувалося прицільною увагою до розроблення теорії й накопичення кращого практичного досвіду трудового виховання, пріоритетністю ідей трудового виховання в структурі компонентів дошкільного виховання. Період включав два етапи: перший етап (1958 – 1964) визначався

домінуванням ідеї трудового виховання на сторінках періодичної преси (під публікаційної активності), що відображалося на розробленні нових підходів до трудового виховання дітей дошкільного віку, започаткуванні нових наукових досліджень; другий етап (1964 – 1973) – реалізацією ідеї трудового виховання дітей дошкільного віку в практичній діяльності дошкільних закладів: трудове виховання розглядалося в системі рівноцінних компонентів дошкільного виховання, увага науковців спрямована на дослідження питань розумової праці, публікаційна активність дописувачів знижується. У III періоді (1973 – 1984) відбувається подальше вдосконалення змісту дитячої праці на психолого-педагогічних засадах. Перший етап періоду (1973 – 1977) характеризується розвитком ідей трудового виховання дітей дошкільного віку як засобу всебічного виховання. Він став перехідним, оскільки впровадження ідеї всебічного гармонійного розвитку та пошук у цьому процесі відповідного місця трудового виховання зумовив виникнення нової ідеї комплексного підходу, що вважаємо другим етапом (1977 – 1984) означеного періоду. IV період (1984 – 1989) – нормативно-творчий період розроблення змісту, форм і методів трудового виховання дітей дошкільного віку виокремлюється у зв'язку з новою освітньою стратегією реформування школи, що відображалася в «Типовій програмі виховання та навчання в дитячому садку від народження до шести років» (1984, 1986). Актуалізується увага на творчому підході до трудового виховання дітей дошкільного віку, оскільки робота з удосконалення системи трудового виховання дітей відбувається згідно з новою освітньою стратегією. Період завершується 1989 роком у зв'язку з демократизацією суспільства та зміною освітньої парадигми.

Основний зміст другого розділу дисертації висвітлено в таких публікаціях автора: [148; 152; 156; 159; 349].

РОЗДІЛ 3

ПОШИРЕННЯ ІДЕЙ ТРУДОВОГО ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ У ПЕДАГОГІЧНІЙ ПРЕСІ (50 – 80-ТІ РОКИ XX СТОЛІТТЯ)

3.1. Висвітлення теоретичних аспектів трудового виховання дітей дошкільного віку у педагогічній пресі історичного періоду дослідження

Розвиток ідей трудового виховання може висвітлюватись повною мірою лише на тлі історико-педагогічних процесів, що пов'язано з особливостями суспільно-політичного устрою життя в УРСР у 50 – 80-х роках XX століття. Для об'єктивності дослідження звертаємось до історії розвитку держави та освіти УРСР, оскільки саме вони вплинули на становлення системи дошкільного виховання.

Огляд висвітлених у педагогічних виданнях поглядів науковців дав можливість охарактеризувати ідеї щодо трудового виховання дітей досліджуваного історичного періоду. Аналіз «передових» і наукових публікацій педагогічної преси дозволяє зазначити, що в журналах і газетах рекомендувалось здійснювати в умовах дитячого садка та сім'ї роботу з трудового виховання, що ґрунтувалась на колективістських засадах. Характеризуючи на сторінках журналу «Дошкільне виховання» (м. Київ) бажану формацію сім'ї в радянському суспільстві, М. Ніжинський (заступник директора УНДПУ) зазначає: «Наша сім'я не підкоряється єдиновладдю батька, а являє собою радянський колектив, у якому батьки користуються рівними правами. Членами сімейного колективу є і батьки, і діти. Але різниця між ними та, що батьки керуються сім'єю, а діти виховуються в сім'ї. Але батьки не є безконтрольним господарями сім'ї, а тільки старшими, відповідальними членами колективу, влада яких є відображенням суспільної влади» [191, с. 6]. Сім'я в радянській системі виховання займала особливе місце. Вона знаходилася під прискіпливою увагою дошкільного закладу та громадськості, які за необхідності дозволяли собі втручатися у взаємини

батьків і дітей та навіть вимагати виконання виховних завдань ідейної політики держави в умовах виховання дитини в сім'ї.

У першу половину 50-х років ХХ століття публікаційна активність щодо ідей турувого виховання дітей дошкільного віку була низькою. У журналі «Дошкільне виховання» (м. Київ) за 1952 рік, спираючись на аналіз назв публікацій, було виокремлено лише одну статтю про трудове виховання дітей дошкільного віку, проте глибший аналіз публікацій дав змогу з'ясувати, що ідеї трудового виховання є дотичними до інших тем і розглядаються як складник комуністичного виховання в комплексі з іншими компонентами дошкільного виховання.

У №3 за 1953 рік Г. Леушина у статті «Суспільне дошкільне виховання в СРСР» пише: «... ми з раннього дитинства привчаємо дітей жити в колективі, прищеплюємо повагу до праці, привчаємо самих дітей працювати, бережливо ставиться до соціалістичної власності, поважати й виконувати правила соціалістичного життя побуту» [146, с. 26]. Ця цитата яскраво окреслює погляд науковців на дитячу працю, проте питання розроблення змісту, методів, форм, засобів реалізації завдань трудового виховання дітей дошкільного віку залишалось невирішеним.

Недоліки роботи дитячих дошкільних закладів були зумовлені нестачею спеціалістів. На нараді дошкільних працівників (1952) порушувалось питання підготовки молодих фахівців у педагогічних навчальних закладах. З доповіддю виступили представники педагогічних училищ, повідомляючи, що недоліком є недостатня кількість фахівців серед викладачів, які б працювали на повну ставку і мали можливість працювати над удосконаленням методики. Ще одним аргументом була відсутність літератури та матеріалів, якими можна було б користуватися під час навчального процесу. Напрацювання попередніх років було заборонено використовувати та визнано такими, що викривлюють методику роботи. «Нам довелося переглянути ряд тем, які ми читали раніше, в іншому напрямі, навчальні посібники, якими ми користувалися, під редакцією Фролової, Ганиліної. Зараз цими посібниками і підручниками не можна

користуватися, і нам довелося прикласти багато зусиль, щоб навчити студентів критично відноситися до цих навчальних посібників, все разом це забрало у нас багато часу. Маємо сказати, що в цій роботі велику допомогу надали матеріали Академії педагогічних наук і журнал «Дошкільне виховання», журнал, який ми довго чекали і який ми, як і вся педагогічна спільнота, зустріли з великим задоволенням», – стверджував на нараді завідувачів секторами дошкільного виховання обласних відділів народної освіти і методистів інститутів удосконалення учителів (1952) товариш Амбросов (ім'я та посада не зазначені) [362]. Тому навчальним закладам в умовах, що склались, було складно займатись суто педагогічною діяльністю, розробленням нових напрямів та удосконаленням методики роботи на різних рівнях. Неодноразово порушувалося питання якості підготовки нових спеціалістів. У 50-х роках ХХ століття це питання було надзвичайно актуальним.

У планах заходів відділу дошкільного виховання Міністерства освіти УРСР на 1953 рік знаходимо звернення до редакції журналу: «Широко висвітлювати на сторінках журналу «Дошкільне виховання» передовий досвід роботи дошкільних працівників, зокрема досвід роботи з навчання дітей в д/садку» [362, арк. 9].

Перед Міністерством освіти УРСР стояло завдання постійно підвищувати якість матеріалів, публікованих у журналі «Дошкільне виховання» (м. Київ), що кварталом організовувати обговорення випущених номерів із практичними працівниками, влаштовувати аналіз («розбір») окремих статей [361; 401].

Незважаючи на попит журналу, в документах у ЦДАГО України знаходимо звернення начальника видавництва «Радянська школа» Ф. Риженка зменшити його тираж, оскільки станом на жовтень 1953 року налічувалось 12 464 передплатників, а загальний тираж становив 15 000 екземплярів. Розповсюдити повністю весь тираж не вдавалось у зв'язку з відсутністю виділених державою коштів на передплату [403]. Однак це звернення не було задоволене.

Цінним матеріалом є дослідження психологів та фізіологів, їхні результати висвітлювались в журналах «Дошкільне виховання» (м. Київ), «Дошкільне виховання» (м. Москва), оскільки вони створювали якісний науковий ґрунт для подальшого розвитку практики дошкільного виховання. Психологи (П. Чамата, В. Аснін, Н. Балацька, Д. Ніколаєнко, О.Скрипченко та ін.), базуючись на результатах дослідження вищої нервової діяльності (І. Павлова, І. Сеченва, В. Бехтерева), розкривали особливості розвитку навчання та виховання дітей дошкільного віку, що в подальшому закладались в основу розроблення системи трудового виховання дітей дошкільного віку. Матеріали, висвітлені психологами, сприяли подальшому поширенню обґрунтованих закономірностей розвитку дітей дошкільного віку та піднімали теорію, а в подальшому і практику, на якісно новий рівень, що сприяло розвитку нових ідей трудового виховання. Прикладом цього є обґрунтування Д. Ніколаєнком використання прийому безпосередньої демонстрації в роботі з дітьми дошкільного віку з погляду психології та фізіології: «У дітей дошкільного віку створюються переважно рухові навички і звички. Проте вже в цьому віці поступово треба створювати навички і до розумової праці...» [192, с. 11]. Учений роз'яснював важливість детальних інструкцій під час діяльності дітей, уточнень, підказок щодо трудових дій, підкріплення правильних навичок похвалою, гальмування зайвих непотрібних дій. Висвітлені положення трактуємо як принципи, що покладені в основу інших публікацій теоретиків і практиків.

На початку 50-х років ХХ століття педагогічна преса виконувала функцію поширення в педагогічному середовищі партійних завдань щодо виховання дітей. Так, у першому номері журналу «Дошкільне виховання» за 1953 рік опубліковано рішення ХІХ з'їзду КПРС, згідно з яким праця визначалась важливим елементом усебічного розвитку. Спираючись на практичний досвід дитячих садків, зазначається, що організованість, почуття колективізму, любові до праці і поваги до людей виникають у дітей у зв'язку з особистою працею [240].

Вивчення праць українських радянських науковців, що вийшли друком у ці роки в журналі «Дошкільне виховання» (м. Київ), дає підстави стверджувати,

що проблема трудового виховання була своєчасною. Узагальнюючи, зазначимо, що вчені галузі завжди були в епіцентрі подій, їм було доступне ширше коло інформації та матеріалів, вони одні з перших отримували розпорядження Міністерства освіти, були в центрі подій педагогічного життя в республіці та Радянському Союзі. На наш погляд, публікації науковців із питань трудового виховання дітей дошкільного віку висвітлювали синтез ідей освітньої політики держави, накопичених проблем, порушених вихователями, і кращого досвіду практики.

У I періоді (1951 – 1959), актуалізації ідей трудового виховання дітей дошкільного віку в педагогічній пресі, перший етап (1951 – 1956) виокремлюється у зв'язку з невизначеністю ідей трудового виховання дітей дошкільного віку в системі дошкільного виховання

В «Доповідних записках до Ради Міністрів та ЦК КПУ по дошкільному вихованню» за 1950 – 1955 роки не висловлювалось конкретних ідей щодо реалізації завдань трудового виховання, тема оминалась, увага акцентувалась на фізичному вихованні. Пов'язуємо це з невизначеною офіційною позицією Міністерства освіти УРСР щодо можливості участі в трудовій діяльності дітей дошкільного віку. Після наказу Наркомосу УРСР «Про відміну ручної праці, занять у майстернях і на пришкольних земельних ділянках» (1937) не знаходимо офіційних директив стосовно організації трудового виховання. В Радянській Україні до 1951 року не видавався свій методичний журнал, а в «Дошкільному вихованні» (м. Москва), наприклад, за 1948 рік, не містилося жодної публікації, що могла зорієнтувати вихователів у вирішенні питань організації трудового виховання. «Керівництво для вихователя дитячого садка» (1954), «Програмно-методичні вказівки для вихователя дитячого садка» (1954) не дали чітких роз'яснень щодо організації трудового виховання, його місця в режимі дня, методів роботи з дітьми.

Згодом з'явилися спроби конкретизувати місце трудового виховання у системі дошкільного виховання. Питання реалізації завдання виховання «комуністичної моралі» порушувала Т. Цвелих. Керуючись думкою

А. Макаренка, вона акцентувала увагу на тому, що в трудовому вихованні важливим є не обсяг праці, а її організація. Педагогічна цінність праці полягає не в тому, щоб змусити дитину працювати, а в тому, щоб вона розуміла цінність та необхідність своєї діяльності. Необхідною умовою трудового виховання є відчуття задоволення від участі в колективній діяльності. Вихователь має дати простір дитячій ініціативі в праці. Підсумовуючи, науковець зазначила: «Важливою рисою комуністичної моралі є ставлення до праці, як до найвищої насолоди в житті» [333, с. 5].

Т. Цвєлих виокремила три основних напрями у трудовому вихованні дітей дошкільного віку у 50-х роках ХХ століття: 1) організація праці зі самообслуговування, чергування, прибирання іграшок, праці в саду та городі; 2) виховання поваги до праці дорослих; 3) виховання бережливого ставлення до предметів і речей [333]. У «Програмно-методичних вказівках для вихователя дитячого садка» (1954) містяться завдання ознайомлення з професіями дорослих, проте вони не розглядаються науковцями як частина трудового виховання.

Методичні вказівки «Трудове виховання дітей в дитячому садку», що вийшли у 1954 році та були розроблені на замовлення Міністерства освіти РРФСР дитячим садком (м. Москва), включали два основних напрями: ознайомлення з працею дорослих та власне трудова діяльність дітей (самообслуговування, чергування, колективна діяльність). У цих методичних вказівках детальніше розглядалися висвітлені в програмі завдання з трудового виховання та пропонувалися різні варіанти їх реалізації. Значну увагу в них приділено рекомендаціям з роботи з сім'єю в аспекті трудового виховання [305].

Нормативним джерелом ідейної політики дошкільного виховання були програми, інструктивно-методичні листи. «Програмно-методичними вказівками для вихователя дитячого садка» (1955) визначалася пріоритетність завдань виховання в такій послідовності: фізичне, розумове, моральне, художнє виховання. Програмовий зміст із трудового виховання був складником змісту морального виховання. Завдання всебічного розвитку реалізувались в іграх, на

заняттях та в праці, оскільки ці форми роботи задовольняють потребу дитини в діяльності [246].

Т. Введенська на основі опрацювання річних звітів дитячих садків із трудового виховання у м. Києві опублікувала статтю «Про трудове виховання» (1955). Вчена дійшла висновків, що робота з трудового виховання дітей дошкільного віку здійснювалась у більшості дитячих садків з ініціативи практиків (обговорювалась на педагогічних нарадах, батьківських конференціях). Аналіз трудового виховання дітей дошкільного віку дав авторці змогу виокремити проблеми та перспективи в цьому напрямі: вирішення проблем гігієни дитячої праці; наявність та відповідність вимогам із техніки безпеки інвентаря для трудової діяльності. Недоліком визначено ігнорування роботи з трудового виховання згідно з вимогами програми, оскільки вихователі реалізували трудове виховання як форму самообслуговування, чергування та виконання доручень. Робота зі збагачення знань і уявлень дітей про діяльність дорослих, набуття ними певних трудових навичок потребувала підвищення уваги. Недостатнім був рівень роз'яснювальної роботи серед батьків. Т. Введенська зазначила, що багато батьків упереджено ставились до вимог педагогів щодо виконання дітьми певних трудових завдань у дитячому садку [46].

Продовжуючи цикл методичних публікацій про організацію трудового виховання дітей дошкільного віку та узагальнюючи досвід практиків, Т. Введенська та Т. Цвелих розглянули методи виховання у дітей позитивного ставлення до праці. Дослідниці вважали, що необхідно здійснювати індивідуальний підхід у роботі з дітьми, доводили, що вихователь має розподіляти завдання відповідно до можливостей дітей, враховуючи їхні інтереси і можливості. Позиція вихователя в організації трудової діяльності дітей має бути тактовною та спрямованою на створення комфортних умов праці та позитивного емоційного ставлення до неї: «Розповідаючи дітям, показуючи їм процес виконання трудового завдання, вихователь не загрожує, а переконує, зацікавлює» [49, с. 11]. Негативним авторки вважають той факт, що дехто з

вихователів дають більше трудових завдань слухнянішим та вправнішим дітям, залишаючи поза увагою інших.

З часу поновлення журналу «Дошкільне виховання» з 1951 по 1954 роки питанню трудового виховання присвячувалися 1 – 2 статті на рік. Проте з 1955–1956 років спостерігається посилення уваги до проблеми використання праці в роботі з дітьми дошкільного віку, що пов'язуємо з виокремленням другого етапу у I періоді (1951 – 1959) актуалізації ідей трудового виховання дітей дошкільного віку в педагогічній пресі. Виникає дискусія щодо підготовки дітей до життя та праці, суспільної користі результатів їхньої трудової діяльності. Педагогічна громада, науковці стали на захист дитинства та дошкільного виховання. У публікації «Про трудове виховання дітей дошкільного віку», написаній у співавторстві Т. Введенською та Т. Цвєлих, дослідниці зробили спробу роз'яснити питання щодо місця праці в житті дитини. Грунтуючись на радянській ідейній та законодавчій базі, авторки наголошували на неприпустимості використання дитячої праці в суспільно корисних цілях. Подали детальні роз'яснення, як елементи праці мають бути використані в розумовому й моральному вихованні [49].

Дошкільне виховання було тісно пов'язане зі школою, в якій в той самий час набували розвитку ідеї політехнічного виховання. Проаналізувавши стан дошкільного виховання в 1950-х роках, В. Нечаєва обґрунтувала, що вихователі дитячих садків, здійснюючи виховну роботу з дітьми дошкільного віку, допускали помилки, вимагаючи від них непосильного, саме у зв'язку з відсутністю чітких вказівок стосовно трудового виховання дітей [188; 189]. Науковці розуміли, що ідею політехнічного виховання потрібно змінювати (вимоги до дітей були значно завищені, акцентувалось на користі результатів праці). Тому цінним, на нашу думку, було намагання відділу дошкільного виховання вплинути на ситуацію шляхом подання пропозицій щодо перегляду вимог до організації трудового виховання дітей дошкільного віку.

У 1956 році до Міністерства освіти УРСР відділ дошкільного виховання подав клопотання щодо перегляду змісту та методів політехнічного виховання

дітей дошкільного віку (що відповідали рівню школи), проте разом із іншими заходами щодо поліпшення дошкільного виховання, його було відхилено [368, арк. 23]. Критична ситуація в практиці дошкільного виховання зумовила супротив із боку теоретиків і практиків, які вимагали переосмислення та вдосконалення системи дошкільного виховання. Необхідність формування нових ідей диктувала сама практика.

Аналізуючи стан дошкільного виховання у 1957 році, Н. Переверзева зазначає про заходи, вжиті для поліпшення якості виховання дітей. Проблеми намагаються вирішувати шляхом поліпшення матеріального стану: збільшення кількості наочності, іграшок, однак економічні умови, в яких перебувало господарство республіки не давали змоги повною мірою реалізувати ці заходи [205].

З 1 січня 1957 року розпочав роботу Центральний науково-методичний кабінет дошкільного виховання, що став центром підвищення кваліфікації вихователів. В обов'язки ЦНМК входило: розроблення методично-інструктивних матеріалів, складанням програм та навчальних планів курсів, семінарів [370].

У публікаціях знаходимо твердження, що поставлені ХХ з'їздом КПРС (1956) завдання для школи стосуються і дошкільних установ. Головне завдання дитячих садків – забезпечити рівень розвитку та навченості дітей, спираючись на який, учитель зможе успішніше реалізувати завдання школи. Рекомендується вихователеві налагодити зв'язок з учителем, вивчати програмові завдання, що стоять перед школою та відповідно до них зорієнтовувати свою роботу. Також, вихователю необхідно систематично відвідувати школу, спостерігати та проводити «глибокий педагогічний аналіз» переваг і недоліків поведінки колишніх вихованців і зосередити увагу на усунення недоліків виховання в садку. Проте не піддається сумніву, що завдання школи і дитячого садка мають суттєво відрізнятися, а між освітніми ланками має бути наступність. Це питання постійно розглядалось в журналі, та навіть до сьогодні є актуальним і невирішеним. Випадки завищення вимог до

змісту трудового виховання дітей дошкільного віку до рівня шкільного траплялися на практиці ще досить довго. Це пов'язано із загальним рівнем дошкільного виховання та проблемами галузі в той період.

Завдання виховання радянських дітей дошкільного віку були пов'язані з трудовим вихованням і мали відповідати вимогам підготовки дітей до політехнічного виховання в школі. Є. Контребінська, опрацювавши вказівки директив ХХ з'їзду КПРС про політехнічне навчання в школі, виокремила завдання, які, на її думку, могли б допомогти підготувати до нього дітей в дитячих садках: розвивати інтерес до суспільно корисної праці людей, спочатку своїх близьких, а потім віддаленого оточення; вчити усвідомлювати значення окремих видів праці, пов'язаних із суспільно корисними цілями (інтерес до професій батьків в аспекті суспільно корисної праці); виховувати бережливе ставлення до результатів людської праці; прищеплювати любов до суспільно корисної праці (бажання працювати для колективу); розвивати інтерес до побутових речей вжитку, таких, як швейна машина, електрична праска тощо, а через них – інтересу до техніки, до машин; прищеплювати елементарні навички у поводженні з найпростішими знаряддями праці (ножиці, молоток, лопати та ін.); конкретизувати знання та поняття про навколишнє середовище в процесі трудової цілеспрямованої діяльності; розвивати такі риси характеру: цілеспрямованість, самостійність, кмітливість, наполегливість, акуратність, бережливість, розвиток почуття колективізму, взаємодопомоги, дисциплінованості, критичного підходу до своєї роботи [127].

Є. Контребінська окреслила обсяг знань, що мали здобути діти в ході реалізації завдань. Також було рекомендовано види діяльності та форми роботи з дітьми дошкільного віку. Окремо виділяємо запропоновані автором прийоми: створення проблемних ситуацій; планування простих, посильних і корисних трудових завдань; уважне ставлення до того, що робить дитина; повага та власний приклад вихователя; мотивування дітей до діяльності; чіткі, зрозумілі пояснення; індивідуальний підхід (давати різні завдання, створювати різні умови); спиратися на вміння і навички дітей і пам'ятати, що останні є лише

засобом для досягнення мети, а не ціллю. Стаття цілісно розкриває можливості праці для виховання, подає різноманітні приклади цікавих форм роботи, планування. Матеріал, викладений в публікації, дає змогу дійти висновку, що цілеспрямована, посильна і цікава праця може проводитись майже щодня. Описана система роботи, враховуючи директиви XX з'їзду КПРС, розкриває можливості реалізації поставлених завдань, орієнтуючись на дітей дошкільного віку (їхні інтереси, можливості). Запропоновані завдання, прийоми та форми роботи з трудового виховання, на нашу думку, є доцільними. Крім того, можемо зробити висновок про високий рівень професійних умінь вихователя.

У одній зі статей Т. Введенська зазначила: «Привчати дитину до праці, виховувати елементарні трудові уміння і навички, потребу в самостійності – одне з найбільш важливих завдань дитячого садка у всебічному розвитку дошкільника» [47, с. 11]. Авторка визначила всебічний розвиток як мету виховання. В публікації розглянуто типові помилки в організації трудового виховання дітей дошкільного віку та наведено кращі зразки роботи, подано роз'яснення та методичні рекомендації. Роботу з трудового виховання в молодшій групі запропоновано здійснювати за двома напрямками: виховання самостійності у самообслуговуванні та залучення дітей до повсякденної праці. Наводячи негативні приклади роботи з дітьми, авторка уточнила зміст і форми організації трудової діяльності дітей. У статті наголошено на тому, що організована з дітьми праця має бути посильною для дітей, систематичною.

Варто зазначити, що в публікаціях вчених поступово підвищується рівень наукового викладу матеріалу. З'являється обґрунтування психологічних та фізіологічних законів розвитку дітей, що обумовлюють рекомендації організації життєдіяльності дітей, на яких наполягали науковці.

Розвитку дошкільного виховання в досліджуваний період сприяли рішення XX – XXII з'їздів КПРС (1956 – 1961), що зумовлювали оновлення всіх ланок освіти, створення нових навчальних планів і програм. Директиви лягли в основу Закону Верховної Ради СРСР «Про зміцнення зв'язку школи з життям та про подальший розвиток системи народної освіти в СРСР» (1958),

утверджуючи новий період в розвитку системи освіти, зокрема і дошкільного виховання в УРСР. В Законі регламентовано: «Визнати за необхідне вже з перших років навчання готувати дітей до того, що вони повинні в подальшому брати участь у суспільно корисній праці» [101]. Питання трудового виховання дітей дошкільного віку стають першочерговими темами педагогічних нарад, нової методичної літератури, публікацій на сторінках журналу «Дошкільне виховання» [371; 372; 373; 374].

У 50-х роках ХХ століття основною педагогічною ідеєю було виховання будівника комунізму, базовими якостями якого були працьовитість, організованість, відповідальність, що формуються безпосередньо в процесі трудової діяльності. Дошкільне виховання, як перша ланка освіти, мало закладати основи для реалізації поставленого завдання. Розвиток ідеї трудового виховання в аспекті зміцнення його зв'язку з життям був характерною особливістю визначеного нами II періоду (1959 – 1973). Провідною визначено ідею виховання комуністичного ставлення до праці, починаючи з дошкільного віку, що поширювалася на практику через програму для дитячого садка та публікації у педагогічних виданнях.

В період розквіту розвитку дошкільної галузі педагогічна преса виступала засобом реалізації державної політики у сфері освіти, відіграла ключову роль, в інтеграції теорії та практики.

В довідці з «Доповідних записок до Ради Міністрів ЦК КП України про стан та заходи поліпшення роботи в дитячих установах з дошкільного виховання» за 1958 рік зазначено про визнання статусу дошкільного виховання: «Дошкільне виховання в Радянському Союзі – невід'ємна частина системи народної освіти, її перша сходинка» [371, арк. 1]. Праця вихователів зрівнюється з працею учителів за престижем та заробітною платою. Реформа освіти позитивно вплинула зокрема і на розвиток теорії та практики дошкільного виховання.

Відповідно до Закону Верховної Ради СРСР «Про зміцнення зв'язку школи з життям та про подальший розвиток системи народної освіти в СРСР»

(1958) приймається постанова УРСР «Про заходи щодо подальшого розвитку дитячих дошкільних установ, поліпшення виховання та медичного обслуговування дітей дошкільного віку» (1959). В додатку №1 до наказу №98 від 29 липня 1959 року «Про заходи по дальшому розвитку дитячих дошкільних установ і поліпшенню виховання та медичного обслуговування дітей дошкільного віку» розписано план реалізації постанови в системі дошкільного виховання. Комплексні заходи передбачали фінансову підтримку галузі (забезпечення дитячих садків необхідними матеріалами для організації навчально-виховного середовища), заходи із забезпечення кваліфікованими педагогічними працівниками (підвищення вимог до якості викладання, розроблення посібників для дошкільних відділів педагогічних училищ та інститутів, збільшення кількості контингенту студентів, підвищення рівня кваліфікації наявних працівників), організацію органів контролю за якістю дошкільного виховання (кабінети дошкільного виховання), підвищення уваги до розвитку науки (розроблення тематики для опрацювання актуальних питань виховної роботи; підготовка методичних матеріалів для практиків), педагогічна просвіта батьків [105]. Отже, умови для розвитку теорії і практики трудового виховання були сприятливими.

Виконання вище згаданого наказу підкріплювалось постановою ЦК КП України 1959 року «Про стан і заходи подальшого розвитку педагогічної науки в Українській РСР», що позитивно вплинуло на розвиток дошкільної педагогіки та психології. Значно зросла увага до методики здійснення наукових досліджень. У доповідних записках відділу дошкільного виховання Міністерства освіти УРСР недоліком визначалась малочисельність молодих науковців в галузі дошкільного виховання [370; 371; 372; 373]. З часу встановлення радянської влади не відбулось захисту жодної докторської дисертації з дошкільної педагогіки. Затверджено лише чотири кандидатських дисертації, три з яких захищено у повоєнні роки [330]. Тому увага акцентувалася на необхідності здійснення теоретичних досліджень у галузі дошкільного виховання, в тому числі й до проблем організації трудового

виховання дітей дошкільного віку.

Згідно з наказом міністра освіти УРСР №98 від 29 липня 1959 року «Про заходи по дальшому розвитку дитячих дошкільних установ і поліпшенню виховання та медичного обслуговування дітей дошкільного віку» О. Руську (директор Науково-дослідного інституту педагогіки УРСР) та Г. Костюку (директор Науково-дослідного інституту психології УРСР) було поставлено завдання, починаючи з 1960 року, забезпечувати підготовку наукових кадрів через аспірантуру в науково-дослідних інститутах. За відомостями архівних матеріалів, викладачам педагогічних інститутів, які не мали наукових ступенів, було запропоновано найближчим часом вступити до аспірантури та розпочати роботу над актуальними дисертаційними дослідженнями [404, арк. 101].

Аналізуючи загальний стан розвитку дошкільного виховання, зауважимо, що виховна та організаційно-методична робота почала підніматися на якісно новий рівень. ЦК КПРС України і Рада Міністрів УРСР зобов'язали обласний виконавчий комітет вирішити питання про створення відділів дошкільного виховання в обласних апаратах народної освіти. Це питання було важливим, оскільки мережа дитячих садків зростала та потребувала налагодження системи навчально-виховної роботи. У дошкільних закладах не вистачало кваліфікованих спеціалістів, які б уміли використовувати надбання вітчизняної педагогічної науки в роботі з дітьми, що відображено в численних звітах про перевірку дошкільних установ. Станом на 1960 рік, за відомостями Міністра освіти УРСР І. Білодіда, у більшості областей такі відділи ще не організовані, проте робота з їх створення продовжувалася [371, арк. 13].

Опрацювання матеріалів педагогічної преси дошкільного спрямування дало змогу прослідкувати взаємозв'язки в процесі виникнення та поширення ідей трудового виховання дітей дошкільного віку. Журнальні публікації висвітлювали різні форми обміну педагогічним досвідом: конференції, консультації, семінари, короткі підсумки педагогічних читань, їх тематику, учасників.

Дослідження передумов розвитку ідей трудового виховання дало можливість з'ясувати думки науковців і управлінців стосовно стану проблеми в

практичній роботі освітян. Виявлено, що основними недоліками практичної реалізації цих ідей є відсутність системи роботи з трудового виховання дітей дошкільного віку та недотримання принципів організації трудової діяльності. У зв'язку з цим припускалося, що вихователі зможуть успішно працювати за наявності визначеного змісту трудової діяльності та обсягів трудових умінь дітей дошкільного віку. Таким чином постала необхідність у розробленні чіткої програми трудового виховання дітей дошкільного віку.

З метою вирішення цього завдання в 1958 – 1959 роках було створено робочу групу, до складу якої увійшли науковці відділу дошкільного виховання Науково-дослідного інституту педагогіки України, Науково-дослідного інституту психології, Республіканського дошкільного методичного кабінету та освітяни-практики. Склад робочої групи поіменно з'ясувати не вдалося. Організована група працювала над проектом розділу програми з трудового виховання для дітей від двох до семи років [45].

Для широкого залучення педагогічної громадськості проект було оприлюднено на сторінках журналу «Дошкільне виховання» (м. Київ, 1959) із проханням до читачів журналу взяти активну участь в обговоренні та подати зауваження, пропозиції й побажання щодо покращення змісту програми з трудового виховання дітей в дитячому садку.

В основу програми було покладено «принцип посильної праці для всебічного розвитку особистості дитини, різновидів дитячої праці з поступовим ускладненням трудових завдань для кожної вікової групи» [251, с. 8]. Передбачалось, що всіх дітей, починаючи з трирічного віку, необхідно залучати до участі в посильній праці.

Зміст програми було чітко структуровано: визначено завдання трудового виховання та зміст ознайомлення дітей із працею у всіх вікових групах; подано методичні вказівки з ознайомлення дітей із працею дорослих; визначено перелік обладнання для трудової діяльності [251].

Передбачалося, що після обговорення та розгляду проекту програми з трудового виховання цей матеріал буде реалізовано в оновленій програмі для

дитячих садків.

В №12 журналу «Дошкільне виховання» (м. Київ) за 1959 рік було опубліковано висновки обговорення проекту програми з трудового виховання в дитячому садку. Педагогічні колективи областей (Сталінської (нині Донецької), Черкаської, Херсонської, Харківської, Одеської) створили власні робочі групи щодо аналізу проекту. Загалом проект програми схвалювався. Проте було висловлено істотні зауваження щодо складності завдань, також дописувачі вказували на необхідність уточнення й конкретизації окремих позицій змісту роботи з дітьми. Пропозиції та прохання, в переважній більшості виникали у зв'язку з відсутністю методичних рекомендацій [79; 141; 223; 272].

Такий вид співпраці науковців і практиків, на нашу думку, був ефективним, оскільки давав можливість урахувати більшість пропозицій, апробованих у практичній роботі з дітьми, звернути увагу на виявлені недоліки до виходу програми. Це значно підвищило якість програми. В редакцію журналу надходили листи, в яких практики висловлювали свої погляди на завдання програми. Кожен окремий пункт проекту програми був обговорений та оцінений освітянами. Наприклад, колектив Сталінської області вважав, що завдання з шиття мають виконуватись не лише на заняттях, а й у іграх, де можуть реалізуватись вміння і навички отримані на заняттях, голку слід давати для самостійної роботи після засвоєння дітьми техніки безпеки; Р. Данілова (Черкаський ІУКУ) після обговорення в колективі розділу «Шиття і вишивання» пропонує зняти «самостійне кроєння тканини», аргументуючи невідповідності завдання віку вихованців [79, с. 34].

Подальше обговорення тривало до виходу нової удосконаленої програми. У 1960 році у №№ 1 та 4 було опубліковано нові пропозиції та зауваження, важливі в методичному аспекті. Було порушено питання щодо змісту розділів із ознайомлення дітей з навколишнім середовищем і образотворчої діяльності. Практики потребували роз'яснень щодо виконання завдань із спостереження за працею дорослих, явищами природи, пов'язаними з працею, конструювання, оскільки вони були недостатньо виваженими в попередньому варіанті

програми (1953). Окремі завдання з господарської праці, на думку дописувачів, складні для дітей віком 3 років. Наприклад, ставити блюдця на стіл, а після їжі відносити їх на місце. Постає питання, хто має це виконувати – чергові чи кожен самостійно. Для малих дітей це складне завдання, оскільки викликає метушню і блюдця обов'язково будуть побиті. Також вихователі не погоджувались із завданням для дітей самостійно стежити і підтримувати порядок у себе в ігровому куточку (складати, мити іграшки, стежити, щоб ляльки були чисто одягнені та ін.), вважаючи, що ці завдання мають бути виконані під керівництвом дорослого [170; 187; 212; 321]. Тому, на їх думку, програма потребує удосконалення змісту праці дітей на кожному віковому етапі.

Про перебіг роботи над новою програмою з трудового виховання дітей дошкільного віку повідомлялось на сторінках журналу «Дошкільне виховання» (м. Київ). Активний діалог між читачами та розробниками тривав два роки, результатом чого став якісно підготовлений проект програми. Однак, після обговорення програма з трудового виховання дітей дошкільного віку не вийшла як окремий документ. Подальший аналіз програм показав, що ці матеріали ввійшли до проекту «Програми виховання в дитячому садку».

У 1960 році вийшов перший варіант програми, укладеної українськими науковцями в тісному взаємозв'язку з практиками. Він був направлений в кілька дошкільних закладів для здійснення апробації. Після внесення змін та правок, що допомогли удосконалити програму, у 1962/63 навчальному році її було впроваджено в роботу всіх дошкільних закладів республіки [113].

Колектив розробників програми зазначав про незрівнянно вищі вимоги до громадського дошкільного виховання відповідно до завдань постанов уряду 1958 – 1959 років. У передмові до проекту «Програми виховання в дитячому садку» (1962) окреслено умови поліпшення виховання дітей дошкільного віку: володіння вихователями теорією комуністичного виховання, ідеями марксизму-ленінізму; удосконалення системи й методики виховної роботи в дошкільних установах; створення єдиної програми виховання дітей віком від двох до семи років.

Пріоритети та провідна ідея програми визначені у передмові до неї: трудове виховання спрямовано на ознайомлення з працею дорослих, виховання поваги до неї; програмні завдання розв'язуються під час перебування дітей в садку: в побуті, в іграх, на заняттях, в елементарних формах трудової діяльності [244, с. 6].

У проекті програми 1962 року з'явився розділ «Праця», що охоплював різні види праці (самообслуговування, господарсько-побутову праця, праця в природі, праця на ділянці, ручна праця), завдання було розширено відповідно віку дітей.

Зауважимо, що процес створення республіканської програми розробники в УРСР відбувався одночасно з розробленням проекту «Програми виховання в дитячому садку» (1960) в РРФСР. Програми були однакові за структурою, проте аналіз показав, що змістове наповнення було різним. У програмі, розробленій в УРСР, ширше висвітлювались завдання та зміст роботи з трудового виховання дітей дошкільного віку, конкретизувались форми та методи роботи, види праці [245].

Згідно з основними положеннями проекту «Програми виховання в дитячому садку» (РРФСР), трудове виховання полягало в залученні дітей до посильної трудової діяльності відповідно їхньому віку та вихованні позитивного відношення до праці [245]. У змісті проекту «Програми виховання в дитячому садку» (1962), розробленому в УРСР для дітей від двох місяців до семи років, завдання з самообслуговування, бережливого ставлення до продуктів праці дорослих з'являються з раннього віку. Починаючи з другої молодшої групи, з'являється розділ «Праця», що містить завдання щодо різних видів діяльності (самообслуговування, господарсько-побутова праця, праця в природі, ручна праця) [244]. Відповідно до «Програми виховання в дитячому садку» (РРФСР) трудове виховання мало розпочинатися з середньої групи, але його не віднесено в окремий підрозділ, який з'являється вже зі старшої групи і містить опис форм організації (чергування) та видів праці (ручна праця та праця в природі). Так, із середньої групи поставлене завдання виховати працелюбність; у старшій групі – привчати дітей до чергування у їдальні, на

заняттях, у куточку природи. На окремих заняттях знайомити з професіями та працею дорослих. В підготовчій групі зміст роботи поглиблюється, з'являється такий вид праці, як господарська [245].

Робота над проектом програми велася в обох республіках, але обміну досвідом та напрацюваннями між науково-дослідними інститутами союзних республік у 50 – 60-х роках не спостерігалось. В журналі «Дошкільне виховання» (м. Київ) знаходимо свідчення того, що українська програма використовувалась в садках республіки. Аналізуючи розвиток трудового виховання дітей дошкільного віку в РРФСР, Г. Груба (Горьківський педагогічний інститут ім. О. М. Горького) писала, що праця виокремилась в окремий розділ в старшій та підготовчій групах [72]. Результати аналізу показали, що наведений зміст міг бути лише в проекті «Програма виховання в дитячому садку» (РРФСР), оскільки український аналог проекту з питання трудового виховання був розроблений для всіх дошкільних груп. З цього робимо припущення, що незважаючи на ґрунтовну роботу з розроблення українського варіанту програми, його не використали для удосконалення інших програм. Кожна республіка використовувала власний проект програми.

Після року апробації нової програми (1964) були підведені перші підсумки. М. Ільченко (директор Республіканського науково-методичного кабінету дошкільного виховання), аналізуючи результати роботи, зазначив, що на противагу попередній програмі, за новою необхідно не лише виховувати трудові навички та вміння, а й психологічно підготувати дитину до праці, виховувати творчу ініціативу та організаторські здібності [113].

Проте, не зважаючи на здобутки програмного забезпечення, здійснена інспекторами з дошкільного виховання перевірка виявила низку недоліків в організації трудової діяльності, серед яких: недостатня увага організації колективної праці дітей; відсутність організованих умов для здійснення завдань із трудового виховання (немає городів, квітників, інвентаря для роботи, куточків природи з живими мешканцями) [113].

Колегія Міністерства освіти УРСР в грудні 1963 року, заслухавши результати роботи за новим проектом програми, окреслила низку завдань для усіх керівних ланок освіти: зобов'язати завідувачів відділами народної освіти та директорів інститутів підвищення кваліфікації вчителів забезпечити виконання програми та надавати систематичну допомогу вихователям дитячих садків; інспекторам і методистам дошкільного виховання досконало вивчити новий проект програми та активно допомагати практикам у його реалізації; керівникам дитячих садків створити належні умови для реалізації вимог програми.

Відповідно до визначених завдань відбулися структурно-організаційні зміни у роботі всіх організацій і установ, що були причетні до дошкільного виховання, з метою підвищення ефективності трудового виховання дошкільників, в тому числі: Науково-дослідному інституту педагогіки УРСР і Науково-дослідному інституту психології УРСР доручено продовжувати здійснювати моніторинг результатів упровадження нової програми з метою виявлення та усунення недоліків; редакціям журналу «Дошкільне виховання» та газети «Радянська освіта» поставлено завдання висвітлювати на своїх сторінках передовий досвід роботи дошкільних закладів за проектом нової програми та надавати консультації дошкільним працівникам; методичні кабінети всіх рівнів мали покращити якість виховання в дитячих садках та підвищувати майстерність педагогів [113].

У структурі районних і міських методичних кабінетів було передбачено методист із дошкільного виховання, крім того, функціонували обласні та республіканські методичні кабінети. На початку 1963 року в кожному районному відділі народної освіти введено посаду інспектора з дошкільного виховання. Окрім моніторингу умов та рівня виховання в дитячому садку, інспектори та методисти організовували курси, де навчали слухачів без спеціальної освіти роботі з дітьми, створюючи своєрідну альтернативу навчанню в інституті чи училищі. Така ситуація була обумовлена виробничою необхідністю, оскільки не вистачало кваліфікованих педагогів, на роботу йшли люди без освіти [113]. Також, для покращення якості роботи дитячих садків

інспектори дошкільного виховання постійно друкували результати проведених перевірок у формі статей, де висвітлювали недоліки або позитивний досвід трудового виховання (Довбня Г., Ільченко М., Нейтер З., Полякова Н. та ін.).

У журналі «Дошкільне виховання» (м. Київ) у 60-х роках вперше почали з'являтися публікації науковців та викладачів ВНЗ із РРФСР, що започаткувало налагодження співпраці та обміну здобутками між педагогічною спільнотою республік. Зокрема, В. Нечаєва експериментально обґрунтувала необхідність взаємозв'язку гри та праці для дітей молодшого дошкільного віку. Вона підкреслила необхідність формування ігрового задуму у процесі виконання трудових дій дітьми молодшого дошкільного віку та довела, що від нього варто відмовитися лише за умови, коли він заважає виконанню трудового завдання. Така позиція була важливою, оскільки в директивних статтях часто звучало, що до праці потрібно вчити ставитися серйозно та не перетворювати її на гру. До цієї думки часто вдавались практики, тому дослідження дало змогу відстояти важливі положення в організації та керівництві трудовою діяльністю дітей [190].

Цінними для практики були публікації, які можна вважати своєрідними методичними рекомендаціями. Так, стаття В. Нечаєвої «Трудове виховання в дитячому садку» відображає бачення трудового виховання в структурі дошкільної педагогіки. Матеріали статті висвітлюють особливості роботи з дітьми, аргументовані найновішими експериментальними відомостями. Вона визначила працю важливою умовою розвитку особистості дитини, а трудове виховання – принципом розвитку комуністичної моралі суспільства [189].

Дослідниця негативно оцінювала організацію праці дітей під час занять (йдеться про прибирання кімнати, сервірування столу, трудова діяльність на городі та ін.). Така діяльність, на думку В. Нечаєвої, відповідає не програмним вимогам, а потребам групи, вихователь повністю керує процесом і його результатом, що не можна вважати трудовим вихованням. Включення праці в заняття має набувати епізодичного характеру. Дослідниця обґрунтувала, що діяльність може бути визнана трудовою лише у разі розуміння дитиною її мети й послідовності дій з одного боку та результативності її здійснення з іншого. У

програмі відведено час для праці, тому, на думку авторки, недоцільно переносити її на заняття [190].

В. Нечаєва також висловила думку про те, що естетичному задоволенню від праці сприяє музика або пісня. Не менш важливим є інвентар, з яким працюють діти. Він має відповідати таким вимогам: функціональність, безпека, міцність, відповідність фізіологічним параметрам дитини, естетична привабливість. Його кількість має відповідати чисельності групи дітей, в іншому разі вихователь має розподілити обов'язки, надаючи чіткі інструкції роботи з різним інвентарем. Авторка зауважила, що висвітлені рекомендації не є новаторськими, проте в практичній роботі їх здебільшого не дотримуються.

Результати розглянутих наукових досліджень сприяли появі нової теоретичної бази трудового виховання дітей дошкільного віку. Вони допомогли зрозуміти механізми трудової діяльності дітей дошкільного віку та розробити методику ефективного керівництва нею. Матеріал, висвітлений дослідницею, був експериментально обґрунтованим, тому набув важливого значення для розвитку дошкільного виховання як галузі педагогічної науки [190].

Широкого обговорення набули й такі питання, як пошук ефективних форм організації дитячої праці. Однією з них було чергування. Робота, виконана у формі чергування, спрямована на турботу про оточення, тобто наближена до суспільно корисної праці, у процесі якої, окрім навичок та умінь, формуються моральні якості, що визначались важливим компонентом портрету радянської людини. З. Борисова у статті «Чергування як форма трудової діяльності дітей» обґрунтувала думку про необхідність систематичного привчання дітей до виконання трудових доручень надання детальних інструкцій та навчання вихованців самооцінюванню якості виконання поставлених завдань. На нашу думку, цінною є ідея самооцінювання дитиною власної діяльності, оскільки поширеною практикою в той період було формування у вихованців необхідності вказувати на недоліки інших, слідкувати за виконанням ними завдань, виправляти та робити зауваження [41].

Після виходу нової програми та перших результатів її впровадження,

було привернуто увагу на роль вихователя дітей дошкільного віку, оскільки значна частина помилок і труднощів у реалізації нової програми була пов'язана саме з рівнем кваліфікації педагогів. «Дальший розвиток дошкільного виховання неможливий без серйозного поліпшення якості підготовки кадрів дошкільних працівників», – зазначав директор Республіканського науково-методичного кабінету дошкільного виховання М. Ільченко [113, с. 4–5]. Станом на 1964 рік в УРСР працювало майже 49 тисяч завідувачів і вихователів, третина яких не мала відповідної педагогічної освіти [37].

Підкреслимо, що відділом дошкільного виховання Міністерства освіти УРСР у доповідних записках відзначено ефективність упровадження програми впродовж 4 років та підтверджено тезу, що робота за новою програмою сприяла покращенню виховання в дитячих садках і підвищенню рівня загального розвитку дітей від народження до семи років. Для підтримки впровадження програми в практику було проведено республіканські районні курси та семінари, виконання завдань програми було основним питанням на всіх методоб'єднаннях. На допомогу дошкільним працівникам у роботі за програмою було видано 37 найменувань методичних листів і посібників, серед яких декілька про трудове виховання дітей дошкільного віку [379].

У цей період друкується значна кількість літератури, у якій описується практичний досвід роботи освітян. Так, збірник методичних статей «Виховання дитини в дитячому садку» (1962) спрямований на висвітлення досвіду роботи дошкільних закладів РРФСР та був представлений вихователями дитячих садків на «Педагогічних читаннях» (м. Москва). Збірник вийшов тиражем у 80 000 примірників, тому був розповсюджений в усіх союзних республіках, а отже, мав інформаційний вплив на практику. До збірника увійшло 13 доповідей, 9 із яких було присвячено питанню трудового виховання. Серед проблем, що турбували навіть досвідчених практиків, названо такі: організація виховного процесу в грі та праці, формування моральних якостей у процесі діяльності. Також, на думку авторів, значні недоліки наявні в організації трудового виховання в сім'ї, що потребує посилення педагогічної пропаганди.

Т. Маркова в передмові до збірника зазначила про посилення уваги до цього питання та назвала представлений досвід «відображенням прогресивних положень радянської педагогічної науки» [56 с. 4]. Особливо цінним є те, що в доповідях розкриваються питання про особливості керівництва трудовою діяльністю в різних вікових групах, її обсяг та форми організації, що недостатньо висвітлено в методичній літературі. Основними положеннями, на яких базується представлений досвід, були: повага до дитини і віра в її сили; доцільність раннього формування позитивних якостей дитини; поєднання словесних і наочних методів; включення дитини в посильну діяльність [56].

У 1964 році в системі дошкільного виховання зміщується акцент з трудового на розумове виховання дітей дошкільного віку [37]. Нові завдання були спрямовані на формування розумових здібностей дітей, формування комуністичної моралі. Акцентувалась увага на необхідності перебудови дошкільного навчання, що дало б можливість не перевантажувати дітей у першому класі. Планувалось перенести в дитячий садок завдання, які діти отримували в початковій школі, або розвивати мислення дітей так, щоб вони могли засвоювати знання й оволодівати навичками максимально швидко. Ці положення наведено в статтях А. Бондар (Міністр освіти УРСР) [37], М. Ільченка (директор Республіканського науково-методичного кабінету дошкільного виховання) [113], О. Руська (директор НДІ педагогіки УРСР) [267] та інших.

У «передовій» статті журналу «Дошкільне виховання» (м. Київ) за 1964 рік висвітлено твердження, що в радянській педагогіці навчання і виховання є різними сторонами єдиного процесу комуністичного виховання дітей [276]. На підґрунті психолого-педагогічних досліджень стверджується, що психічний розвиток дитини відбувається в процесі діяльності. Проводячи паралель зауважимо, що в дошкільному вихованні праця розглядається як рівноцінний іншим вид діяльності, у процесі якої здійснюється виховання й навчання дітей дошкільного віку.

На нашу думку, важливим є той факт, що незважаючи на однакові директиви для всіх республік Радянського Союзу, системи освіти кожної

республіки відрізнялися. Особливо помітною є асинхронність у поглядах на вимоги до трудового виховання дітей дошкільного віку. Система дошкільного виховання РРФСР мала вищий рівень фінансування, більшу кількість наукових співробітників, вдвічі більший обсяг фахового журналу, що забезпечував висвітлення ширшого кола питань і обговорення їх у широкому колі освітян [11]. Проте питання трудового виховання дітей дошкільного віку, незважаючи на акцентування на ньому державної політики, не стало предметом прискіпливої уваги, про що свідчать публікації науковців і практиків у журналі «Дошкільне виховання» (м. Москва). Вони представлені в незначній кількості. Дослідження російського журналу «Дошкільне виховання» (м. Москва) дає змогу зазначити, що за кількістю сторінок він був вдвічі більшим за українське видання, проте публікації про працю склали менше 5% (за 1959 – 1961 роки), тоді як у «Дошкільному вихованні» (м. Київ) в особливо активний період з 1959 по 1961 роки вони склали більше 10% від загальної кількості статей.

У журналах «Дошкільне виховання» (м. Київ), «Дошкільне виховання» (м. Москва) знаходимо тематичний підбір літератури для підвищення ефективності роботи вихователів. У 1959 – 1964 роках у зв'язку з актуалізацією теми трудового виховання у цих виданнях розміщувались різні матеріали для практичного використання – плани консультацій для батьків, цікаві розповіді з сімейного виховання, критика та бібліографія, схеми та шаблони поробок для дітей, креслення для виготовлення інвентаря для праці.

У середині 60-х років уперше публікації часописів «Дошкільне виховання» (м. Київ), «Дошкільне виховання» (м. Москва) синхронізувалися за висвітленням змісту й завдань роботи для працівників дошкільного виховання УРСР та РРФСР. Аналізуючи тогочасні публікації московського й київського видань, знаходимо спільні теми, що стосуються праці дітей дошкільного віку та пошуку механізмів її впровадження.

Тиражі журналів поступово збільшувалися, тому російський журнал «Дошкільне виховання» (м. Москва) став доступним працівникам дошкільного виховання в УРСР.

У журнальних публікаціях того часу відповідно до завдання подальшого розвитку дошкільної освіти згідно зі схваленою програмою ЦК КПРС з'являється інформація про необхідність посилення наукових досліджень і впровадження їх результатів у педагогічну практику. В ці роки в публікаціях науковців та практиків працю переважно розглядали як домінуючий у системі дошкільного виховання вид діяльності. Згодом її почали розглядати як рівноцінний іншим вид діяльності (ігрова, навчальна) і засіб виховання. Лабораторії НДІ педагогіки УРСР, НДІ психології УРСР та кафедри педагогічних інститутів продовжували працювати над новими дослідженнями, задовольняючи запити й потреби практики відповідно до завдань, визначених державною політикою в галузі освіти. Їх дослідження висвітлювались на сторінках журналу «Дошкільне виховання» (м. Київ), «Дошкільна педагогіка і психологія» (м. Київ).

Для наступного етапу 1964 – 1973 років (реалізація ідеї трудового виховання дітей дошкільного віку в практичній діяльності) характерним було поглиблення наукового обґрунтування трудового виховання дітей дошкільного віку в контексті вивчення інших компонентів дошкільного виховання, з'ясування їх взаємозв'язків. Сприяння державної політики у підвищенні рівня наукових досліджень позитивно вплинуло на розвиток теорії і практики трудового виховання. У 1965 році започатковано випуск республіканського науково-методичного збірника «Дошкільна педагогіка і психологія», у якому науковці публікували результати найновіших досліджень, у тому числі із трудового виховання.

У 1965 році Науково-дослідному інституті педагогіки УРСР та Науково-дослідному інституті психології УРСР було поставлено завдання розробити та науково обґрунтувати питання наступності у вихованні дітей в яслах-садках і школах; питання фізичного навантаження дітей у процесі трудової діяльності та фізичного виховання [185; 379]. Також розпочато дослідження питань сенсорного розвитку як компонента розумового виховання. Результати вивчення зазначених питань обговорювались на сторінках педагогічної преси.

Аспірантка НДІ педагогіки УРСР Н. Савельєва працювала над дослідженням розвитку мови в процесі оволодіння трудовою діяльністю, її доробок висвітлено в педагогічних виданнях: журналі «Дошкільне виховання», збірнику «Дошкільна педагогіка і психологія». Згідно з результатами її досліджень, мовлення розвивається в процесі діяльності та водночас стає регулятором поведінки дитини, зумовлюючи усвідомлення нею своєї діяльності [268]. Розгляду цього питання присвячено публікацію в першому випуску збірника «Дошкільна педагогіка і психологія» [270]. Дослідниця висувала, що збагачення словникового запасу (а отже, і знань) сприяє удосконаленню трудових навичок та інтересу до діяльності.

Викладач Київського педагогічного інституту імені О. М. Горького М. Ярославський у статті «Формування позитивного ставлення до праці в дітей дошкільного віку» (1965) розглянув значення формування у дітей трудового обов'язку перед дитячою спільнотою. На підґрунті комплексного аналізу формування трудового обов'язку автор дійшов висновку, що першочерговими мотивами мають бути моральні. На його думку, «психологічне обґрунтування праці дошкільників повинно виходити з того значення, якого суспільно корисна праця набуває на даному історичному етапі розвитку нашої країни, з того, що праця на користь суспільства стане «звичкою, першою життєвою потребою» людини» [345, с. 107].

Другий випуск збірника «Дошкільна педагогіка і психологія» (1966) присвячений проблемі розумового розвитку. Н. Савельєва опублікувала експериментальні відомості щодо формування у дітей старшого дошкільного віку уявлень про довкілля у процесі трудового виховання. Матеріал статті є продовженням висвітлення результатів формувального експерименту, запропонованих у першому випуску збірника. Одним із основних положень дослідження є те, що у старшому дошкільному віці «... праця поряд з грою і навчанням має характер одного з провідних видів діяльності дитини» [269, с. 77]. Дослідниця науково обґрунтовує, що праця в дошкільній педагогіці має розглядатися як вид діяльності, у процесі здійснення якої дитина здобуває

знання, уміння й навички, формує якісні характеристики особистості. Відсутність різноманітних форм роботи негативно позначається на розвитку мовлення дошкільників та формуванні в них уявлень про власну трудову діяльність і працю дорослих.

У дослідженні Н. Постнікової на тему «Розвиток пізнавальних інтересів у старших дошкільників (в процесі праці з вирощування рослин)», доведено вплив посиленої праці на формування психічних якостей особистості дитини. Займаючись із дітьми гідропонікою, дослідниця розробила систему навчання дітей догляду за рослинами, підкреслюючи, що необхідною умовою мотивації трудової діяльності дітей дошкільного віку є пізнавальна діяльність [225; 226; 227].

Продовження висвітлення матеріалів дослідження М. Ярославського знаходимо у третьому випуску збірника «Дошкільна педагогіка і психологія» (1967). Автор визначив психологічні передумови формування в дітей дошкільного віку позитивного ставлення до трудових завдань, обґрунтував доцільність використання прийому «рольової праці» для формування готовності до майбутньої трудової діяльності: «Морально-психологічні компоненти в розвитку психологічної готовності до праці треба гармонійно пов'язувати з фізичним, розумовим та естетичним розвитком дошкільнят» [344, с. 58].

Надалі впродовж 1965 – 1982 років (12 випусків) у збірнику «Дошкільна педагогіка і психологія» висвітлювались найновіші наукові дослідження за актуальними темами в галузі дошкільної педагогіки та психології. Аналіз усіх подальших випусків дає змогу зазначити, що у висвітлюваних у них дослідженнях дитяча праця як основа виховання перестає бути пріоритетною проблемою. Увага переорієнтовується на вивчення особливостей розумової праці, що було наслідком нових досліджень розумового виховання дітей дошкільного віку. З'являються численні публікації з логіко-математичного та мовленнєвого розвитку дітей. Результати наукових досліджень впроваджувались у нові програми виховання та зумовлювали необхідність удосконалення організації практичної роботи з дітьми дошкільного віку,

сприяючи в такий спосіб підвищенню якості розвитку дошкільного виховання.

Проект програми, виданий у 1962 році, після апробації в практиці роботи дошкільних закладів був доопрацьований, і на його основі в 1966 році вийшла оновлена «Програма виховання в дитячому садку». Відповідно до завдань програми в дошкільному закладі мали створюватись сприятливі умови для зміцнення здоров'я дітей, нагромадження певних знань про довкілля (необхідних для формування матеріалістичного світогляду), виховання у дітей колективістських навичок і звичок, вироблення практичних умінь. Трудове виховання виноситься в окремий підрозділ. Реалізація основних його завдань передбачала ознайомлення дітей із працею дорослих, виховання поваги до неї, формування психологічної готовності до праці, усвідомлення її необхідності в умовах колективного життя, а також вироблення деяких трудових умінь і навичок. Увагу зацентовано на «своєрідності» розвитку трудової діяльності дітей. У середньому і старшому дошкільному віці діти мали привчатися до виконання постійних трудових обов'язків. Важливим моментом організації праці була її результативність [241].

Програма розроблена для роботи з дітьми з першого року життя до вступу до школи. В підрозділі «Розвиток мови та ознайомлення з навколишнім життям» завдання для дітей третього року життя передбачали формування в них умінь визначати й називати трудові дії. З другої молодшої групи з'являється розділ «Праця». Зазначено, що участь дітей цієї вікової групи у трудовій діяльності носить ігровий характер, проте водночас зауважено, що праця не є розважальним засобом, натомість у дитини необхідно формувати розуміння необхідності та обов'язковості її. До трудового виховання віднесено формування навичок самообслуговування, деякі елементи господарсько-побутової праці, на природі, на майданчику. У розділі «Ознайомлення з навколишнім життям та розвиток мови» сформульовано завдання, спрямовані на ознайомлення дітей із працею дорослих, формування в них інтересу й виховання поваги до праці. З середньої групи у розділі «Праця» додано вимоги до формування в дітей навичок праці в кутку живої природи, на городі, у

квітнику, ручної праці. Згідно з програмою в дітей п'ятого року життя трудова діяльність ще пов'язана з грою. У середньому і старшому дошкільному віці діти мають привчатися до виконання постійних трудових обов'язків. Важливою вимогою до організації праці в старшій групі була її результативність та корисність трудового процесу для колективу. Завданням вихователя старшої групи було: привчати дітей виконувати трудові обов'язки організовано, з почуттям відповідальності, доводячи справу до кінця, берегти матеріал і знаряддя праці; виконувати трудові дії в певній послідовності; виховувати наполегливість у досягненні мети; вчити дітей виконувати завдання за відведений час; підвищувати якість їх виконання [241].

Згідно нових досліджень та оновлених програм виховання управління дошкільних закладів Міністерства освіти УРСР та Республіканський учбово-методичний кабінет дошкільного виховання впродовж 1968 – 1970 років працювали над упровадженням і реалізацією ідей підготовки дітей до школи, морального і трудового виховання, сімейного виховання та організації методичної роботи. Планувалось вивчення стану морального й трудового виховання в дошкільних закладах республіки, а також проведення республіканських науково-практичних конференцій. За результатами досліджень було окреслено нове коло наукових інтересів – фізичне виховання дітей в аспекті комуністичної моралі шляхом формування моральної поведінки дітей та дитячих взаємовідносин у процесі спільної практичної діяльності, а також зміст і методи трудового виховання дітей шляхом виховання позитивного ставлення до праці [382, арк. 71 – 72]. Отже, інтерес до можливостей трудового виховання розвивався відповідно до набуття практичного досвіду та необхідності розв'язання актуальних проблем практики.

Аналіз звітів перевірки дошкільних закладів показав, що якісно зріс рівень організації трудової діяльності дітей дошкільного віку в доступних і посильних для них формах. Інспектори та методисти з дошкільного виховання позитивно оцінювали використання вихователями багатих сюжетами ігор, у яких формуються знання дітей про трудову діяльність дорослих. У звіті,

поданому в Управління дошкільними закладами Міністерства освіти УРСР зазначено: «При організації колективної праці вихователі привчають дітей до самостійності, виховують у них інтерес до праці дорослих, бажання і вміння трудитися в колективі. Вихованці дошкільних закладів, як правило, активні, доброзичливі, вміють спільно гратися, працювати, правильно поводити себе в колективі...» [384, арк. 45].

Значна кількість методичної літератури, якісно розроблена програма уможливили вирішення більшості проблем, пов'язаних із трудовим вихованням дітей дошкільного віку. Відображення якісних змін в організації трудового виховання відбилося на публікаційній активності дописувачів. Оскільки більшість проблемних питань було вирішено й налагоджено систему роботи в дошкільних закладах, чисельність статей із трудового виховання зменшилась. Натомість якість опублікованих науковцями та практиками матеріалів значно зросла. Відбувалося переосмислення місця трудового виховання в системі роботи з дітьми дошкільного віку. Науковці більше уваги почали приділяти удосконаленню методики, використанню різноманітних видів, форм, методів і засобів трудового виховання.

За словами провідного фахівця з трудового виховання дітей дошкільного віку Т. Введенської, трудове виховання повернулося в русло морального виховання, підтвердженням чого є публікація «Трудове виховання як один із засобів морального виховання» (1970). Авторка окреслила актуальні завдання з трудового виховання: дошкільнята мають полюбити працю, навчитись працювати, праця має стати засобом морального виховання [48]. Здійснивши аналіз трудового виховання в дошкільних закладах, учена детально зупинилась на недоліках його здійснення, зокрема в організації доручень. Т. Введенська рекомендувала вихователям розробити послідовність виконання трудових доручень, доступних дітям; з'ясувати, як впливає систематичне залучення дітей до виконання трудових доручень на формування в них позитивного ставлення до праці, розвиток позитивних моральних якостей дошкільників. Відповідно до

цього, на думку дослідниці, необхідно добирати методи та засоби трудового виховання дітей дошкільного віку [48].

Незважаючи на функціонування розгалуженої мережі дошкільних закладів, не всі діти були охоплені системою дошкільного виховання, що негативно відображалось на підготовці дітей до школи. У журналі «Початкова школа» завідувачка кафедри педагогіки і методики початкової освіти Івано-Франківського педагогічного інституту З. Ужгіна опублікувала матеріали щодо підготовки дітей до розумової праці в школі. Авторка обґрунтовувала важливість підготовки дітей, які не відвідують дошкільні заклади освіти, в нульових класах. З. Ужгіна поділяла думку інших спеціалістів із дошкільного виховання та початкового навчання про те, що вчителі прирівнюють дітей дошкільного віку до школярів і встановлюють невідповідний їхнім віковим можливостям режим роботи, використовують методику, що не відповідає психологічним особливостям дітей дошкільного віку. Для уникнення негативних наслідків такої підготовки, авторка запропонувала іншу систему навчально-виховної роботи, яка відрізнялася від навчання в першому класі, зазначивши, що на окрему увагу заслуговує досвід підготовки дітей до школи за системою В. Сухомлинського [309]. Саме на його ідеях ґрунтувалась система роботи, запропонована З. Ужгіною для нульових класів.

Аналізуючи подальший розвиток ідеї трудового виховання розглядуваного періоду, повертаємось до наступних редакцій програми, як одного з найінформативніших джерел якісних змін у системі дошкільного виховання. Виконання завдань програми було обов'язковим, що підтверджують численні публікації у фахових журналах і нормативні документи.

У пояснювальній записці «Програми виховання в дитячому садку» (1971) зауважено, що виховання здійснюється в активній діяльності дітей – в іграх, посильній праці, у процесі різноманітних занять. Дитячий садок покликаний забезпечити щасливе дитинство та всебічний розвиток дитини. Ідея трудового виховання гуманізується, пропонується розвивати необхідні для майбутньої праці передумови фізіологічної та психічної готовності. Важливими

завданнями визначено такі: розвиток навичок самообслуговування, елементарних трудових умінь, виховання позитивного ставлення до трудової діяльності. Працю в аналізованому документі розглянуто як засіб розвитку інтересу дітей, їхньої спостережливості, позитивних рис характеру (працьовитість, початкові форми відповідальності). Основним шляхом трудового виховання визначено залучення дітей до посильної трудової діяльності та ознайомлення з працею дорослих. Трудове виховання повертається в русло взаємоцінних компонентів дошкільного виховання та розглядається як складник ідеї всебічного розвитку дитини дошкільного віку [242].

Основними видами дитячої праці визначено самообслуговування, господарсько-побутова праця, праця в природі, ручна праця, пов'язана з виготовленням іграшок-саморобок та різних дрібних речей. Проте у змісті виховної роботи в групах самообслуговування не виноситься як окремий підрозділ. Завдання переносяться з попередньої програми, тобто істотних змін у змісті, незважаючи на загальні роз'яснення основних положень програми, не спостерігається [242].

В інформаційному листі про перехід дошкільних закладів до роботи за новою програмою Управління з питань дошкільного виховання Міністерства освіти УРСР подано тези щодо удосконалення програми: «Як і в попередній програмі, трудова діяльність виокремлена в самостійну діяльність дітей, починаючи з 4-го року життя. Всі програмні матеріали систематизовані за основними видами дитячої праці. Господарсько-побутова праця в новій програмі поєднана з самообслуговуванням в двох напрямках: праця для себе та праця для інших, здійснюється вона в вигляді доручень, чергувань і колективних форм праці. В новій програмі більш чітко окреслене коло обов'язків в різних видах чергування порівняно з попередньою» [390, арк. 4 – 5].

У методичному листі «Трудове виховання дітей дошкільного віку» (1972), затвердженому науково-методичною комісією з дошкільної педагогіки при Міністерстві освіти (Борисова З., Введенська Т.) чітко виокремлено дві основні лінії трудового виховання в дитячому садку: ознайомлення з працею дорослих і

виховання поваги та інтересу до трудової діяльності дорослих; організація різних видів та форм праці дітей. Завданнями трудового виховання визначаються: формування у дітей позитивного ставлення до праці дорослих, бажання та потреби трудитися; формування у вихованців знань і уявлень про окремі трудові дії в різних видах діяльності, навичок і вмінь посильної праці [38].

У розглядуваний період на сторінках педагогічної преси публікується ретроспективний огляд педагогічних ідей Н. Крупської та А. Макаренка, праці яких свого часу значно вплинули на розвиток радянської педагогіки. Часто зустрічаємо ідеї Н. Крупської про необхідність навчання хлопчиків і дівчат усім видам діяльності однаковою мірою. Вважалося, що як хлопчики, так і дівчата мали здобути базові вміння з шиття, майстрування, сервірування, оскільки кожна людина має вміти самостійно забезпечити власні елементарні потреби життєдіяльності. А. Макаренко став основоположником теорії виховання засобами праці в колективі. Він вважав, що праця сприяє вихованню позитивних моральних якостей, відповідальності, цілеспрямованості, дружби, поваги, взаємопідтримки тощо. На ці ідеї спираються у розробках та дослідженнях науковці та практики. Вважалося, що Н. Крупська та А. Макаренко заклали основу трудового виховання в радянській педагогіці.

Нові зміни в системі освіти УРСР відбулись із прийняттям Закону Верховної Ради СРСР «Про затвердження Основ законодавства СРСР і союзних республік про народну освіту» (19 липня 1973 року) та постанови ЦК КПУ і Ради Міністрів УРСР «Про стан і заходи по дальшому розвитку дошкільного виховання дітей в республіці» (1974). Згідно з постановою, завдання дошкільних закладів полягало в: тісному співробітництві з сім'єю; здійсненні всебічного гармонійного розвитку й виховання дітей; охороні й зміцненні здоров'я дітей; прищепленні їм елементарних практичних навичок трудової діяльності; вихованні любові до праці, естетичному вихованні, підготовці дітей до навчання в школі, вихованні поваги до старших, любові до соціалістичної Батьківщини й рідного краю [102].

Про ідею всебічного гармонійного виховання згадувалось у публікаціях

науковців і практиків і раніше, проте розроблення дидактичного забезпечення реалізації цієї ідеї відбувається у зв'язку з оновленням законодавства. В «Збірнику наказів та інструкцій Міністерства освіти Української РСР» опубліковано перелік заходів щодо впровадження згаданих раніше Закону та постанови (1973, 1974). Вони полягали в удосконаленні методичної роботи з дітьми дошкільного віку, подальшому розвитку теоретичного підґрунтя, удосконалення системи дошкільного виховання в УРСР (Додаток Л). Акцентувалась увага на всебічному розвитку дітей, що потребувало реалізації комплексу заходів [239]. Тому у III періоді розвитку ідей трудового виховання дітей дошкільного віку (1973 – 1984) основною ідею визначаємо всебічний гармонійний розвиток дітей дошкільного віку у трудовій діяльності.

Зміни освітньої стратегії відобразились у «Програмі та методичних настановах виховання дітей у дошкільному закладі» (1975). У пояснювальній записці до програми зазначено, що її розроблено відповідно до ідеї всебічного гармонійного розвитку дитини. Праця визначається одним із видів діяльності, що є засобом організації роботи в дитячому садку. Будь-яке завдання навчального чи трудового характеру покликане сприяти формуванню всебічно розвиненої особистості. Акцентується увага на вимогах до професійних навичок вихователів, які мали знати фізіологічні й психічні особливості дошкільників, щоб визначати можливості фізичної та розумової діяльності й межу працездатності дітей дошкільного віку [247; 348].

Аналізуючи «передові» статті 70 – 80-х років, знаходимо твердження, що «правильне» трудове виховання дітей дошкільного віку є підґрунтям для подальшого виховання молодого покоління будівників комунізму [197]. Проте в наукових публікаціях мету трудового виховання дітей дошкільного віку роз'яснено по-іншому. «Основна мета праці маленької дитини – це елементарні види самообслуговування і доступна допомога дорослим у побуті», – зазначала З. Ламакіна [143, с. 37].

Стан практики в 1973 – 1977 роках, що систематично висвітлювався на сторінках журналу «Дошкільне виховання» (м. Київ), обговорювався на

педагогічних конференціях, семінарах різного рівня. Це допомагало виявляти завдання, нереалізовані належним чином у роботі дошкільних закладів, та коригувати їх виконання. Є. Наумчик, заступник директора Управління дошкільного виховання Міністерства освіти УРСР, подаючи після XXI з'їзду ЦК партії чергову програму розвитку дошкільного виховання, зазначив, що ознайомленню дітей із працею дорослих, її суспільним значенням приділяється належна увага: проводяться екскурсії на виробництво й соціальні об'єкти, спостереження, бесіди, читаються художні твори, розглядаються картини. Сформовані уявлення дітей відображаються в їхніх іграх, малюнках. Проте робота з різними видами праці залишається недосконалою, вихователі недооцінюють виховний зміст праці. Особливу увагу необхідно звернути на колективні види роботи – чергування, працю в природі. Ручній праці рекомендовано приділяти увагу не як виду діяльності дітей у другій половині дня, а як засобу формування вмінь роботи з різними матеріалами та інструментами. В дошкільному закладі мають бути обладнані куточки праці, майстерні, де діти мали б можливість виявляти свої творчі інтереси [184].

Шляхи усунення наведених недоліків запропонувала у своїй публікації З. Борисова. Учена рекомендувала залучати дітей раннього віку до праці через гру. Водночас авторка зауважувала, що поступово ці види діяльності необхідно відокремлювати один від одного, привчаючи дітей до нескладних трудових обов'язків (прибрати іграшку і т.п.). Для розв'язання поставлених програмою завдань рекомендовано роботу організовувати в таких формах, як доручення, чергування, колективна праця. Доручення доцільно давати дітям з молодшої групи; елементи чергування вводити у другій половині другої молодшої групи; систематичне чергування організовувати з середньої групи; колективну працю практикувати у старших і підготовчих групах. У системі трудового виховання доручення мають переходити в чергування, чергування в колективу працю. Даючи рекомендації та описуючи приклади організації чергувань, вчена рекомендувала використовувати заздалегідь складений список чергування [39].

«Новим в організації трудової діяльності вихованців старшої і підготовчої

групи є введення ручної праці, а також впровадження колективної праці», – зауважувала З. Борисова [40, с. 20]. Вихователь, створюючи умови для чергування, мав дбати про поступове ускладнення завдань, формування відповідальності та створення передумов до колективної праці. Керівництво колективною працею спрямоване на навчання дітей планувати, розподіляти роботу, організовувати власний робочий простір, доводити справу до кінця, досягати бажаного результату [39].

Нові ідеї виникають унаслідок настанов XXV з'їзду КПРС. В постанові від 22 грудня 1977 року «Про дальше удосконалення навчання, виховання учнів загальноосвітніх шкіл та підготовки їх до праці» дошкільне виховання визначено невід'ємним складником комплексного підходу в освіті [236]. Цей підхід мав реалізуватися в змісті роботи з орієнтацією на ефективність і якість ідейно-політичного морального і трудового виховання молодого покоління. Учасниками цього процесу вважались усі соціальні інститути – сім'я, громадськість, дошкільний заклад, школа та ін.

На практиці, здійснивши комплексну інспекцію дошкільних закладів, інспектори наполягали на більш якісному здійсненні трудового виховання. Це означало посилення уваги на роль трудового виховання у формуванні особистості дитини, її морального обличчя, проведення роботи для підвищення рівня самостійності дітей. Водночас вимагалось забезпечення повного дотримання програмних вимог [394; 395; 396].

Це завдання мало реалізуватися шляхом оволодіння педагогічними кадрами ефективними формами реалізації комплексного підходу до процесу виховання дітей дошкільного віку, що поєднує ідейно-політичне, трудове і моральне «загартування» дітей. Для розв'язання накресленого завдання було організовано педагогічні читання, семінари, конференції, що сприяло всебічному аналізу й узагальненню здобутків та виявленню питань, що потребують додаткової уваги. Водночас було розроблено перспективні плани педагогічної освіти батьків. Вони передбачали участь батьків у різних формах роботи: загальних і тематичних зборах, днях відкритих дверей, тематичних

виставках, педагогічному всеобучі, усних журналах, університетах педагогічних знань, теле- та радіолекторіях. Надалі розроблялась система роботи з реалізації завдань комплексного підходу. Це питання висвітлювалось у статтях науковців, практиків і керівників різних рівнів.

Ювілейний випуск до 50-річчя Науково-дослідного інституту АПН УРСР (1976) висвітлює наукові дослідження з теорії та практики виховання дітей дошкільного віку. З метою вивчення особливостей процесів виховання та розвитку дітей, наукові співробітники НДІ педагогіки УРСР здійснювали дослідження за різними напрямками. Найактуальнішими на той час визначались розробки з розумового виховання дітей дошкільного віку. Перспективи досліджень лабораторії дошкільного виховання на подальші п'ять років пов'язані з комплексним дослідженням фізичного, розумового, морального та естетичного розвитку дітей раннього та дошкільного віку. Про трудове виховання згадується побіжно, без детального розгляду здобутків і перспективи [185]. Тому вкотре робимо висновок, що трудове виховання поступилося своїм пріоритетом розумовому та стало розглядатися як один із видів діяльності та засобів виховання. Відмовитись від розгляду трудового виховання не могли, оскільки основною ідеєю держави було виховання будівника комунізму, для якого основними рисами були працелюбність, самовідданість, пріоритетність суспільного над особистим.

О. Булатова у статті «Культура праці і бережливість – риси комуністичні» підтвердила, що праця в теорії радянського виховання займає пріоритетне місце, оскільки вона сформувала людину, підняла її на вищий від усього живого на землі рівень і є обов'язковою умовою існування людини. Вчена висловила думку про те, що педагоги мають виховувати не лише любов до праці, а й культуру праці. Авторка визначила показники культури праці: знати послідовність дій і операцій та дотримуватись її в процесі роботи; раціонально використовувати час, дбайливо поводитись із інструментами та тримати їх у чистоті; ощадливо використовувати матеріали; прагнути виконати роботу якісно; виявляти ініціативу і самостійність. У дітей старшого

дошкільного віку мають бути сформовані елементи організаційних умінь: розпочинати роботу з власної ініціативи, продумувати етапи роботи, розподіляти обов'язки, аналізувати процес праці та її результати [42].

У випуску журналу «Дошкільне виховання» (м. Москва) №10 за 1978 рік опубліковано статтю В. Логінової та Л. Маширіної «Формування уявлень про працю дорослих». Визначаючи одним із завдань розумового виховання формування системи знань про навколишній світ, науковці розробили та експериментально досліджували можливість створення системи знань про трудову діяльність дорослих. Складність полягала в тому, що не було розроблених загальних принципів побудови такої системи, досконало не вивчені можливості дітей дошкільного віку, не визначено, якими конкретно знаннями мають оперувати діти на різних вікових етапах (обсяг знань, типи причинних взаємозв'язків і взаємозумовленості). Авторки, відповідно до характеру пізнання дитини і виявів її трудової діяльності, запропонували визначати ознайомлення з працею дорослих для формування «початкових» систем знань, що відображають зв'язки та залежності процесів, мотивів і результатів діяльності. Аналіз програми, з погляду науковців, показав безсистемність в напрямі ознайомлення дітей молодшого дошкільного віку з працею дорослих. Результати констатувального експерименту дали можливість проаналізувати особливості знань дітей віком двох-трьох років про працю дорослих. Навчання дітей проходило поетапно. Дослідниці визначили, що діти не встигають усвідомити всю послідовність трудових дій та закріпити її словесне позначення. Тому спочатку дітей навчали вирізняти результат діяльності та розуміти її значення, розуміти процес, який призводить до результату [165].

На другому етапі у дітей формували уміння розрізняти в процесі праці послідовність етапів перетворення, трудових дій, використовувати інвентар для виконання дії. Результати такої роботи показали значну міцність, рухливість набутих інтелектуальних умінь у трьохрічних дітей.

На третьому етапі експериментальної роботи формували вміння робити прості узагальнення. Було виснувано, що формування у дітей первинних

системних уявлень про працю є необхідним початковим етапом для подальшого розуміння ними складніших процесів соціального життя [165]. Питання системності у накопиченні знань у дітей дошкільного віку у трудовій діяльності була оцінена науковцями і практиками, тому до нього повертались в подальшій роботі.

В. Логінова і Л. Маширіна займалися упорядкуванням системи знань про працю дорослих для дітей молодшого дошкільного віку шляхом створення стандартизованої моделі накопичення інформації. Першим її етапом визначено формування у вихованців уміння розуміти загальні результат і значення праці, другим – диференційованого уявлення про процес праці дорослих. На третьому етапі роботи мають формуватися найпростіші узагальнення та співвіднесення трудових процесів і результатів праці людини певної професії [165].

Подібні статті були авторитетними в науковому середовищі. У працях подальших років постійно висвітлюються розробки подібних систем роботи, обґрунтування важливості комплексного та систематичного впливу на формування у дошкільників уявлення про досліджуване явище в процесі виховання. Наприклад, викладач Рівненського педагогічного інституту імені Д. Мануїльського В. Сафонова, розглядаючи складники трудового виховання, писала, що тогочасні педагогічні положення відображували необхідність комплексно та в системі здійснювати роботу з дітьми дошкільного віку [274].

Показником засвоєння дітьми знань про працю та сформованості в них навичок власних елементарних трудових дій є гра. Центральним мотивом гри дітей дошкільного віку є відображення людської діяльності. Л. Артемова, спеціаліст із ігрової діяльності дітей дошкільного віку, стверджує, що, на відміну від інших видів діяльності, гра дає можливість відтворювати образи трудової діяльності в динаміці. Проте діти не завжди здатні відтворити такі образи в своїй діяльності. Ознайомлення дітей із працею дорослих має свою специфіку. Вчена подала рекомендації роботи з ознайомлення дітей із працею дорослих, що полягає в різносторонньому розкритті особливостей трудової діяльності,

специфіки трудових дій, їх результатів, варіантів розвитку подій. Дослідниця вважала, що врахування цих рекомендацій дасть можливість забезпечити дітей знаннями та уміннями для довготривалої творчої та цікавої гри [14].

Аналізуючи доцільність початку навчання в школі дітей у шестирічному віці, Г. Сухорукова у статті «Запалити вогник думки» звернулася до досвіду підготовки дітей до школи В. Сухомлинського. Авторці імпонував погляд на виховання дітей на засадах співробітництва, глибокої поваги до дитини, індивідуального підходу. В. Сухомлинський вважав, що дитину необхідно готувати до розумової праці в школі. Тому авторка, поділяючи його думку, висловлювала думку про те, що досвід підготовки до навчання в школі має бути використаний в аспекті реформування освіти [293].

У 1984 році прийнято постанову Верховної Ради СРСР «Про основні напрями реформи загальноосвітньої і професійної школи», у якій першочерговим завданням освіти визначено «неухильне і послідовне здійснення передбачених реформою заходів, спрямованих на підвищення трудового навчання і професійної орієнтації учнів, вироблення у молоді високих моральних якостей...» [322, с. 3]. В документі вказано шляхи реалізації завдань постанови. Для досягнення поставленої мети необхідно вдосконалити всі форми й методи навчання та громадського і сімейного виховання дітей, організувати раннє ознайомлення їх із довкіллям і прищеплювати навички, необхідні для участі в суспільно корисній праці [238].

Реформування школи зумовило новий період розвитку трудового виховання, що полягав у переосмисленні раніше оприлюднених ідей. Наприклад, М. Матусик поділяючи погляди Л. Артемової, В. Нечасової, Н. Савельєвої стосовно місця гри та праці в житті дитини дошкільного віку, пропонує власні ідеї щодо впровадження гри-праці в роботі дошкільного закладу. Щоб забезпечити високий рівень її провадження, необхідно створити умови для самостійної практичної діяльності вихованців. Важливе місце відводиться розподілу ролей і обранню з-поміж дітей організатора (керівника). Увага до ролі організатора пояснюється автором необхідністю виховання у

дітей почуття колективізму й вимогливості один до одного, відповідальності, чесності, принциповості та стійкості характеру [175].

Т. Поніманська та М. Мірзаабдулаєва вважали, що водночас із плануванням роботи з формування трудових навичок необхідно передбачати прийоми керівництва взаєминами дітей у процесі виконання завдання. Спираючись на дослідження В. Нечаєвої, що показало можливості усвідомлення дітьми правил як умови успішного розвитку трудової діяльності, науковці розробили педагогічні рекомендації щодо організації засвоєння моральних норм поведінки в спільній трудовій діяльності. Вчені рекомендували створювати такі ситуації під час спільної діяльності, які спонукали б надавати допомогу. Водночас вони вважали необхідним вчити дітей оцінювати ситуацію та допомагати іншим дітям у разі необхідності [220; 221].

У 1984 році з метою стандартизації освітньої галузі розроблено й видано «Типову програму виховання і навчання в дитячому садку». На її основі було створено республіканську «Програму виховання та навчання в дитячому садку» (1986) [243]. Новостворена програма відрізнялась від попередніх чітким розподілом завдань навчання на заняттях та роботи в повсякденному житті. Відповідно до неї у дітей, починаючи з першої молодшої групи, необхідно виховувати передумови трудової діяльності (про що йшлося у відповідному підрозділі програми). Для дітей середньої групи передбачено заняття, особливості та результати проведення яких визначено в розділі програми «Праця». Позитивним є дотримання принципів наступності і послідовності трудового виховання в розглядуваній програмі. У зв'язку з реформуванням освіти та переходом на навчання в школі з шестирічного віку зникає необхідність у підготовчій групі. Це призвело до того, що кожному віковому етапі розширюється визначений програмою та передбачений для засвоєння дітьми обсяг знань, умінь і навичок.

Із прийняттям постанови Ради Міністрів СРСР від 19 травня 1984 року «Про подальше поліпшення суспільного дошкільного виховання і підготовку дітей до навчання у школі» виникла потреба в комплексних психолого-

педагогічних дослідженнях для забезпечення наступності дитячого садка і школи. Ідея шкільного навчання дітей із шестирічного віку сприяла проведенню численних досліджень у галузі дошкільного виховання [238; 397].

Академії педагогічних наук СРСР, Академії медичних наук СРСР, науково-дослідним інститутам народної освіти й охорони здоров'я, відповідним кафедрам педагогічних і медичних інститутів рекомендовано: підвищити якість фундаментальних досліджень, спрямованих на вирішення проблем дошкільної педагогіки і психології, пов'язаних із необхідністю вивчення основних закономірностей розвитку дітей дошкільного віку, визначення умов забезпечення охорони їхнього здоров'я; звернути особливу увагу на розроблення методів формування всебічно розвиненої особистості дитини в умовах суспільного й сімейного виховання; підвищити ефективність упровадження результатів досліджень у практику роботи дитячих садків [308].

Гармонійний всебічний розвиток дітей залишався основною метою роботи дошкільної ланки освіти, умовою реалізації чого визначалося дотримання з комплексного підходу до виховання. Провідне завдання реформування школи вбачалося в підвищенні якості навчання і виховання [228].

У статті «Завдання поставлене життям» (1985) Л. Максименко, методистка Республіканського учбово-методичного центру, зазначила, що в зв'язку з реформуванням системи освіти перед працівниками дошкільного виховання поставлено нове завдання вдосконалення трудового виховання. Авторка підкреслила взаємозв'язок усіх складників виховання та висувала, що трудове виховання дітей дошкільного віку безсумнівно є важливим завданням, проте «неправильно було б його ставити над іншими аспектами комуністичного виховання або ж відривати від них» [171, с. 5]. Розв'язання проблем трудового виховання Л. Максименко вбачала в глибокому розумінні педагогами дітей. Вивчення індивідуальних особливостей, характеру, здібностей вихованців, на думку дослідниці, дасть можливість успішно здійснювати виховну роботу з формування працьовитості та удосконалення трудових навичок [171].

Серію публікацій знаходимо під авторством Ю. Приходько, яка розглядала працю як засіб виховання культури взаємин у дитячому колективі. Вчена пропонувала змінити підхід до організації трудового виховання дітей дошкільного віку: на її погляд, праця має бути цікавою та здійснюватися за необхідності в повсякденному житті. Недоцільно організовувати її у формі занять [232; 233; 234].

У численних публікаціях розглядуваного періоду розв'язання завдань підвищення рівня якості виховної роботи пов'язувалось із необхідністю підвищення якісної підготовки вихователів і вдосконалення роботи дошкільних навчальних закладів.

Г. Сухорукова, аспірантка кафедри дошкільної педагогіки Київського педагогічного інституту імені О. М. Горького, вважала, що в руслі реформування освіти актуалізуються ідеї В. Сухомлинського щодо розвитку творчих здібностей дітей, формування в них власного оригінального бачення світу, творчої думки. Саме цей напрям роботи дослідниця вважала пріоритетним, підтримуючи комплексний підхід до вирішення проблем виховання молодого покоління, запропонований В. Сухомлинським. Здійснивши аналіз досвіду роботи дошкільних закладів, що працювали за його ідеями, авторка запропонувала широко використовувати педагогічну спадщину видатного педагога-гуманіста в роботі з дітьми дошкільного віку [294].

Переосмислення підходів до визначення місця праці в системі виховання дітей дошкільного віку загалом і трудового виховання зокрема було перервано розпадом Радянського Союзу. Проте необхідно зазначити, що соціально-політичні зміни в країні наклали свій відбиток на розвиток ідей трудового виховання в 1988 – 1989 роках. Це особливо помітно в публікаціях науковців, що відрізнялися впливом соціальних настроїв на педагогічну думку. Консервативні погляди змінюються демократизацією. Зокрема у статті А. Арушанової, А. Давидчук «Програма – не догма» аргументовано необхідність запровадження індивідуального підходу до кожної дитини, зауважено, що у зв'язку з цим виникла потреба у варіативних частинах програми [16].

На Всесоюзному з'їзді працівників народної освіти (1989) в секції «Дошкільне виховання» розглядалися найактуальніші питання виховання дітей дошкільного віку. Членами з'їзду було прийнято резолюцію, згідно з якою «система суспільного дошкільного виховання країни потребує докорінних змін» [259, с. 3]. Серед напрямів виокремлено необхідність «перебудови змісту дошкільної освіти, її націленість на розвиток пізнавальних і художніх здібностей, творчого потенціалу, формування основ емоційно-вольової сфери особистості дитини», «гуманістичну спрямованість всієї освітньо-виховної роботи з дітьми...» [259, с. 3].

IV період розвитку ідей трудового виховання дітей дошкільного віку (1984 – 1989) ґрунтувався на підтримці освітянами ідеї всебічного гармонійного виховання і характеризувався новими науковими поглядами, пов'язаними з реформуванням системи освіти та зміцненням зв'язків зі школою. Ідеї трудового виховання піднялись на якісно новий рівень, зумовлюючи нову мету – виховання особистості в творчій діяльності. Робота з дітьми дошкільного віку удосконалювалась. Період характеризується незавершеністю формування провідних ідей, тому можемо констатувати появу лише акценту на творчу діяльність. Ідея виховання особистості в творчій діяльності не отримала широкого теоретичного обґрунтування та практичного впровадження.

Отже, у 50 – 80-х роках ХХ століття розвиток ідей трудового виховання дітей дошкільного віку був тісно пов'язаний з ідеями політехнічного і трудового навчання, що пронизували всі ланки радянської освіти та постійно розвивалась. Дошкільне дитинство завдяки психолого-педагогічним дослідженням визнано самобутнім періодом в житті людини, а дошкільне виховання виокремлено в самостійну ланку освіти, що надавало можливості незалежно від завдань школи здійснювати навчально-виховну роботу дітей дошкільного віку. Аналіз розвитку ідей трудового виховання дітей дошкільного віку засвідчує ґрунтовну роботу, здійснювану українськими вченими та практиками, що широко відображено в тогочасній педагогічній пресі.

3.2. Популяризація у педагогічній пресі 50–80-х років ХХ століття передового досвіду трудового виховання дітей дошкільного віку

Педагогічні видання в освітньому просторі 50 – 80-х років ХХ століття функціонували як важливий засіб комунікації спеціалістів у галузі дошкільного виховання та широкої громадськості батьків. В УРСР із 50-х років найбільш поширеним і авторитетним був регіональний журнал «Дошкільне виховання» (м. Київ). Центральний журнал «Дошкільне виховання» (м. Москва) в цей період потрапляв в УРСР у кількості 840 екземплярів та був доступним незначній кількості фахівців, що зумовлено економічним станом країни та жорсткою економією ресурсів паперової галузі. Для нашого дослідження важливими є саме ці видання, адже в них відображалися досягнення теорії і практики трудового виховання дітей дошкільного віку. Окрім того, корисними стали статті з республіканського збірника наукових праць «Дошкільна педагогіка і психологія». Аналіз інших видань, зокрема журналів «Початкова школа» (м. Київ), «Радянська школа» (м. Київ), «Сім'я і школа» (м. Москва), дав змогу зробити висновок про спорадичність висвітлення питань дошкільного виховання.

На початку 50-х років ХХ століття характерним був пошук ефективних шляхів розвитку дошкільного виховання, методів та форм виховання. Відсутність цілеспрямованих досліджень та науково обґрунтованих методичних рекомендацій із трудового виховання дітей дошкільного віку зумовлювало пошук методом спроб та помилок ефективних методів, засобів і форм роботи. Чисельні матеріали, опубліковані в журналах «Дошкільне виховання» (м. Київ), «Дошкільне виховання» (м. Москва), належать практикам. За словами Т. Цвелих, «доповіді вихователів-практиків дають значний матеріал для наукових висновків і яскраво ілюструють безпосередній зв'язок теорії з практикою, властивий радянській педагогічній науці» [332, с. 3].

У перші роки поновлення журналу публікації практиків становили половину обсягу видання. Багато з них містило подібний за змістом матеріал. Загалом, практики висвітлювали особливості виховних ситуацій, які вони моделювали для реалізації поставлених завдань із трудового виховання,

наводили зразки різних варіантів вирішених педагогічних проблем. Такі статті висвітлювали зразки конспектів занять із ознайомлення з працею дорослих, формування навичок роботи над певними завданнями (доручення), вироблення необхідних умінь і навичок трудової діяльності, виховання ціннісних орієнтацій радянського громадянина.

Зазначимо, що в 50 – 60-х роках ХХ століття спостерігалася така взаємодія теорії і практики дошкільного виховання, за якої практика випереджала теорію та першою порушувала проблемні питання. Ідеї, висловлені в журнальних публікаціях, апробувались на практиці та повертались на сторінки видань як передовий практичний досвід. Дослідження видань, які були доступними педагогічній громаді дошкільних працівників УРСР, дало змогу з'ясувати, яка преса мала попит практиків. Це були журнали «Дошкільне виховання» (м. Київ), «Дошкільне виховання» (м. Москва), а отже, ідеї висловлені на сторінках цих часописів, вважались авторитетними, поширювались, збагачувались і знову повертались на сторінки видань.

Київський часопис «Дошкільне виховання» видавався з довготривалими перервами, проте це не вплинуло на популярність серед практиків. Незважаючи на те, що московський журнал «Дошкільне виховання» видавався без перерв від дня заснування, він певний час був недоступним для читачів УРСР у зв'язку з лімітованим тиражем. Однак незначна кількість педагогів, що мали можливість отримувати журнал, безпосередньо знайомилися з роздумами, науковими пошуками, результатами досліджень російських учених у галузі дошкільного виховання та передових практиків РРФСР. За архівними матеріалами ми з'ясували, що значні затримки друку багатьох видань, їх лімітованість були пов'язані з причинами економічного характеру [404]. З поліпшенням матеріального становища в країні тиражі журналів поступово збільшувалися.

Аналізуючи змістове наповнення журналів, констатуємо: всі постанови ЦК партії, матеріали планових і позачергових з'їздів системно висвітлювались на перших сторінках як московського, так і київського журналів «Дошкільне виховання» і визначались «передовими». Висловлені ідеї сприймалися як

директиви, обов'язкові до виконання, цитувалися та роз'яснювалися у всіх статтях науковців, провідних спеціалістів (методистів, інспекторів) у галузі дошкільного виховання. Однак доволі часто траплялося і суперечливих завдань. Нечіткість в інтерпретаціях ідей, на нашу думку, призводила до плутанини в їх реалізації, що часто спостерігалось у практиці впродовж усього досліджуваного періоду. Наприклад, в одній із передових статей журналу «Дошкільне виховання» (м. Київ) було проголошено, що для виховання молодого покоління використовують найкращий досвід вітчизняних і зарубіжних педагогів і психологів. Проте аналіз публікацій цього видання не дав можливості з'ясувати, який саме досвід зарубіжних науковців використовували радянські педагоги.

Упродовж усього періоду основоположними щодо ідей трудового виховання радянська педагогіка визнавала праці двох основних педагогів-ідеологів – Н. Крупської та А. Макаренка. Разом із науковими працями надзвичайно цінувався передовий педагогічний досвід. Із початком виходу українського часопису «Дошкільне виховання» (1951) публікації з досвіду роботи займали більшу частину випуску. Практики стали активними дописувачами поновленого журналу, у якому вони висловлювали свої погляди, обумовлені досвідом, оприлюднювали свої напрацювання. У публікаціях практиків чітко простежується розуміння ними завдань програми, ідей науковців, а також їх власні напрацювання у виборі форм й методів роботи з дітьми для реалізації поставлених завдань. Численні публікації з досвіду роботи в цей період свідчать про активний розвиток ідей трудового виховання.

Дослідження передумов розвитку ідей трудового виховання дітей дошкільного віку дає можливість з'ясувати, що практики чекали конкретизації завдань трудового виховання, детальних рекомендацій щодо їх реалізації. Т. Введенська проаналізувала роботу, що здійснювалась із трудового виховання в дитячих садках, та виокремила її недоліки. Прикладом були описані вченою ситуації: вихователька виправдовувала безлад у груповій кімнаті тим, що діти молодшого дошкільного віку надто малі, щоб складати свої речі та іграшки

самостійно; інші вихователі, навпаки, завищували вимоги до дітей, мотивуючи це тим, що діти добре справляються з завданням і з охотою їх виконують. Причини цих недоліків, на нашу думку, полягали в недостатньому розробленні організаційних і теоретико-методичних аспектів трудового виховання. Вихователі потребували роз'яснень щодо організації та змісту трудового виховання в дитячому садку.

Т. Введенська намагалася розтлумачити психологічні та фізіологічні закони розвитку дітей, що лежать в основі трудового виховання дітей дошкільного віку. Акцентувала увагу на тому, що позитивне емоційне збудження під час виконання завдання не означає, що дитина не втомлюється. Тому, за переконанням вченої, потрібно враховувати вікові особливості й можливості кожної дитини, визначаючи посилене для неї трудове навантаження [46]. Такий діалог на сторінках журналу був корисним для усіх читачів, виступав своєрідною формою підвищення педагогічної кваліфікації вихователів.

Багато цікавих ідей було у практиків щодо розв'язання завдань трудового виховання. Особливу увагу питанням організації трудового виховання почали приділяти після прийняття Закону Верховної Ради СРСР «Про зміцнення зв'язку школи з життям та про подальший розвиток системи народної освіти в СРСР» (1958) та постанови УРСР «Про заходи щодо подальшого розвитку дитячих дошкільних установ, поліпшення виховання та медичного обслуговування дітей дошкільного віку» (1959).

В 1958 – 1959 роках розпочався продуктивний період в історії трудового виховання дітей дошкільного віку. На сторінках педагогічної преси представлено значну кількість напрацювань практиків. Аналіз журналів «Дошкільне виховання» (з 1959 року) дає можливість зазначити, що всі статті, незважаючи на різну тематику, були написані крізь призму завдань трудового виховання. Працю як вид діяльності, пов'язаний із організацією життєдіяльності дітей у дитячому садочку, розглядали як виховний принцип, засіб, форму роботи. Трудове виховання не лише виокремилася з морального виховання, а стало пріоритетним компонентом дошкільного виховання.

Високий рівень публікаційної активності практиків сприяв різнобічному розгляду питань трудового виховання.

Актуальними для вихователів упродовж усього досліджуваного періоду були питання формування в дітей дошкільного віку навичок самообслуговування та організації їхньої господарсько-побутової праці. Розгляду цих питань систематично присвячувались публікації, що висвітлювали практичний досвід їх вирішення. Також широкого обговорення набули проблеми ознайомлення дітей із працею дорослих. Практиків цікавили форми організації трудової діяльності дітей дошкільного віку в різних вікових періодах (доручення, чергування); види праці та їх особливості; тривалість, засоби, методи і прийоми роботи з трудового виховання. Досвід, що висвітлювався на сторінках журналу, був відображенням педагогічної думки практичних працівників стосовно цих питань на різних етапах розвитку трудового виховання.

Ідеї трудового виховання, висловлені практиками в 50 – 80-х роках, розглянуто нами з метою виявлення кращого ретроспективного досвіду та адаптації його в сучасній системі дошкільної освіти України.

Для II періоду (1959 – 1973) розвитку ідей трудового виховання дітей дошкільного віку в педагогічній пресі характерним є те, що практика передувала теорії. Запропоновані в ній рекомендації щодо роботи з трудового виховання дітей дошкільного віку не задовольняли практичних працівників. Відповідно до накопичених проблем щодо організації трудового виховання з'являлися альтернативні шляхи їх вирішення. Вихователі, за відсутності конкретних вимог і рекомендацій, пропонували власні форми, методи й засоби роботи, випереджаючи в такий спосіб наукові дослідження і працюючи над вирішенням актуальних на той час проблем в роботі дитячих садків. Практики створювали експериментальне поле, накопичували фактичний матеріал, аналізуючи який науковці мали можливість знаходити закономірності та узагальнювати зміст і розробляти методику роботи.

Наприклад, педагогічний колектив дитячого садка №105 м. Харкова на основі власних спостережень та напрацювань стверджував, що завдання з

трудового виховання дітей дошкільного віку в «Програмі виховання в дитячому садку» (1955) необхідно переглянути, конкретизувати й розширити, оскільки вони не відповідають можливостям дітей та не охоплюють значну кількість виховних можливостей. Тому дошкільні педагоги розробили власну систему роботи з трудового виховання, що охоплювала як програмні завдання з самообслуговування, так і розширений компонент з організації господарсько-побутової праці (допомога в прибиранні власної групової кімнати, прання речей ляльок, лагодження книг, праця на городі, вирощування овочів, приготування салатів) [107].

Відсутність методичних рекомендацій із трудового виховання утруднювала роботу вихователів та стимулювала появу публікацій, що висвітлювали результати своєрідних емпіричних досліджень, проведених практиками. Прикладом цього є висвітлення Л. Винеке та Г. Чарухіною, вихователями дитячого садка м. Коломни, досвіду введення в практику роботи приготування їжі з дітьми. В старшій групі діти готували вінегрет, самостійно почистивши та порізавши овочі. На думку виховательок, приготування їжі краще мотивує дітей до роботи на городі та в саду, оскільки вони бачать результат своєї праці. Діти були захоплені своєю роботою та добре впорались з завданням. Педагогічному колективу стало цікаво, чи зможуть діти в середній групі виконати таку роботу, оскільки їх до цього не навчали користуватися ножем. Почали з очищення картоплі. Вихователька показувала як необхідно зробити надріз, затиснути шкірку пальцем і потягнути до себе. За допомогою виховательки з завданням впорались майже всі діти. Такі завдання не були передбачені проектом нової програми, розробленим у РРФСР. Їх було запроваджено в рамках дослідження, проведеного практиками для власного розуміння можливостей дітей [52].

На сторінках журналів часто висвітлювались подібні експерименти та висловлювались прохання до науковців дослідити ці питання й виразити їхню професійну думку, чи варто використовувати описані завдання й прийоми

роботи [52]. Науковці звертали увагу на такі прохання, висловлюючи свої погляди, однак це потребувало певного часу.

Для реалізації завдань трудового виховання дітей дошкільного віку практики продовжували використовувати уже відомі форми роботи (зокрема заняття, екскурсії) удосконалюючи їх, пропонуючи власний цікавий досвід широкому загалу освітян.

Вихователі розглядали екскурсію в межах і поза межами дитячого садка як цінну для їхньої педагогічної практики форму роботи з трудового виховання, вважаючи, що це збагачує дітей знаннями та враженнями. Таку думку висловлювала К. Дієвська, вихователька київського дитячого садка № 10, яка крім того вважала, що за допомогою екскурсій можна сформувати інтерес для продуктивної роботи на заняттях [82]. Ю. Лукринська підтримувала цю думку та пропонувала проводити екскурсії для збагачення знань дітей про трудову діяльність дорослих, оскільки вона сприяє прищепленню поваги до праці [167]. Інтерес до екскурсій виявлявся впродовж усього досліджуваного періоду.

Аналізуючи публікації, ми звертали увагу на шляхи організації, форми, методи та прийоми роботи практиків, таким чином простежуючи виникнення та особливості реалізації нових ідей трудового виховання в практиці дошкільних закладів освіти. На початку 60-х років, коли завдання з трудового виховання було чітко визначено, почався пошук цікавих форм роботи, що сприяв удосконаленню методики проведення екскурсій, та різних видів трудової діяльності.

Вихователька дитячого садка м. Києва №61 І. Кулакова пропонувала використовувати серію екскурсій для всебічного розкриття теми занять. Як приклад, вона висвітлила досвід роботи за темою «Одяг». Вихователька організувала низку екскурсій для дітей (Дарницький шовковий комбінат, магазин «Дарничанка») і провела відповідну роботу зі збагачення знань дітей про виготовлення одягу [134]. Така робота сприяла формуванню у дітей цілісних знань про участь і роль людини у перетворенні предметного світу.

Г. Сьомушева, методист ясел садка №97 м. Вільнюса, опублікувала низку конспектів занять-екскурсій, націлених на формування в дітей старшого

дошкільного віку уявлень про характер трудових взаємин людей, спрямованість та суспільне значення їх праці. Згідно з запропонованою системою, екскурсії були одним із етапів комплексної роботи, що полягала в проведенні спостереження, бесіди, роботи з художніми творами та в діагностиці засвоєння знань і сформованості уявлень дітьми про колективний характер праці дорослих [295]. Отже, екскурсії широко використовувались в практиці та розглядалися як дієва форма трудового виховання дітей дошкільного віку: одиничні екскурсії в межах і поза межами дитсадка; системні екскурсії для формування розуміння системних виробничих та споживчих зав'язків у соціумі; екскурсія як складник комплексної роботи з теми.

На сторінках журналу «Дошкільне виховання» (м. Москва) завідувачка дитячого садка м. Тбілісі поділилася досвідом організації майстерні для дітей старшої групи. Ця ідея, за її словами, виникла в повсякденному житті дитячого садка. В групі зламались лялькові меблі. Вихователька залучила дітей до їх ремонту: спочатку вирішили склеїти меблі, проте наступного дня вони знову розвалились. Керуючись власними знаннями та досвідом, хлопчики запропонували збити зламані меблі цвяхами, але в садку не виявилося маленького молотка та цвяхів. Наступного дня діти принесли з дому 4 молотки і багато цвяхів і заходилися лагодити зламані меблі. Ремонт видався вдалим, тому вихователька запропонувала перевірити справність меблів у груповій кімнаті. Діти знаходили стільчики, які потрібно було краще збити, щоб одяг не зачіплявся за цвяхи. Згодом забивалися всі цвяхи – «про всяк випадок». Брати участь у роботі хотіли всі діти. Щоб підтримати інтерес, вихователька запропонувала підрихтувати меблі в інших групах. Під час роботи проводилися бесіди з дітьми, заняття по ознайомленню з професіями [338].

Цей випадок викликав жвавий інтерес у дітей. Захопившись цією ідеєю, вони стали приносити з дому інструменти, матеріали (дощечки, планочки) та намагалися майструвати на столах. Тому в садочку було прийнято рішення організувати для дітей «робоче місце». Батьки зробили для дітей маленькі верстати, на підлозі закріпили п'ять колодок, на яких можна майструвати,

зібрали аптечку, в яку поклали йод, бинт, вату. Вихователька провела необхідні бесіди з техніки безпеки, детально обговорила разом із дітьми функціональне призначення всіх інструментів і робочого приладдя. Відповідно до умінь дітей вона розподілила обов'язки – хто і що буде робити. Показала, як потрібно підбирати деталі до меблів, забивати та витягувати цвяхи. Наступного дня після обладнання кімнати, діти прийшли раніше звичайного, до приходу виховательки, та позабивали цвяхи в колодки. Вихователька їх присоромила, сказавши витягнути всі цвяхи. Після цього робота завжди відбувалася під її наглядом. У дітей добре виходило виготовляти меблі, вони зробили вироби не лише для себе, а й усього дитячого садка. У такій цікавій роботі пройшли місяці життя в дитячому садку, діти навчилися радитися, домовлятися й ділитися. Влітку вони виїздили на дачу, взявши з собою інструменти, і продовжували роботу з новим природнім матеріалом (шишками, корою, жолудями). На думку авторки статті, питання трудового виховання потребує подальшого вивчення, оскільки нерозв'язаною лишається проблема зв'язку праці з грою та керівництва цими видами діяльності [338]. Також у статті висловлено думку про роль вихователя як керівника діяльністю дітей. Узагалі на сторінках педагогічних журналів побутував погляд про необхідність всеохопного керівництва діяльністю дітей, навіть творчістю. Засуджувалась ідея про те, що дитина може виконувати завдання так, як хоче, натомість вона має виконувати його так, як вважається правильним (Усова О.).

Висвітлений досвід створення й організації роботи дитячої майстерні є прикладом залучення дошкільників до трудової діяльності від моменту створення «проблемної ситуації» до розгортання процесу вирішення завдань, що є близьким до сучасного розуміння методу проектів. Майстерня в садочку стала засобом інтегрування знань і умінь дітей, оскільки під час роботи в майстерні вихователька проводила заняття за різними напрямками (ознайомлення з суспільним оточенням, довкіллям, морально-етичні бесіди та ін.).

Перші публікації про організацію майстерень з'явилися в журналі «Дошкільне виховання» (м. Москва), а згодом ідея набула поширення в

українському виданні. Схожим досвідом на сторінках журналів поділилися Е. Багрова в статті «Любити і вміти працювати» (1959) [17], Г. Бартнева – «Корисна праця» (1959) [20], Г. Фабричанова – «Робота по дереву» (1963) [317], В. Шимановська – «Виготовлення дерев'яних іграшок дітьми підготовчої групи» (1963) [342], В. Тамм – «Робота по дереву» [296], Г. Груба – «Розвиток навичок під час роботи з деревом» (1968) [74], Е. Гульянц у публікації «Виховання інтересу до праці під час роботи з деревом» (1969) [75] та ін.

Питання організації роботи в майстерні детально продумувалось та обговорювалось у педагогічному колективі дитячого садка, оскільки чітко розроблених методичних рекомендацій щодо її створення не було. Перед початком організації роботи дітей із деревом вихователі здійснювали попередню підготовку шляхом вивчення теоретичних і практичних аспектів питання: зверталися по допомогу до шкільних вчителів праці; самостійно вивчали досвід роботи та власне столярну справу; аналізували публікації з цього питання у педагогічних виданнях. До створення майстерні залучали батьківський колектив, спеціально для дітей замовляли інструменти та обладнання [17; 20; 74; 75; 145; 296; 317; 340].

Систему роботи щодо формування навичок роботи з деревом вихователі розробляли самостійно, ускладнюючи завдання відповідно до рівня засвоєння матеріалу дітьми. Свій досвід роботи у статті «Корисна праця» висвітлила Г. Бартнева. Під її керівництвом діти старшого дошкільного віку вчилися працювати з молотком та пилкою. Було розроблено інструкцію щодо роботи з інструментами: молоток потрібно тримати вільно, не затискаючи в руці; по цвяху бити легенько, притримуючи його лівою рукою, потім руку прибрати та забивати сильніше. Після роботи діти за собою прибирали. Авторка виснувала, що робота з деревом є корисним і потрібним видом праці. Водночас вона зауважила про необхідність науково обґрунтованих досліджень і методичних порад з цього питання [20].

Завідувачка дошкільним закладом №1 м. Авдіївки Донецької області О. Марченко писала, що в їхньому садку було організовано майстерні не лише

для роботи з деревом, а й іншим природнім та залишковим матеріалом. Хлопчики й дівчата брали участь у всіх видах діяльності (наприклад, шиття) разом незалежно від статі. Навчання дітей шиттю не потребувало спеціального створення майстерні [173].

Вихователька дитячого садка №1 м. Золочева А. Плевако у статті «Виховання працьовитості у дітей старшої групи» описала свій досвід організації роботи з навчання шиття і вишивання. Робота проводилась із підгрупою дітей (5 – 7 осіб) у другій половині дня. Всі діти отримували голку з ниткою, вчилися зав'язувати вузлик, тримати голку, проколювати шматочок тканини, пришивати гудзик та закріплювати нитку. Також вчилися пришивати петельки, зшивати клаптики тканини та картону. На свято 8 Березня діти пошили мамам сумочки з картонних листків [215].

Ідея організації майстерень в дитячих садках висвітлювалась впродовж усього досліджуваного періоду. А. Гречан (завідувачка Дніпропетровського облвно), аналізуючи роботу дошкільних закладів області, зазначала, що в садочках послідовно працюють над виробленням у дітей позитивного ставлення до праці та формуванням елементарних трудових умінь. У роботі використовують спеціально обладнані майстерні, у яких хлопчики старшого дошкільного віку працюють за верстатами, розпилюють і збивають бруски, а дівчата в окремих кімнатах вчать кроїти, шити прості вироби на швейних машинках [68].

Цікавим був досвід організації господарсько-побутової праці. Наприклад, на сторінках журналів висвітлювались матеріали про навчання дітей процесу прання. В цій діяльності брали участь як хлопці, так і дівчата. Діти, наслідуючи дорослих, прали лялькову білизну, розвішували її, слідкували, як вона сохне, знімали та прасували її. Все необхідне для цього виду діяльності вихователі виготовляли самі. Так, Е. Багрова висвітлила свій досвід виготовлення дошки для прасування зі звичайної дошки, яку оббили тканиною [17], А. Плевако – навчання дітей підсинювати та крохмалити ляльковий одяг [215].

Науковці, відповідаючи на запити практики, провели дослідження, підтвердивши продуктивність численних напрацювань вихователів, чітко окресливши вікові можливості дітей, визначивши зміст роботи й надавши рекомендації щодо організації роботи. Теоретичні основи здійснення трудового виховання удосконалювались і сприяли покращенню роботи в дошкільних закладах.

А. Матусик, викладач Ростовського педагогічного інституту, опублікувала дослідження з формування організаторських умінь в іграх, пов'язаних із працею. Основною його метою було навчання дітей самостійно розподіляти обов'язки в трудовій діяльності, розуміти зміст і відповідально ставитись до їх виконання, діяти злагоджено. Дослідниця констатувала, що інтерес до виготовлення іграшок, набуття технічних умінь та навичок, необхідних для конструювання, сформувався набагато швидше, ніж уміння організувати та керувати спільною діяльністю. Одним із висновків проведеного дослідження була теза про те, що не завжди слід спрямовувати дитину на колективну роботу, корисно також дати можливість дитині самостійно поставити мету та досягти бажаного результату. Отримані в ході дослідження результати та зроблені висновки були новими для радянської дошкільної педагогіки, оскільки колективне вважалось пріоритетнішим за особисте. Авторка зауважила, що педагог має вчасно приходити дитині на допомогу з порадою, навідними питаннями, не пригнічуючи, а підтримуючи дитячу ініціативу. На думку дослідниці, недостатньо формувати у дітей трудові навички, потрібно виховувати в них відповідальність за власні дії. З огляду на це важливо вчити вихованців не лише організувати сумісну діяльність, а й допомагати товаришам [175].

Н. Савельєва, аспірантка НДІ педагогіки УРСР, провела дослідження розвитку мовлення у дітей старшого дошкільного віку в процесі трудової діяльності та з'ясувала, що можливість планувати свою роботу є результатом оволодіння мовою під час практичної діяльності. В процесі трудової діяльності та ознайомлення з працею дорослих у дітей найефективніше формується й

збагачується активний словник. Ознайомлення з працею людей та навколишньою дійсністю науковці та практики називали одним із найефективніших засобів трудового виховання, а екскурсії та спостереження – джерелом формування інтересу та розвитку ініціативи. У такий спосіб підтверджуючи ефективність уже знайомих практикам форм і методів роботи, науковці спрямовували вихователів до ширшої організації праці та спонукали вирішувати завдання трудового виховання в єдності з іншими напрямками роботи [268; 269; 270; 271].

У 50 – 60-х роках ХХ століття в практиці трудового виховання дітей дошкільного віку пошуковим шляхом було накопичено значну кількість напрацювань. У такий спосіб було розроблено дидактичні основи трудового виховання, що розвивались надалі. На сторінках педагогічної преси особлива увага приділялася освіті батьків. ВЦПРПС, ЦК ВКСМ, Всесоюзне товариство для поліпшення політичних і наукових знань, органи освіти і охорони здоров'я постановою ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР «Про заходи щодо подальшого розвитку дитячих дошкільних установ, поліпшення виховання та медичного обслуговування дітей дошкільного віку» (1959) зобов'язувались підвищувати рівень педагогічної пропаганди серед батьків. Важливим завданням просвіти батьків у цей період була організація трудового виховання дітей в умовах сім'ї. Для батьків проводили лекції, семінари, конференції, збори. Роз'яснювалась основна ідея виховання та засуджувались «неправильні» погляди батьків на трудове виховання: «...на жаль, є окремі випадки, коли батьки неправильно виховують своїх дітей, не привчають їх змалку до корисної суспільної праці, а тим самим виховують з них білоручок» [21, с. 46]. Водночас практичні працівники зауважували, що є батьки, які «з упередженням» ставляться до вимог дитячих садків стосовно трудового виховання, нехтують ними. Нерідко до розв'язання таких проблем підключали громадськість, комсомольські й партійні організації за місцем роботи батьків. Вихователі мали постійно слідкувати за вихованням у сім'ях і надавати консультації щодо «правильного» виховання майбутніх громадян [219]. Такий підхід був поширений у 1950-х – на

початку 1960-х років, проте згодом його було переглянуто. Питання батьківської педагогічної просвіти залишалось актуальним і надалі. Видавалися довідники для батьків, у яких вміщувались посилання на корисну літературу. Широко рекомендований батькам журнал «Дошкільне виховання» (м. Київ) мав рубрики для батьків та від імені батьків.

У 70–80-х роках конкретизувались і удосконалювались підходи до трудового виховання дітей дошкільного віку (комплексний та творчий), форми, методи й засоби його реалізації.

Ідеї трудового виховання дітей дошкільного віку розвивались відповідно до змін, які відбувались у галузі освіти. З 1970-х років увага освітянської спільноти була націлена на розроблення ідей всебічного гармонійного розвитку дитини. Праця розглядалась як засіб всебічного розвитку дітей дошкільного віку. В дошкільних закладах практичні працівники організовували свою роботу, виходячи з нових концептуальних положень. Наприклад, вихователька дитячого садка №14 м. Горлівки В. Новохвацька зазначала: «Педагогічний процес у дошкільному закладі спрямований на всебічний розвиток особистості дитини, підготовку її до праці на благо суспільства» [193, с. 34]. Авторка стверджувала, що праця є ефективним засобом формування моральних якостей, наводила приклади із власного досвіду організації навчально-виховної роботи в дитячому садку, демонструючи особливості використання праці в повсякденному житті дітей старшого дошкільного віку. С. Пилипчук, вихователька с. Топільне Рожищенського району Волинської області, писала про те, що праця є незамінною діяльністю у всебічному розвитку дітей, акцентуючи увагу на всеохопних виховних можливостях дитячої праці [210].

Ідея всебічного розвитку особистості, проголошена на XXV з'їзді КПРС, впроваджувалась із урахуванням комплексного підходу до виховання на всіх рівнях дошкільної ланки освіти. Практики, керуючись постановами, зорієнтовували свою роботу на поєднання компонентів виховання.

Згідно з новою ідеєю комплексного підходу до виховання центр уваги зміщувався на проблему єдності сімейного й суспільного (дошкільні заклади та

громадськість) виховання. К. Присяжнюк, вихователь-методист дошкільного закладу № 328 м. Києва, вважала, що в радянській сім'ї для дітей батьки, як і вихователі, були зразком тогочасних виробничо-трудова взаємин. Тому поширенню педагогічних знань серед громадськості приділяли особливого значення. Педагоги мали здійснювати педагогічну просвіту батьків і роз'яснювати їм виховне значення праці. Результати неодноразових спостережень і консультацій, за висновками авторки, свідчили про недооцінювання батьками значення свого трудового середовища у вихованні дітей. Члени родини, мама і тато є авторитетними для дитини людьми, їхній особистий приклад має важливе значення у вихованні працьовитості та поваги до праці дорослих. Тому вони мали б розповідати дітям про свою працю, її особливості, трудові успіхи [231].

Завідувачка кабінету дошкільного виховання Львівського ІУВ Н. Міськів, описуючи систему роботи однієї з виховательок району, наголосила на взаємодії дітей і батьків у системі трудового виховання. Вона акцентувала увагу на комплексному й цілеспрямованому виконанні програмових вимог із формування у вихованців позитивного ставлення до праці та прищеплення відповідних умінь і навичок [181].

Як уже згадувалося, із 70-х років кількість публікацій із трудового виховання зменшилась, проте якість матеріалу, висвітлюваного практичними працівниками, значно зросла, що свідчить про підвищення кваліфікації вихователів, опанування науковими знаннями про виховання дітей дошкільного віку. Так, наприклад, досвід завідувачки дитячого садка м. Полтави Т. Балбат переконує у важливості роботи з педагогічним колективом. Систематично в дошкільному закладі проводились різні види контролю, що допомагало виявляти здобутки й недоліки в організації роботи з трудового виховання. Вони обговорювались на педрадах для підвищення ефективності роботи вихователів. Постійно відбувались взаємовідвідування педагогами занять, колективні перегляди режимних моментів в організації різних видів праці; ознайомлення з методичними новинками; проведення семінарів-практикумів та постійних

виставок. Завідувачка сама проводила відкриті заняття для молодих фахівців. Постійно відбувалося обговорення вміщених у журналах «Дошкільне виховання» (м. Київ) та «Дошкільне виховання» (м. Москва) статей із досвіду колег. «Озброєння вихователів сучасною методикою – запорука високої якості педагогічного процесу», – зауважила Т. Балбат [19, с. 12]. До роботи з трудового виховання вихователі залучали й помічників вихователів, адже успіх у розв'язанні поставлених завдань із трудового, на переконання авторки, залежав від усіх членів педагогічного колективу, переконує авторка. У роботі з сім'єю обговорювались питання трудового виховання, батьків запрошували відвідувати заняття, спостерігати за різними видами діяльності [19].

В одній із публікацій в журналі «Дошкільне виховання» заступник міністра освіти УРСР І. Хоменко зазначив, що постанова ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР «Про дальше удосконалення навчання, виховання учнів загальноосвітніх шкіл та підготовки їх до праці» (1977) зорієнтувала й дошкільні заклади на удосконалення роботи з трудового виховання. Він вказав на необхідність здійснення трудового виховання не лише шляхом ознайомлення дітей із працею, проведення екскурсій і бесід, а й у процесі суспільно корисної праці. Більше уваги, на його думку, слід приділяти продуктивним видам праці: ручній праці, оскільки навіть звичайні поробки тренують вміння, формують трудові навички та сприяють формуванню позитивного ставлення до праці через радість і задоволення від виконаної роботи; праці на городі, яка так само сприяє формуванню трудових навиків і допомагає доволі швидко побачити результати своєї діяльності [236; 325].

Важливими для розвитку ідей трудового виховання в практиці були публікації науковців, в яких на підґрунті результатів проведених досліджень практикам пропонувались ефективні форми роботи з дітьми. Публікації журналу «Дошкільне виховання» завжди обговорювались в педагогічних колективах, про що часто повідомляли самі практики. Н. Алуф, завідувачка дошкільного закладу м. Запоріжжя, зазначала, що колектив садка проаналізував систему доручень і чергувань, запропонованих ученими (Максименко Л.

«Трудова діяльність дітей у дошкільному закладі» – прим. авт.). На підґрунті аналізу педагога дійшли висновку про необхідність розширення меж і обсягів праці в системі трудового виховання для формування позитивних якостей особистості кожного з вихованців [7].

Завідувачка кабінету дошкільного виховання Вінницького ОІУВ Л. Беляєва поділилась досвідом роботи дошкільного закладу «Сонечко» Ладжинської ДРЕС. Педагогічний колектив садочку, працюючи над питаннями трудового виховання дітей дошкільного віку, дійшов висновку, що праця дитини дошкільного віку має бути не лише доступною, а й цікавою. Вихователі запропонували починати трудову діяльність дітей із казки, давши їм змогу відчутти себе чарівниками і творцями. У такий спосіб дорослі вмотивовували дітей до праці в привабливій формі. Ця позиція істотно відрізняється від попередньої концепції трудового виховання дітей 1950 – 1960-х років (Усова О. [316; 362]), яка полягала в тому, щоб привчити дітей до праці, незважаючи на її привабливість, оскільки діти мали розуміти необхідність праці та свою відповідальність за результат її виконання. Інноваційність поглядів педагогічного колективу «Сонечка» полягала в ідеї створення позитивного фону роботи. Вихователі використовували цікаві прийоми: група дітей перетворювалась на майстерню добрих чарівників та в ігровій діяльності виконувала трудове завдання [31]. В описаному досвіді простежується поява ідеї творчого підходу до трудового виховання, що було характерним для третього періоду розвитку ідей трудового виховання дітей дошкільного віку в педагогічній пресі (1984 – 1989).

Завідувачка дошкільного закладу № 146 м. Києва С. Горницька поділилась досвідом організації свят і конференції, присвячених питанням трудового виховання дітей дошкільного віку. Окрім системи попередньої роботи, що проводилась у дитячому садку (екскурсії, спостереження, заняття), вихователі залучали до навчально-виховного процесу батьків і членів родини, наприклад, для ознайомлення дітей із професіями, розповіді про «трудовий день», після чого діти обмінювались здобутими знаннями в садку. Окрім цього

вихователі організували в дитячому садку свята з залученням батьків, що сприяло налагодженню зв'язків з родинами вихованців [66].

У своїй роботі практики постійно керувалися ідеями провідних радянських педагогів, які працювали над питаннями трудового виховання. Особливо цінним щодо питань трудового виховання дітей дошкільного віку є доробок Н. Крупської. Неабиякий інтерес викликала її публікація «Чи варто навчати хлопчиків «бабської» справи?». Згідно з думкою авторки, радянська людина має самостійно себе обслуговувати в простих життєвих ситуаціях, домашньому господарстві. Тому діти незалежно від статі мають оволодіти базовими трудовими навичками. Дошкільні педагоги в своїх публікаціях підтримували її думку. Наприклад, вихователька дошкільного закладу № 357 м. Харкова Л. Федорова пише, що вона організувала трудову діяльність дітей для вирішення навчально-виховних завдань програми. Ділячись своїми успіхами в роботі, авторка зазначала, що хлопчики і дівчатка однаково охоче чергують у їдальні, перед заняттям, в куточку природи, виконують доручення. На заняттях із ручної праці хлопчики з особливою ретельністю пришивають гудзики, петельки до рушників, вишивають [318]. У 80-х роках З. Борисова здійснила ретроспективне дослідження ідей Н. Крупської в аспекті трудового виховання та дійшла висновку, що вони залишаються цікавими та актуальними для радянської педагогіки [39].

Широкого поширення набули ідеї педагога-гуманіста В. Сухомлинського. До його методів реалізації виховних завдань зверталась уся педагогічна спільнота, серед якої і працівники дошкільця. Його порадами, досвідом, педагогічними творами керувалися вихователі, організовуючи трудову діяльність дітей дошкільного віку [8].

Працями В. Сухомлинського періоду 50 – 80-х років, присвяченими трудовому вихованню («Виховання в учнів любові і готовності до праці» (1959) [290], «Праця і моральне виховання» (1962)) [291], послуговувались у своїй роботі практики. У 70 – 80 роках ХХ століття ідеї Василя Олександровича набули поширення в просторі дошкільного виховання. Так, Т. Чекаліна у статті

«Ідеї В. О. Сухомлинського про працю в роботі дитбудинку» висвітлила досвід педагогічного колективу херсонського дитячого дошкільного будинку та розроблену ними систему роботи з трудового виховання дітей дошкільного віку на основі ідей В. Сухомлинського. А. Смирнова поділилася досвідом організації клубу молодого вихователя «Паросток», метою якого було поширення ідей В. Сухомлинського. Членами клубу були працівники дошкільних закладів «Виробничого об'єднання «Київського радіозаводу». На підґрунті порад Василя Олександровича колективи садків організовували роботу з психолого-педагогічної просвіти батьків, розробили цикли занять для дітей за системою павлівської школи, організували лекції для підвищення рівня освіченості вихователів [281]. Г. Сухорукова висвітлила досвід роботи дошкільних закладів, які працювали за основними положеннями праць В. Сухомлинського. Вона рекомендувала використовувати літературно-художню спадщину педагога для розкриття «краси і величі людської праці». Дослідниця проаналізувала твори Василя Олександровича та опублікувала перелік новел про працю, що можуть бути використані в роботі з дітьми дошкільного віку [293, с. 9].

Реформування системи освіти у 1984 році не залишило осторонь практичних працівників дошкільного виховання, які долучалися до обговорення проекту шкільної реформи на сторінках журналу «Дошкільне виховання» (м. Київ). Зокрема, вихователька дошкільного закладу №24 м. Кременчука К. Харченко внесла пропозиції до обговорюваного проекту на основі власного практичного досвіду та досвіду колег із інших дитячих садків. Вона зазначила, що дітям дошкільного віку цілком доступною і посильною є елементарна продуктивна праця. Діти під цілеспрямованим керівництвом педагога успішно оволодівають нескладними трудовими навичками, ознайомлюються з різними професіями. На підґрунті висвітленого К. Харченко висловила колективне побажання практиків: «...вважаємо за доцільне третій абзац п. 20 розділу IV проекту ЦК КПРС сформулювати так: «Учні початкової школи (I – IV класів) оволодівають на основі набутих у дошкільному закладі

навичок необхідними в житті елементарними прийомами ручної праці з різними матеріалами, вирощування сільськогосподарських рослин, ремонту навчального наочного приладдя, виготовлення іграшок, різних корисних предметів для школи, дитячого садка, дому ...» [322, с. 4].

У 80-х роках розвитку набувають демократичні погляди на виховання дітей дошкільного віку. Свідченням цього є висвітлення досвіду роботи дошкільних закладів, з чого дізнаємось про ефективність впровадження нових підходів, підтверджених експериментально у роботу з дітьми: колектив ясел-садка № 8 Донецької області у трудовому вихованні використовував диференційований підхід у роботі з дітьми дошкільного віку [8]; індивідуальний підхід як ефективний методичний прийом залучення дітей до праці в дошкільному віці використовували в Харківському дошкільному дитячому будинку [118]; системний підхід у всіх напрямках трудового виховання розробляли у Дзержинському райвно м. Харкова [275] та ін. (Додаток Н). Проте найбільш активні вияви демократичних поглядів у вихованні дітей дошкільного віку спостерігаємо з суспільно-політичними змінами у державі в 1988 – 1989 роках.

У роботі з батьками допомогою для педагогів був журнал «Сім'я і школа» (м. Москва), що поширювався і на території УРСР. Статті в публіцистичному стилі розкривали актуальні питання сімейного виховання дітей різного віку (переважно шкільного). У рубриці «Школа дошкільника» з'являлися дописи щодо виховання дітей дошкільного віку [5]. Питання трудового виховання дітей дошкільного віку розглядалося і в публікаціях без конкретизації категорії дітей. До таких публікацій відноситься стаття «Я хочу підмітати!». Її автор роз'яснював, чи варто дозволяти дітям брати участь у трудовій діяльності, пов'язаній із домашнім господарством. Розглянуті ситуації допомагають дійти висновку, що залучати дитину до трудової діяльності в умовах сім'ї потрібно з дошкільного віку. Матеріали, розміщені в журналі, підтримували загальнопедагогічне розуміння трудового виховання дітей дошкільного віку, що висвітлювалось у спеціальних виданнях. У переважній

більшості статей про працю висвітлювались особливості трудового виховання школярів [43].

У статті директора школи В. Тарасова «Вмієш сам – навчи сина і його друзів» висвітлюється цікава практика організації гуртків за різними напрямками (конструювання, малювання, різні види рукоділля) [297]. У статті описано досвід роботи з дітьми шкільного віку, проте, на нашу думку, до таких видів роботи можна залучати і дошкільників. Ідею організації гуртків підтримала батьківська громада, тому її неодноразово обговорювали на шпальтах журналу в різних варіаціях [336]. Таким чином у публікаціях журналу «Сім'я і школа» (м. Москва) висвітлювались практичні питання взаємодії дошкільних закладів із родинами, підтримувався імідж педагогів, формувалося позитивне ставлення до системи радянської освіти, в якій трудове виховання займало чільне місце.

Необхідно зауважити, що завдяки інтенсивності розвитку дошкільного виховання УРСР в 50 – 80-х роках накопичився значний досвід роботи з організації трудової діяльності дошкільників, значущі ідеї, які є відомими, проте майже не використовуються в сучасній системі дошкільної освіти. Тому доцільно розглянути можливість упровадження в практику роботи сучасних дошкільних закладів освіти ідей трудового виховання дітей дошкільного віку, висвітлених у пропонованому дослідженні на основі ретроспективного аналізу, що водночас потребує осучаснення їх.

Практики здійснили значний внесок у розвиток теорії і практики трудового виховання дітей дошкільного віку. Розгляд і обговорення питань, які вони піднімали, сприяли розвитку ідей трудового виховання дітей дошкільного віку в теоретичних наукових працях. Особлива роль належала педагогічній пресі, що стала незамінним засобом комунікації між наукою та практикою. Педагогічні журнали не лише забезпечували зв'язок між різними спеціалістами галузі, а й здійснювали педагогічну просвіту населення, формуючи основні педагогічні погляди молодого покоління батьків.

3.3. Розвиток продуктивних ідей про трудове виховання дітей дошкільного віку у сучасній дошкільній освіті

Початок 1990-х років на тлі нових суспільно-політичних реалій ознаменував нові концептуальні зміни в системі дошкільної освіти в незалежній Україні. Незважаючи на скорочення кількості закладів дошкільної освіти, починається активне розроблення альтернативних програм виховання. Оприлюднено проект Концепції дошкільного виховання в Україні, що передбачав гуманізацію всіх напрямів освітнього процесу в закладах дошкільної освіти [125]. Розроблено основні положення науково-методичного забезпечення освітнього процесу, в яких акцентувалась увага на вивченні шляхів реалізації особистісно-орієнтованого підходу до виховання, дослідженні педагогічних умов повноцінного фізичного і психічного розвитку дитини в дошкільні роки [6; 22].

У зміст усіх тогочасних програм було включено розділ про трудове виховання дітей у всіх вікових групах. Проте дослідження науковцями стану розвитку дошкільної освіти засвідчують недостатність знань дітей про трудову діяльність дорослих, навіть власних батьків [28], низький рівень сформованості елементів трудової діяльності, відсутність мотивації, позитивного емоційного ставлення до праці. Потенційні можливості виховання за допомогою праці належним чином не використовуються, поступившись інтелектуалізації [285].

Трудова діяльність є необхідною умовою засвоєння соціально-історичного досвіду, формування світосприйняття, інтересів, ставлення до праці, взаємин із оточенням. Дослідження розвитку базових якостей дітей дошкільного віку, проведені групою сучасних українських науковців (Беленька Г., Васильєва С., Гавриш Н., Маршицька В., Нечай С., Остряньська О., Полякова О., Рагозіна В., Рейпольська О., Шкляр Н.), доводять, що трудова діяльність сприяє формуванню таких якостей особистості, як відповідальність, самостійність, партнерство. Залучення дітей до трудової діяльності в умовах закладу дошкільної освіти й сім'ї зумовлює формування перших уявлень про працю дорослих, навичок і умінь праці, бажання працювати, а пізніше – потреби в праці (Борисова З.,

Котирло В., Машовець М., Пісоцька Л., Приходько Ю. та інші).

Незважаючи на багаторічний досвід та значну кількість досліджень різних аспектів трудового виховання, що безперечно доводять його необхідність і доцільність, на сторінках сучасної педагогічної преси цьому питанню приділяють мало уваги. Пов'язуємо це зі зміною підходів до праці в суспільстві загалом, надмірним намаганням допомогти дітям накопичити знання (інтелектуальний розвиток), розвинути фізичні здібності (захоплення різними видами спорту), що витісняє значну кількість корисних занять із життя дітей та не завжди відповідає їхнім віковим особливостям і потребам.

Згідно з Базовим компонентом дошкільної освіти, соціально-моральний розвиток дітей дошкільного віку визнається пріоритетним напрямом виховання на сучасному етапі розвитку освіти [18]. Трудове виховання є невід'ємним складником розвитку, навчання й виховання дитини дошкільного віку.

Сучасні програми виховання, навчання та розвитку окреслюють коло компетентностей, які є домірними для дітей на всіх етапах їхнього життя. Зокрема, програма «Оберіг» (2014), починаючи з пренатального періоду до початку дошкільного віку, зосереджує увагу на необхідності виховання самостійності дитини, налагодження стосунків у спільній діяльності з дорослим, формування основ рукоділля в художній праці (аплікація, ліплення, малювання), що є підґрунтям розвитку майбутніх трудових умінь [250].

Програма «Впевнений старт» (2017) для дітей старшого дошкільного віку містить розділ «Господарсько-побутова діяльність» (у попередній редакції – «Трудова діяльність»), новий порівняно з дотеперішньою програмою розділ «Художньо-естетична діяльність», що містить завдання з художньої праці (аплікація, конструювання, ліплення). Особливостями розглядуваної програми є її спрямованість на інтегрування трудової з іншими видами діяльності та сферами життя дитини. Важливого значення у ній надається ціннісному аспекту виховання позитивних рис характеру дитини як у власній, так і колективній діяльності. Результатом роботи за програмою визначено набуття дітьми дошкільного віку життєвих компетентностей шляхом організації

специфічно дитячих видів діяльності [195]. У програмі «Дитина в дошкільні роки» (2017) завдання трудового виховання винесено в освітню лінію «Дитина у світі культури» – розділ «Ознайомлення з предметним світом» підрозділ «Рукотворний світ: практична діяльність». У підрозділі висвітлено зміст роботи з трудового виховання, розділений за видами трудової діяльності (праця дорослих, праця дітей, самообслуговування, господарсько-побутова, праця в природі, ручна праця). Розширено подано зміст трудової діяльності дорослих, що розкриває взаємозв'язки у суспільному житті людей. Разом із працею дорослих розглядаються передумови формування елементарних трудових умінь. Іншим підрозділом виокремлено роботу з ручної праці. Визначено шляхи реалізації освітньої лінії та запропоновано форми, методи засоби роботи для досягнення поставлених цілей [149].

У програмі «Українське дошкілля» (2017) уже з раннього віку пропонуються завдання з формування в дітей елементів самообслуговування. Зміст трудового виховання дітей молодшої групи вміщений у підрозділі «Предметно-практична діяльність», в середній та старшій групі виокремлюється робота з формування основ економічної культури [248]. Як і в інших програмах, окремо винесені завдання з художньої діяльності.

У програмі «Я у Світі» (2014) [249] пропонується реалізовувати елементи трудового виховання – починаючи з дітей третього року життя, відповідні завдання вміщено в різних розділах програми, для дітей старшого дошкільного віку чітко конкретизовано освітні завдання з цього напрямку, вміщені в розділі «Трудова діяльність». У ньому подається обсяг знань та умінь, передбачені для засвоєння дітьми дошкільного віку в процесі трудової діяльності. Основну увагу зосереджено на власне трудовій діяльності дитини (для себе та спільно з іншими дітьми). Важливою визначається мотивація як моральна складова трудової діяльності.

В освітній програмі для дітей віком від 2 до 7 років «Дитина» завдання та зміст із трудового виховання пропонуються в освітній лінії «Дитина в соціумі»,

спрямованому на ознайомлення дітей із працею дорослих, формування в них основ економічної культури [149; 150].

У сучасних програмах трудове виховання розглядається крізь призму діяльнісного підходу та розкривається в контексті завдань до різних розділів. Результатом роботи за запропонованими програмами є формування в дітей трудових навичок, системи елементарних знань про професії та трудові дії дорослих, виховання культури праці. Окремим розділом у всіх програмах подається зміст роботи з художньої діяльності дошкільників (конструювання, аплікація, ліплення). Для розглянутих програм характерним є врахування індивідуальних можливостей дитини. Для сучасної методичної літератури та наукових публікацій характерним є використання широкого спектру понять для означення змісту видів дитячої праці: господарсько-побутова діяльність, предметно-практична, перетворювальна діяльність, художньо-творча діяльність, художньо-продуктивна діяльність.

Отже, у всіх розглянутих програмах трудове виховання визначається необхідним компонентом дошкільної освіти. Проте на сьогодні відсутні цілісні дослідження організації дитячої праці, це питання майже не висвітлюється у періодичних виданнях. Не видаються методичні посібники [26; 30].

Аналіз розвитку ідей трудового виховання в 50 – 80-х роках ХХ століття, дав змогу констатувати, що у 80-х роках ідея всебічного гармонійного розвитку у трудовій діяльності розглядалась на основі творчого підходу, однак не знайшла подальшого розроблення. Розвиток ідеї всебічного гармонійного формування особистості актуалізувався за часів незалежності України й триває донині. В Базовому компоненті дошкільної освіти визначено, що метою дошкільної освіти «...є забезпечення гармонійного розвитку особистості дитини, її фізичного і психічного здоров'я, виховання ціннісного ставлення до природного й соціального довкілля, до самої себе, формування механізмів соціальної адаптації та творчого втілення в умовах життя в товаристві незнайомих дітей і дорослих» [18, с. 4]. Реалізується ідея всебічного гармонійного розвитку дитини дошкільного віку через різні види діяльності, зокрема і трудову.

Змінилися особливості людської праці, важка побутова праця (прання, миття посуду, прибирання, приготування їжі) замінена або полегшена технікою. Праця розглядається з погляду раціональності й корисності. Спрощується значна кількість трудових операцій, здійснюваних людиною щоденно, цінується швидке вирішення побутових проблем. Праця набуває іншого змісту завдяки зміні пріоритетів не лише задля забезпечення власних життєвих потреб, а й заради задоволення від процесу праці, розвитку творчого потенціалу особистості. Побутова праця перестає бути щоденним обов'язком, трансформуючись у дозвілєву діяльність як таку, що приносить задоволення та водночас є корисною. Зміни спостерігаються і в дитячій праці, оскільки вона відображає трудову діяльність дорослих.

У перебігу реформування Нової української школи (2017) здійснюється переосмислення завдань, змісту, методів і форм роботи з дітьми дошкільного віку. Пошуки нових підходів до розвитку освіти в контексті реформування та євроінтеграції сприяють виникненню низки тенденцій, що впливають на розвиток усіх компонентів дошкільної освіти.

Аналіз публікацій педагогічної преси за останні 15 років показав зниження наукового інтересу до проблем трудового виховання дітей дошкільного віку. Зокрема, у журналах «Дошкільне виховання», «Палітра педагога» не виокремлено самостійну постійну рубрику «Трудове виховання» або «Праця». Упродовж року за аналізованою тематикою опубліковано загалом 1 – 2 статті або ж такі матеріали відсутні повністю. У незначній кількості публікацій висвітлюється теоретичний і практичний аспекти окремих видів праці: самообслуговування, господарсько-побутової праці, праці в природі. Окремо виділяємо публікації, присвячені художній творчості дітей дошкільного віку. Конструювання з використанням різних матеріалів як вид діяльності найбільше приваблює увагу педагогів. Статті за такою тематикою здебільшого публікуються в журналах і висвітлюють переважно методичні питання використання різних технік художньої творчості в роботі з дітьми (часто подаються як розгортки заняття з ручної праці, ліплення, конструювання).

Таблиця 3.1

Кількість публікацій із трудового виховання дітей дошкільного віку у фахових журналах за 2002 – 2017 роки

Рік	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Журнал «Дошкільне виховання» та його додаток «Палітра Педагога»	3	3	3	3	3	-	4	1	1	-	1	3	9	1	2	-
«Вихователь-методист дошкільного закладу»											1	-	-	2	-	1

Джерело: розроблено автором дисертації.

За останні 5 років знаходимо публікації, у яких висловлюється занепокоєння відсутністю на сторінках періодичних видань статей, які б відображали науковий і методичний інтерес освітян до трудового виховання як складника дошкільної освіти (Беленька Г. [28, 30], Машовець М. [176], Низьковська О. [88], Долинна О. [88]).

У 2014 році було видано спецвипуск журналу «Палітра педагога», присвячений трудовому вихованню. Журнал містив 9 публікацій: 2 статті теоретичного та 7 – практичного змісту. Г.Беленька в науковій статті акцентувала увагу на значенні праці в розвитку особистості дитини, її моральних якостей, серед яких особливу увагу приділила самостійності та запропонувала покроковий алгоритм формування цієї якості в трудовій діяльності [27]. У публікації «Праця розвиває всебічно» О.Топчій пропонує семінар для підвищення рівня компетентності вихователів в організації трудової діяльності дітей дошкільного віку. В журналі, також уміщено матеріали практиків: планування, конспекти занять і проектів роботи з дітьми та батьками (Волкова В., Коваленко А., Майданюк А., Орел Д., Пашенко Л., Приймаченко Н., Солосич Т.). Особливий інтерес становить стаття І. Ліщенко, оскільки в ній розкрито особливості компонентів трудового виховання (самообслуговування, господарсько-побутова, праця в природі, художня (рукодільна) праця) і подано методичні рекомендації щодо ефективної реалізації їх у практиці закладів дошкільної освіти.

У 2015 році в журналі «Вихователь-методист дошкільного закладу» вийшли друком дві публікації з трудового виховання дітей дошкільного віку. Г. Беленька запропонувала аналітичний матеріал стосовно місця праці в зарубіжній системі виховання та подала методичні рекомендації формування у дітей дошкільного віку комунікативних умінь під час трудової діяльності. Авторка доводить, що комунікативні уміння є складником загальної культури особистості, яка формується в різних видах діяльності. Зауважує, що праця є незамінним видом діяльності для дітей дошкільного віку й наголошує на ролі дорослих, які організують дитяче дозвілля, в ознайомленні з нею [30].

М. Машовець у статті «Дитяча праця в сім'ї: за чи проти?» висвітлила вивчені нею об'єктивні та суб'єктивні причини, що зумовлюють ефективність трудового виховання в умовах сім'ї. З'ясувалось, що батьки здебільшого не знають, як організувати дитячу трудову діяльність, надто багато очікувань покладають на результат дитячої роботи, що часто сприяє формуванню негативного досвіду трудового виховання у дітей і батьків. Тому на допомогу дорослим авторка розглянула особливості організації різних видів трудової діяльності вдома, вікові межі залучення дітей до різних домашніх справ. Цінними, на нашу думку, є розглянуті побутові ситуації й приклади цікавих для дітей варіантів вирішення ситуацій, які можуть використати батьки та інші дорослі в родині [176].

Загальний аналіз досліджень, публікацій науковців і практиків свідчить про низький рівень уваги до проблеми трудового виховання дітей дошкільного віку. Пов'язуємо це явище зі зміною місця трудового виховання в сучасній системі дошкільної освіти, що спонукає до виокремлення основних тенденцій її розвитку, що трансформують завдання і зміст трудового виховання дошкільнят.

Аналіз здобутків практики в 50 – 80-х роках дає можливість стверджувати, що розроблення методів, прийомів, форм і засобів реалізації завдань трудового виховання дітей дошкільного віку еволюціонувало завдяки постійному обміну педагогічним досвідом у середовищі освітян, зокрема і на сторінках педагогічної преси. Кращі зразки роботи, оприлюднені практичними

працівниками, поширювалися та застосовувались, у такий спосіб накопичувався найефективніший і актуальний досвід роботи з досліджуваного питання. Це сприяло виробленню універсальної системи трудового виховання, що використовується на сучасному етапі розвитку дошкільної освіти. Проте значна кількість ефективних ідей, методів, засобів організації трудового виховання дітей дошкільного віку не використовується повною мірою в сучасній системі дошкільної освіти, що доводить важливість наукової комунікації між фахівцями галузі. Отже, низький рівень публікаційної активності щодо питань трудового виховання негативно відображається на розробленні його теоретичних і практичних аспектів.

На основі проведеного історико-педагогічного аналізу та моніторингу сучасної системи дошкільної освіти зазначаємо, що ідея всебічного гармонійного розвитку дитини залишається актуальною й на сьогодні. Шляхи досягнення її мети в сучасній системі освіти узгоджуються з педагогікою розвитку. Вчені розробляють компетентнісний, діяльнісний, інтегрований підходи до створення розвивального середовища та подачі змісту дошкільної освіти.

У сучасній системі дошкільної освіти трудове виховання дітей дошкільного віку ґрунтується на науково-методологічних засадах, розроблених З. Борисовою та Л. Артемовою. За понад півсторіччя сформувалась наукова школа вчених, які розробляли питання трудового виховання у педагогічних (Беленька Г., Кот Н., Кривошея Н., Машовець М., Павленчик В., Поніманська Т.) і психологічних аспектах (Кузьменко В., Приходько Ю. та ін.) Їхні напрацювання складають теоретичну основу сучасного трудового виховання дітей дошкільного віку.

Розглядаючи визначені З. Борисовою особливості дитячої праці (не створює ні матеріальних, ні культурних цінностей (за винятком праці в природі, коли діти вирощують квіти, овочі; ручної праці в процесі якої діти створюють іграшки з паперу, глини); результати праці мають лише виховний характер; тісно пов'язана з грою: відтворюючи трудові дії дорослих, діти вносять елементи гри і навпаки [56]) зазначаємо, що праця сучасних дітей дошкільного

віку стала продуктивною: діти, користуючись необхідними матеріалами, можуть самостійно виготовити, наприклад, заколку для волосся, приготувати піцу або зробити лимонад і т.д. У сучасних умовах розвитку дошкільної освіти ігрова діяльність заміщується експериментально-продуктивною діяльністю, що відповідно змінює і підходи до трудової діяльності.

У розвитку трудового виховання дітей дошкільного віку спостерігаємо тенденції до переорієнтації змісту й завдань трудового виховання та включення його в інші компоненти дошкільної освіти. Широкий спектр освітніх послуг, що виникли на запити батьків, зумовлює численні розвивальні програми. Популярністю серед батьківської спільноти користуються програми щодо розвитку лідерських і «бізнесових» якостей. Зміст роботи «бізнес»-курсів для дітей дошкільного віку передбачає не лише накопичення знань щодо трудової та економічної діяльності дорослих, а й набуття соціальних навичок: формування умінь працювати в команді, уміти розподіляти обов'язки в спільній діяльності, формування позитивних мотивів праці, вміння досягати поставленої мети. Сформовані якості в процесі трудового виховання розглядають як базові, що засвідчує зацікавленість суспільства у розширеному впровадженні в освітню практику роботи з дітьми дошкільного віку змісту трудового виховання. Водночас змінюється й підхід до класичного подання завдань та змісту, що був частиною трудового виховання дітей дошкільного віку. Відповідно відбувається включення змісту та завдань трудового виховання до сфери іншого спрямування: економічного, соціально-комунікативного.

Актуальним на сьогодні є розвиток лідерських якостей, що на думку вчених має починатися з дошкільного віку (Беленька Г., Гавриш Н., Ліннік О.). Чітке розуміння прав і обов'язків, правил комфортного співжиття, вміння спілкуватися, домовлятися, виявляти ініціативу, самостійність, наполегливість, відповідальність є запитаними суспільством соціально корисними якостями особистості. Дослідження групи сучасних українських науковців щодо розвитку базових якостей дітей дошкільного віку, доводять важливість трудової та художньої діяльності у формуванні лідерських якостей особистості [320].

Водночас науковці на основі результатів експериментального дослідження пропонують здійснювати освітню роботу з дітьми дошкільного віку в різних видах діяльності та на базі інтегрованого підходу.

Останніми роками на сторінках журналів виокремився напрям трудової діяльності в складі господарсько-побутової праці – дитяча кулінарія. Цей напрям не є новим, оскільки в дитячих садках із 60-х років ХХ століття на заняттях з дітьми готували салати, печиво, бублики, жайворонків з тіста, вареники та ін. Інновації в цьому напрямі викликають цікавість з боку педагогів і дітей. Зокрема, поширеними стали кулінарні майстер-класи в закладах харчування, де навчають дітей готувати піцу, струдлі, цукерки та інше. У статті «Маленькі кулінари в дитсадку і вдома» (журнал «Дошкільне виховання», №6 за 2016 рік) О. Потапова, А. Якубович та С. Яценко поділились досвідом проведення кулінарних занять із дітьми. Детально проаналізувавши розвивальні та навчальні можливості такого виду роботи, вони розробили рекомендації щодо організації середовища, змісту роботи на занятті в садку та вдома з батьками. Також подано конспект заняття для дітей старшого дошкільного віку «Кулінарні змагання «Майстер-шеф»» [347]. У такий спосіб, починаючи з дошкільного дитинства, у дітей формуються основи життєвої компетентності. Діти набувають елементарні трудові навички, корисні в повсякденному житті.

Відповідно до тенденцій розвитку ціннісних орієнтацій у дітей дошкільного віку трудове виховання розглядається як піґрунтя економічного виховання дітей дошкільного віку: таку ідею висловлено в публікаціях Г. Григоренко, Р. Жадан [69; 70], І. Гармаш, Г. Зюкіної, Е. Клавдієвої, Т. Михайліченко [58; 59]. Автори діляться досвідом формування знань про взаємозв'язок праці та економічного середовища життя людей та дають поради стосовно організації роботи в цьому напрямі. О. Кравченко [130], О. Прокудіна, Н. Сеченова, Ж. Славникова [252], у своїх працях подають проект економічного виховання для дітей старшого дошкільного віку та їх батьків, С. Согадіна [283] пропонує проект «Ательє» для ознайомлення дітей із професіями.

Підвищення інтересу до художньої діяльності дорослих «Hand-maid», поява значної кількості нових технік, матеріалів, значної кількості ідей виготовлення корисних речей вплинули на розвиток цікавих напрямів дитячої творчості. Промислова індустрія пропонує численні різновиди матеріалів і заготовок для виготовлення виробів власноруч, що приваблює дорослих та дітей.

Означена тенденція впливає на підходи до організації трудової діяльності дітей дошкільного віку у створенні власних продуктів діяльності. Поняття «ручна праця» на початку 90-х років замінюється на поняття «художня праця». Зміст ручної праці охоплював різні види трудової діяльності, зокрема і художню працю, та визначався практично спрямованим, що пов'язано з формуванням необхідних умінь і навичок для використання в житті, що є надто широким розумінням відповідно до вікових особливостей дітей дошкільного віку. Натомість поняття «художня праця», за трактуванням Н. Голоти, є творчою діяльністю дітей із різними матеріалами, у процесі якої виготовляють корисні та естетично оформлені предмети побуту, гри, заняття і відпочинку [63].

Художня діяльність має виключне значення в розвитку дітей дошкільного віку. Вона пов'язана з грою, працею та конструюванням і малюванням. Цей вид праці є найпопулярнішим серед дітей, його можна комбінувати з будь-яким іншим видом діяльності, що є позитивним для організації освітньої роботи.

Упродовж усього радянського періоду практикувалась організація майстерень, що характеризувалось як успішний досвід, який може бути використаний у сучасній системі дошкільної освіти. Роботу дитячих майстерень можна організувати в закладах дошкільної освіти як гурткову роботу, побудовану за певним художнім напрямом (конструювання з паперу, робота з глиною, соломою, шиття, конструювання різних видів). Основними завданнями роботи в майстерні є: навчити дітей працювати в колективі, домовлятися, допомагати одне одному, розподіляти обов'язки, досягати визначеного результату, здобувати продукт колективної та індивідуальної праці.

Цікавою ідеєю вважаємо положення про організацію роботи гуртків-майстерень за участю батьків, яке висловлювалось на сторінках журналу «Сім'я

і школа» [297; 300]. Спільна діяльність дитини з батьками, разом проведений час не лише дає можливість набути певні трудові навички, а й зумовлює формування позитивного ставлення до подібної діяльності та емоційне задоволення від співпраці та її результату.

Формування нового ціннісного ставлення до речей є ще однією тенденцією розвитку ідей трудового виховання в сучасній освіті. Вона не є новою, проте численні дослідження, проведені протягом останнього десятиріччя сприяли актуалізації цього питання. Проблема становлення ціннісних орієнтацій стала предметом дослідження науковців лабораторії дошкільного виховання Інституту психології імені Г. С. Костюка. Вчені з'ясували «ціннісне поле» сучасних дітей старшого дошкільного віку та виокремили «ціннісне поле» з Базового компонента дошкільної освіти. Результати дослідження є переконливим доказом того, що формування термінальних та інструментальних цінностей можливе лише в різних видах діяльності. Відсутність активного входження дитини у взаємодію з довкіллям негативно відображається на психічному здоров'ї дитини [285; 286].

Речі, виготовлені власними руками, вважаються більш цінними, оскільки в них вкладається особливий (для творця) сенс у процесі їх створення, що базується на емоційному відношенні. А отже, для мотиву та результату художньої діяльності важливим є моральний складник. Питання суспільної вмотивованості дитячої праці на сторінках журналів порушували науковці та практики у 60 – 80-х роках (Введенська Т., Глухенька Л., Логінова В., Машіріна Л., Нечаєва В., Цвелих Т.). Розроблена ними система мотивації дітей до діяльності істотно підвищувала результативність формування знань, умінь і навичок, що підтверджує ефективність організації роботи з трудового виховання в радянський період. Тому, на нашу думку, цей досвід має бути осучасненим і використаним у сучасній системі дошкільної освіти. Доречним є акцентування уваги на мотивації трудової діяльності в усіх вікових групах. Створення іграшки чи предмету побуту має задовольняти не лише власний інтерес і потреби дитини, а й інших (рідних і близьких або незнайомих людей),

даючи можливість дарувальнику виявити турботу й підтримку, що є доступним розумінню дитини дошкільного віку. В умовах сьогодення поширеним є соціальне волонтерство. Дітям пропонується виготовити корисні та приємні речі й подарувати їх тим, кому вони необхідні. Формування соціальних мотивів діяльності – складне завдання та потребує роботи щодо виховання моральних якостей особистості.

На окрему увагу заслуговує робота з об'єктами природи. Створення власного саду групи, що дасть можливість не лише спостерігати за об'єктами природи, розширюючи свої знання, а й здійснювати елементи трудових дій для догляду за ними та підтримування в естетичному вигляді для себе та інших. Особливо актуальною ця ідея є для закладів дошкільної освіти міст, оскільки не всі міські діти мають можливість спостерігати за роботою дорослих, пов'язаною з доглядом за рослинами. До створення екологічних стежин та догляду за ними, що практикується в закладах дошкільної освіти, доцільно залучати дітей. Нескладна робота (посіяти насіння, загорнути або викопати ямку, полити) сприяє глибшому розумінню дітьми природних явищ та сприяє формуванню в них екологічної свідомості на емоційному рівні. А отже, формує діяльнісне ставлення до навколишнього середовища.

У контексті формування в дошкільників соціальних мотивів трудової діяльності доцільно застосовувати опосередковані методи роботи: розповіді, морально-етичні бесіди, полілоги про трудову діяльність дорослих. Основною метою їх є підкреслення значущості праці для суспільства шляхом наведення конкретних прикладів, зрозумілих для дітей та доступних для споглядання з навколишнього життя. З цією метою можна запропонувати залучити членів сім'ї вихованців до участі в ознайомленні дітей з професіями власних батьків, розкриття особливостей праці, основних трудових операцій та їх користю для людей.

Ефективною формою роботи в ознайомленні дітей із працею дорослих, що виправдала себе впродовж століття, визначаємо екскурсію. Збагачення дітей знаннями та враженнями про трудову діяльність відбувається під час

безпосереднього споглядання трудового процесу, що надалі відображається в інших продуктивних видах дитячої діяльності.

Аналіз практичних ідей трудового виховання в контексті історико-педагогічного досвіду та сучасних потреб дитини дошкільного віку дає змогу стверджувати, що актуальним залишається такий вид діяльності дітей, як самообслуговування, що є базовою потребою людини і полягає в набутті нею вмінь самостійно одягатися, слідкувати за власним виглядом, своїми речами, виконувати санітарно-гігієнічні процедури та ін. Аналіз стану практики в закладах дошкільної освіти свідчить про наявність значних проблем, пов'язаних із самообслуговуванням дітей. Це означає, що батьки не приділяють увагу формуванню в дітей перелічених навичок самообслуговування.

У системі суспільного дошкільного виховання досліджуваного періоду в УРСР значну увагу приділяли педагогічній просвіті батьків. Основні положення дошкільної педагогіки обговорювались у засобах масової інформації, транслиювались педагогами дошкільних закладів, висвітлювались в брошурах для батьків. Сучасні молоді батьки мають необмежений доступ до інформації про виховання дітей, що містить різні погляди на цей педагогічний процес. Однак, на відміну від матеріалів 50 – 80-х років ХХ століття сучасна інформація може носити суперечливий характер, або складати суб'єктивний погляд на питання виховання дітей дошкільного віку. Батьківській спільноті важко орієнтуватись у інформаційному просторі без допомоги спеціалістів, тому потрібні авторитетні джерела, які пропагували б ефективні підходи до виховання дітей. В сучасному медійному просторі фахові журнали затребувані переважно спеціалістами галузі. Тому для покращення ефективності роботи з трудового виховання дітей дошкільного віку необхідно забезпечити: тісну співпрацю закладу дошкільної освіти з батьками з питань трудового виховання дітей (інформування під час бесід, консультацій, батьківських зборів і т.д.); розроблення порталів (електронних журналів) для батьків, які б висвітлювали педагогічні ідеї виховання дітей дошкільного віку загалом та трудового

виховання зокрема; поширення позитивного досвіду трудового виховання дітей дошкільного віку.

Розвивальний і навчальний потенціал трудового виховання для дітей дошкільного віку підтверджений численними дослідженнями та багаторічною практикою. Кількісні показники публікацій в педагогічній пресі за останні 15 років засвідчують зниження рівня уваги до питання трудового виховання. Аналіз статей науковців і практиків дає змогу зазначити, що завдання та зміст трудового виховання розглядаються в контексті інших напрямів дошкільної освіти. Нові підходи до вирішення питань трудового виховання дітей дошкільного віку сприяють інтеграції змісту роботи в закладах дошкільної освіти.

Пошуки нових підходів до розвитку виховання в контексті євроінтеграції сприяють виникненню низки тенденцій, які впливають на розвиток усіх компонентів дошкільної освіти. Стимулом у розробленні ідей трудового виховання дітей дошкільного віку за новими напрямками є розроблення та впровадження нової освітньої стратегії. Незважаючи на відсутність цілеспрямованих наукових досліджень розвитку трудового виховання дітей дошкільного віку відповідно до сучасних умов, спостерігаються певні тенденції змін. Ними визначаємо: розгляд трудового виховання крізь призму економічного виховання; праця як засіб виховання ціннісних орієнтацій у дітей дошкільного віку; розвиток лідерських якостей у спілкуванні та спільній діяльності; актуалізація ручної праці (художньої діяльності); виокремлення з господарсько-побутової праці такого напрямку діяльності, як дитяча кулінарія.

Разом із тим аналіз доступних публікацій і досліджень у галузі дошкільної освіти дає змогу дійти висновку, що трудове виховання не втрачає своєї актуальності, трансформується відповідно до викликів сучасності та потребує нових прикладних досліджень, обґрунтування нових підходів у зв'язку з сучасними тенденціями розвитку дошкільної освіти.

Висновки до розділу 3

Для вивчення ідей трудового виховання дітей дошкільного віку в педагогічній пресі в 50 – 80-х роках ХХ століття було проаналізовано такі журнали: «Дошкільне виховання» (м. Київ), «Дошкільне виховання» (м. Москва), «Початкова школа» (м. Київ), «Радянська школа» (м. Київ), «Сім'я і школа» (м. Москва), збірник наукових праць «Дошкільна педагогіка і психологія». На підґрунті розроблених критеріїв аналізу публікацій розглянуто директивні, наукові статті, публікації практичних працівників, батьків, інструктивно-методичні листи.

З'ясовано, що «передові» статті висвітлювали директивні ідеї, висунуті на з'їздах ЦК партії, засіданнях колегії Міністерства освіти УРСР, що торкалися розбудови системи дошкільного виховання загалом. Запропоновані ідеї й завдання розглядалися науковцями з метою ефективного впровадження в систему дошкільного виховання. Важливе місце відводилося статтям практиків, що висвітлювали передовий досвід роботи з дітьми.

Визначено, що після прийняття Постанов ЦК КПРС і Ради Міністрів УРСР «Про заходи щодо подальшого розвитку дитячих дошкільних установ, поліпшення виховання та медичного обслуговування дітей дошкільного віку» (1959) та «Про стан і міри подальшого розвитку педагогічної науки в Українській РСР» (1959) наукове розроблення теоретичних аспектів трудового виховання дітей дошкільного віку здійснювалося з особливою інтенсивністю.

У зв'язку з цим виокремлено чинники, що зумовили посилений науковий інтерес до проблем трудового виховання в закладах дошкільної освіти: накопичення значної кількості питань щодо організації практичної діяльності дітей дошкільного віку (завдання трудового виховання, перенесені зі школи, не відповідали віковим можливостям дітей дошкільного віку та не несли відповідного навчально-виховного навантаження, були відсутні чітко розроблені та науково обґрунтовані завдання з трудового виховання для дошкільників з урахуванням їхніх вікових можливостей, а також методичних рекомендацій щодо організації трудової діяльності дітей), підвищення статусу

дошкільного виховання в структурі радянської системи освіти, сприяння з боку держави в заохоченні до здійснення психолого-педагогічних досліджень.

Ідеї політехнічного й трудового виховання, зазначені в Постанові УРСР «Про заходи щодо подальшого розвитку дитячих дошкільних установ, поліпшення виховання та медичного обслуговування дітей дошкільного віку» (1959) вплинули на розвиток наукової думки в усіх ланках освіти. Тому для першого періоду (1959 – 1973) ідея виховання комуністичного ставлення до праці позиціонувалась як провідна ідея радянської дошкільної педагогіки. Для вивчення змісту основних тогочасних теоретичних положень проаналізовано праці науковців, які в той час займалися розробленням питань трудового виховання дітей дошкільного віку: З. Борисової, Н. Введенської, В. Нечаєвої, Т. Цвелих. У розробленні питань трудового виховання дітей дошкільного віку важливим був внесок практиків, які, випереджуючи теорію, першими порушували проблемні питання, злагоджено працюючи разом із науковцями. З'ясовано, що проект «Програми виховання в дитячому садку» (1962), створений колективом науковців та практиків УРСР, довів свою ефективність у роботі дитячих садків.

Визначено, що детальне вивчення теоретичних питань досвіду роботи передових вихователів щодо трудового виховання дітей дошкільного віку підвело науковців до думки, що праця має розглядатись як вид діяльності, в якому здійснюється навчально-виховна робота в дитячому садку.

Оскільки для другого періоду розвитку ідей трудового виховання (1973 – 1984) характерним є розгляд праці як засобу всебічного гармонійного розвитку дітей дошкільного віку, з'явилася значна кількість розробок відповідних наукових підходів, що лягли в основу сучасного теоретичного осмислення трудового виховання (Булатова О., Логінова В., Мишаріна Л.). Розширення наукових знань про трудове виховання дітей дошкільного віку відображалось на якісному рівні роботи в дитячих садках. Практики висвітлювали власні напрацювання, обмінюючись кращим досвідом та забезпечуючи діалог між спеціалістами галузі.

Інтерес до питання дитячої праці в УРСР посилюється на початку 80-х років ХХ століття. Публікації педагогів і психологів висвітлюють найрізноманітніші аспекти трудового виховання дітей дошкільного віку, значна кількість із них присвячена шестирічкам (Беленька Г., Кудикіна Н., Ладивір С., Мірзаабдулаєва М., Павленчик В., Поніманська Т., Приходько Ю.). Теоретично обґрунтовані та практично доведені результати довготривалих експериментів широко аналізувалися та використовувалися практиками, збагачуючи теорію новими ідеями та ефективними засобами їхньої реалізації.

Третім (незавершеним) періодом розвитку ідей трудового виховання визначено 1984 – 1989 роки, що характеризуються впровадженням розроблених на основі ідей всебічного гармонійного розвитку особистості наукових і практичних досягнень. Названий період вивищився на новий, творчий, рівень організації трудової діяльності. Розвиток ідей цього періоду було перервано у зв'язку з державними суспільно-політичними процесами та поновлено на початку 90-х років. Про це свідчить аналіз публікацій у педагогічній пресі 1991 – 2017-х років. Розвиток ідеї творчого підходу до трудової діяльності вважаємо перспективним і нині, оскільки він відповідає сучасним принципам дошкільної освіти та вимогам до побудови освітнього процесу.

Пошуки шляхів удосконалення системи дошкільної освіти України в перебігу реформування спонукають до розроблення нових підходів у роботі з дітьми дошкільного віку. Аналіз сучасного стану дошкільної освіти крізь призму історико-педагогічного досвіду дав можливість виокремити низку особливостей розвитку ідеї трудового виховання дітей дошкільного віку: трудове виховання як основа економічного, праця як засіб виховання ціннісних орієнтацій у дітей дошкільного віку, розвиток лідерських якостей у спілкуванні та спільній діяльності, актуалізація ручної праці (художньої діяльності), виокремлення дитячої кулінарії в самостійний напрям трудового виховання дошкільників.

Основні положення змісту третього розділу дисертації подано в таких публікаціях автора: [149; 150; 151; 153; 157].

ВИСНОВКИ

Дослідження ідей трудового виховання дітей дошкільного віку в педагогічній пресі в 50–80-х роках ХХ століття дало змогу зробити такі висновки:

1. Історіографічний та джерелознавчий аналіз проблеми дослідження дав підстави констатувати відсутність цілісного наукового розгляду проблеми розвитку ідей трудового виховання дітей дошкільного віку в педагогічній пресі 50 – 80-х років ХХ століття. Виконана дисертація включає міждисциплінарні знання щодо розвитку ідей про трудове виховання дітей дошкільного віку в педагогічній теорії і практиці та висвітлення їх у пресі (пресознавство) в історичних межах дослідження. З'ясовано, що ідеї трудового виховання дітей дошкільного віку поширювались у педагогічній пресі в руслі освітньої політики держави того часу. Дослідження розвитку ідей про трудове виховання дітей дошкільного віку в педагогічній пресі (50 – 80-х років ХХ століття) ґрунтується на комплексі джерел, що систематизовано на засадах хронологічно-проблемного, герменевтичного, диференційованого, комплексного підходів і виокремлено три групи джерел (документальні, педагогічна преса, інтерпретаційні). Виокремлені групи джерел дали змогу дослідити розвиток ідей трудового виховання в педагогічній пресі на тлі соціально-економічних і педагогічних процесів у 50 – 80-х років ХХ століття.

2. З'ясовано, що в хронологічних межах дослідження на розвиток ідей трудового виховання дітей дошкільного віку впливала педагогічна преса, що виконувала інформативну, пропагандистську, регулятивну, комунікативну, мотиваційну, просвітницьку функції. Для осмислення впливу преси історичного періоду на розвиток ідей трудового виховання дітей дошкільного віку здійснено її поетапний аналіз, а саме: формування вибірки з загального масиву педагогічних видань тих, що висвітлювали ідеї про трудове виховання дітей дошкільного віку (за хронологічно-проблемним підходом); вивчення статутної мети, цільового призначення, аудиторії, локальності поширення, періодичності,

місця й органів видання преси сприяло з'ясуванню її впливу на розвиток досліджуваного явища; аналіз статей із метою виокремлення ідей трудового виховання дітей дошкільного віку в хронологічних межах наукового пошуку. Це уможливило виявити вплив педагогічної преси на поширення перспективних методик і передового педагогічного досвіду, методичну підтримку, впровадження педагогічного новаторства і досягнень науки в практику дитячих садків щодо реалізації ідей трудового виховання дітей, педагогічного просвітництва батьків і громадськості.

3. З'ясовано та охарактеризовано соціально-економічні, політичні, педагогічні передумови розвитку ідей трудового виховання дітей дошкільного віку в педагогічній пресі 50 – 80-х років ХХ століття. Виявлено: в роки, які передували хронологічним межах дослідження, ідеї трудового виховання дітей підпорядкувалися меті та завданням єдиної трудової школи, що охоплювала всю структуру радянської освіти, зокрема й дошкільне виховання. У другій половині 30-х – 40-х роках ХХ століття ідеї трудового виховання дітей дошкільного віку в УРСР не були пріоритетними й характеризуються спорадичністю. У роки Другої світової війни та післявоєнний період відбудови країни на часі були завдання збереження життя та здоров'я дітей, забезпечення санітарно-гігієнічних умов, що привело до нівелювання трудового виховання в дитячих садках. Керівні органи влади й управління зосереджували свою увагу на розробленні нормативної бази з трудового виховання дітей, що впливало на формування педагогічних передумов. З'ясовано, що трудове виховання дітей дошкільного віку на теоретичному і практичному рівнях відставало від запитів суспільства. Така ситуація спонукала керівництво країни, науковців і практиків до пошуку та обґрунтування нових ідей щодо трудового виховання дітей та актуалізації ролі педагогічної преси.

4. Розроблено періодизацію та розкрито основні ідеї трудового виховання дітей дошкільного віку в педагогічній пресі у хронологічних межах дослідження відповідно до критеріїв соціально-економічної і педагогічної зумовленості, публікаційної активності. Виокремлено такі періоди: *I період*

(1951 – 1959) актуалізації ідей трудового виховання дітей дошкільного віку в педагогічній пресі на тлі післявоєнної відбудови (етапи: 1951 – 1956 – пошуку шляхів удосконалення трудового виховання дітей дошкільного віку, 1956 – 1959 – активізації публікацій із проблеми трудового виховання дітей дошкільного віку); *II період* (1959 – 1973) – зміцнення зв'язку трудового виховання дітей дошкільного віку з життям відповідно до Закону Верховної Ради УРСР «Про зміцнення зв'язку школи з життям та про подальший розвиток системи народної освіти в УРСР» (1959) (етапи: 1959 – 1964 – домінування ідей трудового виховання на шпальтах періодичної преси, 1964 – 1973 – реалізації ідей трудового виховання дітей дошкільного віку в практичній діяльності дитячих садків); *III період* (1973 – 1984) – удосконалення змісту дитячої праці на психолого-педагогічних засадах (етапи: 1973 – 1977 – поширення ідей про трудове виховання дітей дошкільного віку як засобу їхнього всебічного і гармонійного розвитку, 1977 – 1984 – упровадження комплексного підходу до трудового виховання для досягнення всебічного гармонійного розвитку); *IV період* (1984 – 1989) – нормативно-творчий – характеризується розробленням програмового забезпечення змісту, форм і методів трудового виховання дітей дошкільного віку, що мав на меті вивістити роботу в дитячих садках на якісно новий рівень у руслі реформування школи (1984).

Аналіз розвитку ідей трудового виховання дітей дошкільного віку в педагогічній пресі хронологічних меж дослідження дав змогу виокремити низку пріоритетних ідей, що розроблялись у різні періоди, а саме: ідея свідомої дисципліни, навчання дітей суспільно-корисним видам праці, ідея формування потреби в праці на тому рівні, що й формування потреби у грі (1951 – 1959); трудове виховання у взаємозв'язку з моральним вихованням (1959 – 1973); ідея всебічного гармонійного розвитку в трудовій діяльності (1973 – 1984); ідея виховання особистості в творчій діяльності (1984 – 1989).

З'ясовано, що у виокремлених періодах основні ідеї трудового виховання дітей дошкільного віку в педагогічній пресі були суголосні меті і завданням роботи дитячих садків того часу. На шпальтах педагогічної преси домінували

ідеї зв'язку трудового і морального виховання, обґрунтування психолого-педагогічних досліджень щодо мети, змісту, форм організації трудового виховання (50 – 60-ті роки ХХ століття), комплексного підходу, відповідно до якого праця розглядалася як повноцінний компонент дошкільного виховання (70-ті роки ХХ століття). У другій половині 80-х років цей перелік ідей доповнюється впровадженням творчого підходу до трудового виховання дітей дошкільного віку.

5. За результатами вивчення публікацій у педагогічній пресі з проблеми наукового пошуку виокремлено перспективні ідеї трудового виховання дітей дошкільного віку, що можуть бути адаптовані в освітнє середовище сучасних закладів дошкільної освіти. Характеристика поступу ідей трудового виховання дітей дошкільного віку в педагогічній пресі дає змогу виявити ті з них, що заслуговують на додаткове вивчення й упровадження в освітній процес. Вважаємо, що в нинішніх умовах модернізації дошкільної освіти в Україні значущими є такі ідеї: трудове виховання як засіб формування економічної компетентності, праця як засіб формування в дітей дошкільного віку базових цінностей, розвиток у дошкільників лідерських якостей в індивідуальній та колективній трудовій діяльності, актуалізація ручної праці (художньої діяльності), дитяча кулінарія як різновид господарсько-побутової праці.

Виконана дисертація не вичерпує всіх аспектів розглянутої проблеми. Доцільним є подальше вивчення різних аспектів трудового виховання на сучасному етапі розвитку дошкільної освіти України і зарубіжжя, зокрема особливостей трудової діяльності сучасних дітей дошкільного віку, порівняння педагогічних ідей про трудове виховання в різних країнах світу, нових технік художньої праці в умовах діяльності закладів дошкільної освіти, особливостей трудового виховання, дитячої праці в закладах дошкільної освіти і початковій школі (відповідно до концепції Нової української школи).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абрамсон С. Громадське виховання дітей за програмами 1935 року. *За комуністичне виховання дошкільника*. 1937. №3. С.13–22
2. Адаменко О. В. Розвиток педагогічної науки в Україні в другій половині ХХ століття (1950–2000 рр.) : автореф. дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.01/ Луганський національний педагогічний ун-т ім. Тараса Шевченка. Луганськ, 2006. 44 с.
3. Адаменко О. В. Статті у науково-педагогічних часописах як джерело для визначення особливостей розвитку педагогічної науки в Україні в другій половині ХХ століття. *Історико-педагогічний альманах*. 2007. Вип. 1. С. 4–11.
4. Адаменко О. В. Українська педагогічна наука в другій половині ХХ століття : монографія. Луганськ : Альма-матер, 2005. 704 с.
5. А как в вашем детском саду? *Семья и школа*. 1960. №10. С. 42–43.
6. Актуальні проблеми українського національного дошкілля / ред. М. Г. Стельмахович ; Прикарпатський ун-т ім. Василя Стефаника. Івано-Франківськ, 1995. 242 с.
7. Алуф Н. Сходінками працелюбства. Трудові доручення і чергування у формуванні особистості дитини. *Дошкільне виховання*. 1986. №6. С. 20–21.
8. Анікієва І., Бабій В. Виховуємо потребу трудитися. Розвиток пізнавальної активності дитини як засіб залучення до праці. *Дошкільне виховання*. 1983. №11 С. 12–13.
9. Антипін Є. Б. Ідеї наступності трудового виховання дітей дошкільного та молодшого шкільного віку у вітчизняній педагогічній думці (кінець ХІХ–30-ті роки ХХ століття) : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Київський університет імені Бориса Грінченка. Київ, 2017. 22 с.
10. Аркін Є. «Про вивчення педагогічного досвіду. *За комуністичне виховання дошкільника*. 1940. №2. С.12–21
11. Артемова Л. В. Історія педагогіки України. Київ : Либідь, 2006. 424 с.
12. Артемова Л. Наука – практиці. *Дошкільне виховання*. 1981. №1. С. 2 – 3.

13. Артемова Л. В., Кудикіна Н. В., Школьна І. А. Ознайомлення дітей з працею дорослих. Київ : Рад. шк., 1988. 176 с.
14. Артемова Л. Основа повноцінного змісту (використання в іграх знань про працю дорослих). *Дошкільне виховання*. 1980 №2. С. 11–12.
15. Ареф'єва Р. Трудове виховання дитини у дитячому садку. *Дошкільне виховання*. 1959. №1. С. 38–39
16. Арушанова А. Давидчук А. Програма – не догма. *Дошкільне виховання*. 1989. №5. С. 8–9.
17. Багрова Е. П. Любить труд и уметь трудиться. *Дошкольное воспитание*. 1959. №1. С. 43–44.
18. Базовий компонент дошкільної освіти України. Інформ. зб. та коментарі М-ва освіти і науки, молоді та спорту України. 2012. №13/15. С. 43–64.
19. Балбат Т. Праця засіб всебічного розвитку. *Дошкільне виховання*. 1980. №1. С. 12–13.
20. Бартенева Г. И. Полезный вид труда. *Дошкольное воспитание*. 1959. №1. С. 41–43.
21. Батьківські конференції. *Дошкільне виховання*. 1959. №9. С. 46–47.
22. Бех І. Д. Вибрані наукові праці. Виховання особистості. Том 1. Чернівці : Букрек, 2015. 840 с.
23. Бех І. Д., Максименко С. Д. Трудове виховання в сім'ї. Київ : Вид-во полит. лит., 1983. 77 с.
24. Березівська Л. Д. Організаційно-педагогічні засади реформування шкільної освіти в Україні у ХХ столітті : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.01 / Ін-т педагогіки АПН України. Київ, 2009. 505+366 с.
25. Беленька Г. В. Виховання елементів культури праці у дітей старшого дошкільного віку : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Національний педагогічний ун-т ім. М. П. Драгоманова. Київ, 1994. 171 с.
26. Беленька Г. Праця в житті сучасної дитини. *Дитина – педагог: сучасний погляд. Психолого-педагогічні та соціальні аспекти сучасної*

дошкільної та початкової освіти. Луганськ : Вид-во ДЗ «Луганський національний університет ім. Тараса Шевченка», 2010. С. 325–337.

27. Беленька Г. Самостійність формується в праці. *Палітра педагога*. 2014. № 4. С. 3–5.

28. Беленька Г. Трудове виховання дітей дошкільного віку як педагогічна проблема сучасності. *Вихователь-методист дошкільного закладу*. 2010. № 1. С. 4–12.

29. Беленька Г. Трудове виховання дітей дошкільного віку: реалії ХХІ ст. // Зб. наук. пр. Уманського держ пед. ун-ту ім. Павла Тичини / гол. ред. М.Т. Мартинюк. Умань : ПП Жовтий О.О., 2009. Ч. 2. С. 26–38.

30. Беленька Г. В. Формуємо комунікативні навички в праці. *Вихователь-методист дошкільного закладу*. 2015. №3. С. 42–49.

31. Беляєва Л. У праці зростають. З досвіду роботи дошкільного закладу №4 «Сонечко» Ладжинської ДРЕС, Тростянецького району, Вінницької області. *Дошкільне виховання*. 1982. №10. С. 12–13.

32. Бібліографічний покажчик друкованих праць співробітників Київського державного педагогічного інституту ім. О. М. Горького за 1973–1979 рр. Київ, 1981. 212 с.

33. Бібліографічний покажчик. Друковані праці співробітників Інституту за 1958-1972 рр. / укл.: Е. В. Татарчук, С. В. Комендант ; Міністерство освіти УРСР ; Київський державний педагогічний інститут ім. О. М. Горького. Київ, 1976. 210 с.

34. Бібліографічний покажчик книг і статей співробітників науково-дослідного інституту педагогіки УРСР опублікованих в 1958 р. Київ : Рад. школа, 1959. 48 с.

35. Бойченко Н. О. Формування у дітей уявлень про працю дорослих. *Дошкільна педагогіка і психологія* : республіканський науково-метод. зб. Вип. 2 / відп. ред. Т. І. Дмитренко. Київ : Рад. шк., 1966. С. 75–79.

36. Большая советская энциклопедия / ред. кол.: Н. Н. Аничков, А. Н. Баранов, И. П. Бардин и др. 2-е изд. М. : Гос. науч. изд-во Большая советская энциклопедия, 1955. Т. 32. 648 с.
37. Бондар А. Г. Роль дошкільних закладів у комуністичному вихованні підростаючого покоління. *Дошкільне виховання*. 1964. №9. С.6–14.
38. Борисова З., Введенська Т. Трудове виховання дітей дошкільного віку (методичний лист). Київ, 1972. С. 48.
39. Борисова З. Від доручень до колективної праці. *Дошкільне виховання*. 1986. №5. С. 22 – 23.
40. Борисова З. Організація та керівництво трудовою діяльністю дітей. *Дошкільне виховання*. 1976. №12. С. 19–22.
41. Борисова З. Чергування як форма трудової діяльності дітей. *Дошкільне виховання*. 1963. №7. С. 12–16.
42. Булатова О. «Культура праці і бережливість – риси комуністичні». *Дошкільне виховання*. 1977. №3. С. 31–34.
43. Васильєв В. «Я хочу подме тать!» *Семья и школа*. 1985. №2. С. 26–27.
44. Ваховський Л. Методологія дослідження історико-педагогічного процесу: постановка проблеми. *Шлях освіти*. 2005. № 2. С. 7–11.
45. Введенська Т. До обговорення проекту програми з трудового виховання дітей в дитячому садку. *Дошкільне виховання*. 1959. №11. С. 8–9.
46. Введенська Т. Про трудове виховання. *Дошкільне виховання*. 1955. №3. С. 9–14.
47. Введенська Т. Трудове виховання у молодшій групі дитячого садка. *Дошкільне виховання*. 1957. №4. С. 11–13.
48. Введенська Т. Трудове виховання як один із засобів морального виховання. *Дошкільне виховання*. 1970. №9. С. 16–21.
49. Введенська Т., Цвелих Т. До питань про творчий розвиток дитини дошкільника в зв'язку з задоволеннями перебудови школи. *Дошкільне виховання*. 1955. №9. С. 7–13.

50. Венгловська О. А. Розвиток дошкільної освіти на Київщині (друга половина ХХ – початок ХХІ століття) : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Київ : Київ. ун-т імені Бориса Грінченка, 2013. 207 с.

51. Венжик Л. З найвищою віддачею. Дошкільне виховання. 1980. №9. С. 1–2.

52. Винике Л. П. Чарухина Г. Н. Навыки самостоятельности и умение трудится. *Дошкольное воспитание*. 1961. №1. С. 33–36.

53. Виховання дошкільника в праці / ред. З. Н. Борисова. 2-ге вид., стер. Київ, 2002. 112 с.

54. Вицех Т. Вірність високим ідеалам. *Дошкільне виховання*. 1980. №12. С. 2–3.

55. Воробьева Д. И. Формирование у детей старшего дошкольного возраста учений коллективно планировать совместную деятельность на материале аппликации : автореф. дис. ... канд. пед. наук. Ленинград, 1975. 23с.

56. Воспитание ребенка в детском саду / ред. Л. Г. Радионова. М. : Изд-во АПН РСФСР, 1962. 112с.

57. Врюкало В. Педагогічний журнал: теоретичні аспекти дослідження. *Гуманізація навчально-виховного процесу* : збірник наукових праць / за заг. ред. проф. В. І. Сипченка. Слов'янськ : СДПУ, 2012. Спецвип. 8, ч. 2. С. 201–209.

58. Гармаш І., Зюкіної Г., Михайліченко Т. Рання профорієнтація дошкільників засобами економічного виховання *Вихователь методист дошкільного закладу*. 2014. №3. С. 40–47.

59. Гармаш І., Клавдієва Е., Зюкіної Г. Коректурні таблиці як засіб економічного виховання *Вихователь методист дошкільного закладу*. 2014. №10. С. 32–38.

60. Гейко А. Педагогічне життя. *Дошкільне виховання*. 1964. №9. С. 42–45.

61. Глинков А. А., Моздор С. В. Состояние и перспективы развития научной периодики. Обзор литературы 1964–1974 гг. Москва, 1975. 40 с.

62. Глотова В. И. Формирование представлений о труде взрослых у детей старшего дошкольного возраста : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.01. М., 1974. 23с.

63. Голота Н. М. Формування художніх і конструктивних умінь у майбутніх вихователів дошкільних закладів : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.01. Київ, 2000. 22 с.

64. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник. Київ : Либідь, 1997. 375с.

65. Горбенко Н. А. Теоретичні аспекти дослідження вітчизняного педагогічного журналу. *Наукові праці Державної науково-педагогічної бібліотеки України ім. В. О. Сухомлинського / Держ. наук.-пед. б-ка України ім. В. О. Сухомлинського ; Нац. акад. пед. наук України. Київ : Педагогічна думка, 2010. Вип. 2. С. 174–181.*

66. Горницька С. У праці гартуємо. *Дошкільне виховання. 1983. №5. С. 15–16.*

67. Горнова О. З досвіду роботи 7 дитсадка м. Харкова. *За комуністичне виховання дошкільника. 1933. №1. С. 44–49*

68. Гречан А. Найменшим – найбільше уваги. *Дошкільне виховання. 1977. №2. С. 5–8.*

69. Григоренко Г., Жадан Р. Виховуємо раціонального споживача *Дошкільне виховання. 2012. №1. С. 16–19.*

70. Григоренко Г., Жадан Р. Щоб навчати, треба знати. Методичні рекомендації з формування основ споживчої культури. *Дошкільне виховання. 2013. №8. С. 26–30.*

71. Груба Г. Н. Крупська про виховання відповідальності та організованості у дошкільнят. *Дошкільне виховання, 1969. № 3. С. 5–8.*

72. Груба Г. Розвиток навичок під час роботи з деревом. *Дошкільне виховання, 1968. № 6. С. 15–20.*

73. Губенко Т. З підсумків роботи дитсадків міста Харкова за минулий рік. *За комуністичне виховання дошкільника. 1933. №2. С. 51–57*

74. Гульянц Е. Виховання інтересу до праці під час роботи з деревом. *Дошкільне виховання*, 1969. № 4. С. 12–15.
75. Гульянц Э. К. Особенности формирования интереса к труду у умственного отсталых детей дошкольного возраста : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.733. Москва, 1970. 18 с.
76. Гупан Н. М. Актуальні проблеми методології історико-педагогічних досліджень. *Рідна школа*. 2013. № 4 – 5. С. 53–56.
77. Гупан Н. М. Розвиток історії педагогіки в Україні (історіографічний аспект) : автореф. дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.01 / Ін-т педагогіки АПН України. Київ, 2001. 39 с.
78. Давиденко М. Ф. В. І. Ленін про виховання. *Дошкільне виховання*. 1951. №1. С. 3–9.
79. Данілова Р. Чітко визначити програмні завдання. *Дошкільне виховання*. 1959. №12. С. 33–34.
80. Дзинтере Д. О Педагогические условия трудового воспитания детей старшего дошкольного возраста в семье (на матер. Латвийской ССР) : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.01. М., 1973. 24 с.
81. Дитина в дошкільні роки : комплексна освітня програма /наук. кер. К. Крутій. Запоріжжя : ТОВ «ЛПКС» ЛТД, 2016. 160 с.
82. Дієвська К. Виховання у дітей інтересу та любові до природи. *Дошкільне виховання*. 1952. № 2. С. 31–35.
83. Дітковська С. О. Розвиток відомчих дошкільних закладів у Донбасі в кінці 50-х – початку 90-х років : автореф. дис... канд. пед. наук : 13.00.01 / Луганський національний педагогічний ун-т ім. Тараса Шевченка. Луганськ, 2004. 20 с.
84. Дічек Н. П. До питання періодизації педагогічних феноменів *Педагогічні науки* : зб. наук. пр. Херсон : ХДУ, 2005. Вип. 40. С. 65–72.
85. Дічек Н. П. Методологічні аспекти модернізації вітчизняних історико-педагогічних досліджень. *Педагогіка і психологія*. 2014. № 2. С. 67–75.
86. Для маленьких (по страницам газет). *Дошкольное воспитание*, 1961. № 4. С. 25–29.

87. Доброго дня читачу! *Дошкільне виховання*. 1984. №1. С. 30–31.
88. Долинна О. Низьковська О. Праця – ефективний засіб формування предметно-практичної компетенції дошкільників. *Вихователь-методист дошкільного закладу*. 2012. № 12. С. 16–27.
89. Домбровська Л. Науково-інформаційний потенціал українських журналів педагогічної тематики другої половини ХІХ-ХХ століття: з фонду Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського. *Вісник Книжкової палати*. 2010. № 2. С. 37–41.
90. ДСТУ 3017–2015. Видання. Основні види. Терміни та визначення. Київ, 2016. 42 с.
91. Дубінець І. В. Педагогічна просвіта батьків у вітчизняній періодичній пресі другої половини ХІХ століття : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Бердян. держ. пед. ін-т ім. П. Д. Осипенко. Бердянськ, 2000. 192 с.
92. Енциклопедія освіти / гол. ред. В. Г. Кремень. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 1040 с.
93. Євтух М. Б. Освіта у ХХІ столітті: розвиток і реформування. *Науковий вісник кафедри ЮНЕСКО Київського державного лінгвістичного університету (Лінгванакс – VIII) : філологія, педагогіка і психологія в антропоцентричних парадигмах*. Київ, 2000. Вип. 3, ч. 2. С. 720–731.
94. Євтух М. Б. Педагогіка : теорія та історія : навч. посіб. Київ : Вища школа, 1995. 237 с.
95. Єськова Т. Л. Виховання працелюбності дітей дошкільного віку на заняттях з ручної праці (1917 – 1941 рр.) : автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.01. Луганськ, 2010. 22 с.
96. Жаилканов Б. Б. Активизация трудовой деятельности детей шестилетнего возраста путем создания игровых ситуаций : автореф. дис. ... канд. пед. наук. Ташкент, 1991. 15 с.
97. Житко И. В. Педагогическая диагностика в процессе формирования трудолюбия у детей (старший дошкольный возраст) : автореф. дис. ... канд. пед. наук. Минск, 1990. 17 с.

98. За нові успіхи в дошкільному вихованні. *Дошкільне виховання*. 1956 №3. С. 7–13.
99. Зайченко І. В. Дещо про дослідження проблем дошкільної освіти в сучасній українській педагогічній науці. *Історико-педагогічний альманах*. 2010. № 2. С. 55–58.
100. Зайченко І. Ідея української національної школи в пресі другої половини ХІХ – початку ХХ століття. *Історико-педагогічний альманах*. Київ, 2006. Вип. 2. С. 30–34.
101. Закон об укреплении связи школы с жизнью и о дальнейшем развитии системы народного образования в СССР. URL: http://www.libussr.ru/doc_ussr/usr_5337.htm (дата обращения: 08.02.2018).
102. Закон УССР «Про народну освіту». Постанова ВР УРСР. №2778-VIII. 28.06.1974 р. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T742778.html (дата обращения: 08.02.2018).
103. Затонський В. Піднесення якості роботи в дитсадках. *За комуністичне виховання дошкільника 1937* №2 С. 25–35
104. Захожа Т. Об'єкт особливої уваги. *Дошкільне виховання*. 1988. №4 С. 2–3.
105. Збірник наказів та розпоряджень Міністерства освіти УРСР. 1959. №16
106. Зміцнювати зв'язок педагогічної науки з практикою комуністичного виховання дітей. *Дошкільне виховання*. 1959. № 11. С. 43–46.
107. Зубченко П. Про виховання працьовитості у дітей. *Дошкільне виховання*. 1959. №1. С. 36–37.
108. Зябкин В. Е. Педагогические журналы в становлении советской трудовой школы : монографія. Киев – Одесса : Вища школа, 1987. 104 с.
109. Іванюк Г. І. Диференційований підхід до періодизації соціально-педагогічних засад розвитку сільської школи України. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2014. № 10. С. 113–123.

110. Іванюк Г. І. Підходи до відбору джерельної бази дослідження соціально-педагогічних засад розвитку сільської школи в Україні (друга половина 50-х – 90-ті рр. ХХ ст.). Педагогічний дискурс. 2013. Вип. 15. С. 271–279.

111. Іванюк Г. І. Соціально-педагогічні засади розвитку сільської школи в Україні (друга половина 50-х – 90-ті рр. ХХ століття) : дис. ... док. пед. наук : 13.00.01. Київ, 2014. 590 с.

112. Іващенко М. Перетворити сезонні дитячі установи в стаціонарні. *Дошкольное воспитание*. 1959. № 3. С. 8–9.

113. Ільченко М. Перші підсумки. *Дошкільне виховання*. 1964. № 3. С. 1–6.

114. Інститут педагогіки: погляд через роки : (до 75-річчя від дня заснування Українського науково-дослідного Інституту педагогіки). Київ : Педагогічна думка, 2002. 216 с.

115. Інструкція по бібліографічному описанню статей и рецензій URL: <https://books.google.com.ua/books?id=milarbooks>. (дата обращения: 08.02.2018).

116. Іонова Л. П. Психолого-педагогіческие основи формування трудових навичок и уменій у дітей старшого дошкільного віку : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.01. Фрунзе, 1972. 27 с.

117. Ісмаїлова К. Воспитание початков трудолюбия у старших дошкольников в процесі роботи с природним матеріалом Узбекистана : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.01. Ташкент, 1969. 27 с.

118. Калачикова С. Міцні трудові навички. З досвіду роботи Харківського дошкільного дитячого будинку. *Дошкільне виховання*. 1982. №10. С. 14 – 15.

119. Калиниченко Н. П. Труд как средство воспитания в творческом наследии русских и украинских революционных демократов: автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.01. Киев, 1963. 33 с.

120. Ключаева И. О чем рассказывают газеты. *Дошкольное воспитание*. 1959. № 8. С. 62–64.

121. Коваленко Є.І. Методологічна функція історії педагогіки у становленні майбутнього педагога. *Наукові записки*. Серія «Психолого-

педагогічні науки» (Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя).
Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2012. № 4. С. 27–35.

122. Колесникова А. Ф. Как может помочь газета. *Дошкольное воспитание*. 1959. №11. С.59–62.

123. Колісник Ю. Журнальні видання УРСР як засіб ідеологічного виховання мас. URL: http://www.library.univ.kiev.ua/ukr/host/viking/db/ftp/univ/jour/jour_2010_09.pdf (дата звернення: 08.02.2018).

124. Колісник Ю. В. Формування суспільної свідомості журнальною періодикою УРСР (1950– 1980 рр.): монографія / Київ. нац. ун-т ім. Т.Шевченка, Ін-т журналістики. Київ, 2008. 290 с.

125. Концепція дошкільного виховання в Україні. Київ : «Освіта», 1993 16 с.

126. Контребінська Є. Навчання аплікації в дитячому садку. *Дошкільне виховання*. 1955. №1. С. 28–31.

127. Контребінська Є. Перші кроки на шляху до політехнічного навчання в школі. *Дошкільне виховання*. 1957. №1. С. 17–21.

128. Корольова Н. У павільйоні «Освіта в СРСР». *Дошкільне виховання*. 1962. №1. С. 4–8.

129. Кость С. Історія української журналістики (західноукраїнська преса першої половини ХХ ст.: структура, проблематика : навч. посіб. Львів, 2008. Кн. 1. 264 с.

130. Кравченко О. Хто трудиться любить, того доля голубить. *Палітра педагога*. 2014. №4. С. 17–18.

131. Красовицький М. Всебічний розвиток особистості як педагогічна проблема. *Дошкільне виховання*. 1971. №11. С.4–9.

132. Кривошея Н. Б. Ознайомлення дітей старшого дошкільного віку з працею дорослих як засіб початкового економічного виховання : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Теорія та історія педагогіки». Київ, 1997. 24 с.

133. Крулехт М. В. Взаимосвязь средств трудового воспитания как условие успешного формирования трудовой деятельности у детей 4-5 лет : автореф. дис. ... канд. пед. наук. Л., 1985. 16 с.

134. Кулакова І. Виховання поваги до праці дорослих. *Дошкільне виховання*. 1968. №3. С. 27–31.

135. Культурне будівництво в Українській РСР. Найважливіші рішення Комуністичної партії і Радянського уряду 1917–1960 рр. : зб. док. : в 2 т. / Центральний держ. архів Жовтневої революції і соціалістичного будівництва УРСР. Київ : Держполітвидав УРСР, 1960. 663 с.

136. Курило В. Визначення функцій педагогічної журналістики у розвитку ідей гуманістичної освіти у вітчизняній педагогіці 60-х рр. XX ст. URL: <http://nvd.luguniv.edu.ua/archiv/NN20/12ktvrds.pdf> (дата звернення: 08.02.2018).

137. Кухта М. І. Виховний національний ідеал у шкільництві Закарпаття 20–30-х років XX століття (на матеріалах української педагогічної преси) : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Ужгородський держ. ін-т інформатики, економіки і права. Ужгород, 1998. 162 с.

138. Лаба С. Б. Ідея української національної школи у педагогічній пресі на західноукраїнських землях у другій половині XIX – на початку XX ст. : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Прикарпатський ун-т ім. В. Стефаника. Івано-Франківськ, 1994. 19 с.

139. Лаврентьєва Г. Всесоюзна нарада в Кишиневі. *Дошкільне виховання*. 1983. №10. С. 14.

140. Лаврентьєва Г. Орієнтир – творчість. Демократизація як сутність перебудови роботи дошкільного закладу. *Дошкільне виховання*. 1988. №1. С. 6 – 7.

141. Лавриченко Н. Наші зауваження. *Дошкільне виховання*. 1959. №12 С. 34–35.

142. Ладивір С. Навчання цікаве і радісне. Забезпечення ефективності освітньо-виховного процесу в дошкільному закладі. *Дошкільне виховання*. 1981. №9. С. 4–6.

143. Ламакіна З. Виховання працьовитості у дітей. *Дошкільне виховання*. 1973. №12. С. 36–40.

144. Лаунер И. Взаимосвязь игры с трудом при формировании личности старших дошкольников : автореф. дис. канд. пед. наук : спец. 13.00.01. М., 1966. 16 с.

145. Леоньева З. Труд – средство воспитания. *Дошкольное воспитание*. 1963. №7. С. 38–40.
146. Леушина М. Суспільне дошкільне виховання в СРСР. *Дошкільне виховання*. Київ, 1952. № 3. С. 24–30.
147. Литвинина Н. В. Индивидуально-дифференцированный подход к старшим дошкольникам в воспитании трудовой активности : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.01. М., 1960. 17 с.
148. Літченко О. Висвітлення ідей дошкільного виховання в педагогічній пресі 50- 80-х рр. ХХ століття. *Проблеми підготовки сучасного вчителя* : зб. наук. пр. Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини. Умань : Жовтий О. О., 2014. Вип. 9, ч. 2. С. 272–278.
149. Літченко О. Д., Машовець М. А. Дитина в соціумі (розділ) / Дитина: Освітня програма для дітей від двох до семи років / наук. кер. проекту В.О. Огнев'юк; наук. редак. Г.В.Беленька, М.А.Машовець; авт. кол. : Г. В. Беленька, О. Л. Богініч, Н. І. Богданець-Білоskalенко [та ін.] / МОН України, Київ. ун-т ім. Б. Грінченка. К.: Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2016. С. 35–37, 69–72, 114–118, 166–170.
150. Літченко О. Д., Машовець М. А. Дитина в соціумі (розділ) / Методичні рекомендації до Освітньої програми для дітей від 2 до 7 років «Дитина» / наук. кер. проекту В. О. Огнев'юк; наук. ред. Г. В. Беленька; авт. кол.: Г. В. Беленька, О. Л. Богініч, В. М. Вертугіна та ін. – К.: Київ.ун-т ім. Б. Грінченка, 2016. С. 26–28, 79–83, 141–143, 212–217.
151. Літченко О. Д. Ідеї трудового виховання дітей дошкільного віку у 50-х роках ХХ століття на сторінках педагогічної преси. *Освітологічний дискурс* : електронне фахове видання. Київ : Київ. ун-т імені Бориса Грінченка. Київ, 2017. Вип. № 3–4. С. 43–56. URL: <http://od.kubg.edu.ua/index.php/journal/article/view/453> (дата звернення 20.12.2017).
152. Літченко О. Д. Ідеї трудового виховання в журналі «Дошкільне виховання» в 20–60-х роках ХХ століття. *Наукові записки* : зб. праць молодих вчених та аспірантів ХГПА. Хмельницький : ХГПА, 2013. Вип. 2. С. 82–89.

153. Літіченко О. Д. Комплексний підхід до трудового виховання дітей дошкільного віку у 70-80-х роках ХХ століття. *Педагогічні науки* : зб. наук. пр. Вип. 77, т. 1. Херсон, 2017. С. 28–31.

154. Літіченко О. Д. Педагогічна преса як джерельна база історико-педагогічно дослідження. *Дослідження молодих учених у контексті розвитку сучасної науки* : матер. IV щорічної Всеукр. наук.-практ. конф., 27 берез. 2014 р. Київ : Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2014. С. 46–51.

155. Літіченко О. Д. Педагогічна преса дошкільного спрямування 50–80-х років ХХ століття. *Наукові записки Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя*. Серія «Психолого-педагогічні науки». Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2015. № 4. С. 254–258.

156. Літіченко О. Д. Становлення фахового журналу «Дошкільне виховання», як проблема відображення практичних здобутків галузі. *Сучасні соціально-гуманітарні дискурси* : матеріали V Всеукр. наук. конф., м. Дніпропетровськ, 21 березня 2015 р. : у 5 ч. Дніпропетровськ : Інновація, 2015. Ч. 3. С. 95–97.

157. Літіченко О. Д. Створення програми трудового виховання дітей дошкільного віку в 50-60-х роках ХХ ст. *Педагогічні науки* : зб. наук. пр. Вип. 72, т. 1. Херсон, 2016. С. 26–29.

158. Літіченко О. Д. Теоретичні засади дослідження педагогічної преси в історичних розвідках. *Actual questions and problems of development of social sciences* : International scientific-practical conference. Kielce : Holy Cross University, 2016. P. 113–116.

159. Літіченко О. Д. Трудове виховання дітей дошкільного віку у першій половині ХХ століття. *Тенденції та перспективи розвитку науки і освіти в умовах глобалізації*: матеріали III Міжнар. науково-практ. інтернет-конференції. Переяслав-Хмельницький, 2015. Вип. 3. С. 186–189.

160. Літіченко О. Д. Трудове виховання дітей дошкільного віку на сторінках педагогічних журналів. *Молодий вчений* : науковий журнал, 2017. № 3.2 (43.2) березень. С. 58–61.

161. Литиченко Е. Д. Педагогическая пресса как средство освещения и опыта организации трудового воспитания детей дошкольного возраста. *Бъдещето въпроси от света науката* : Материали за 9-а международная научна конференция. 2013. Т. 22 : Педагогически науки. С. 36–39.

162. Лобода С. М. Ідея творення вітчизняної трудової школи в контексті розвитку української педагогічної журналістики (1920–1930-ті рр.). *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах* : зб. наук. пр. Запоріжжя, 2012. Вип. 26 (79). С. 45–53.

163. Лобода С. М. Педагогічна преса як чинник формування педагогічної творчості вчителя в історії розвитку української освіти (XX століття) : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.01 / Луган. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Луганськ, 2011. 462 с.

164. Лобода С. М. Періодизація становлення й розвитку української педагогічної преси XX століття як віддзеркалення проблеми педагогічної творчості вчителя. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. 2012. Вип. 66. С. 41–47.

165. Логинова В., Маширина Л. Формирование представлений о труде взрослых. *Дошкольное воспитание*. 1978. №10. С.56 – 63.

166. Лозинська С. В. Формування елементарних трудових навичок у дітей дошкільного віку в Україні (1918–1939 рр.) : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Дрогоб. держ. пед. ун-т ім. Івана Франка. Дрогобич, 2014. 19 с.

167. Лукринська Ю. Дітям про людей праці. *Дошкільне виховання*. 1953. №2. С. 21–23.

168. Львівська національна наукова бібліотека України імені В. Стефаника : покажчик видань бібліотеки та літератури про її діяльність: (2006–2009) / уклад. Л. О. Ільницька та ін.; авт. вступ. ст. М. М. Романюк. Львів, 2010. 278 с.

169. Макеева Т. А. Формирование представлений о труде взрослых у детей 5-6 года жизни в разновозрастной группе сельского детского сада : автореф. дис. ... канд. пед. наук. М., 1989. 16 с.

170. Макляк М. Програма з трудового виховання – відповідальний документ. *Дошкільне виховання*. 1960. №1. С. 38–39.

171. Максименко Л. Завдання поставлене життям. Трудове виховання в дошкільних закладах на сучасному етапі. *Дошкільне виховання*. 1985. №6. С. 5–6.
172. Марочко Г. Знати і шанувати. Формування у дошкільників уявлень про сільськогосподарську працю. *Дошкільне виховання* 1988. №7. С. 4–5.
173. Марченко О. Трудове виховання вдошкільному закладі. *Дошкільне виховання* 1976. №4. С. 18–20.
174. Матусик А. Про формування організаторських умінь в іграх, пов'язаних з працею. *Дошкільне виховання*. 1966. №4. С. 10–14.
175. Матусик М. Біля джерел працелюбства. *Дошкільне виховання*. 1984. №1. С. 4–5.
176. Машовець М. А. Дитяча праця в сім'ї : за чи проти. *Вихователі-методисти дошкільного закладу*. 2015. №3. С. 50–55.
177. Машовець М. А. Педагогічні умови наступності у трудовому вихованні дітей старшого дошкільного і молодшого шкільного віку : дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Теорія та історія педагогіки». Київ, 1994. 147 с.
178. Мельничук М. І. Виховання дітей дошкільного віку в трудовій діяльності : дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Теорія та історія педагогіки» К., 1995. 215 с.
179. Методологічні засади педагогічного дослідження : монографія / Держ. закл. «Луган. нац. ун-т імені Тараса Шевченка». Луганськ : Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2013. 248 с.
180. Мишарина Л. А. Формирование первоначальных знаний о труд взрослых у детей младшего дошкольного возраста : автореф. дис. ... канд. пед. наук. Л., 1978. 20 с.
181. Міськів Н. Вчаться трудитись. *Дошкільне виховання*. 1980. №11. С. 18–19.
182. На новому етапі. *Дошкільне виховання*. 1958. №8. С.1–4.
183. Назарова Л. Г. Обучение труда в первом классе школы на основе подготовки детей в детском саду : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.01. Ташкент, 1968. 33 с.

184. Наумчик Є. Постійно дбати про розвиток і вдосконалення дошкільного виховання. *Дошкільне виховання*. 1976. №11. С. 5–9.
185. Научно-исследовательский институт педагогики Украинской ССР (1926–1976). Киев : Вища школа, 1976. 112 с.
186. Нейтер З. Від XX до XXI з'їзду КПРС. *Дошкільне виховання*. Київ, 1959. № 1. С. 8–10.
187. Нейтер З., Рибальченко А., Бистрова Програма з трудового виховання дітей в дитячому садку повинна бути високоякісна. *Дошкільне виховання*. 1960. №4. С. 25–28.
188. Нечаєва В. Взаємозв'язок гри і праці. *Дошкільне виховання*. 1963. №9. С. 9–14.
189. Нечаєва В. Трудове виховання в дитячому садку. *Дошкільне виховання*. 1963. №8 С. 5–12.
190. Нечаева В. Г. Трудовое воспитание в детском саду. Москва : «Просвещение», 1964. 188 с.
191. Ніжинський М. П. А. С. Макаренко про зміцнення радянської сім'ї. *Дошкільне виховання*. 1951. №8. С. 3–7.
192. Ніколаєнко Д. Ф. Навички і їх формування у дітей в світлі вивчення академіка І.П. Павлова про вищу нервову діяльність. *Дошкільне виховання*. 1952. №1. С. 10–19.
193. Новохвацька В. Формування моральних якостей у праці. *Дошкільне виховання*. 1976. №8. С. 34–37.
194. О больших делах для малых ребят (по страницам газет). *Дошкольное воспитание*. 1961. № 1. С. 10–13.
195. Освітня програма «Впевнений старт» для дітей старшого дошкільного віку / заг. ред. Т. О. Піроженко. Київ : Українська академія дитинства, 2017. – 80 с.
196. Освітологія: витоки наукового напрямку : монографія / за ред. В. О. Огнев'юка. Київ : Едельвейс, 2012. 336 с.
197. Основи працьовитості закладаються змалку. *Дошкільне виховання*. 1974. №8. С. 1–3.

198. Орієнтовна тематика нашого журналу на 1973. *Дошкільне виховання*. 1973. №.12. С. 47.
199. Павленчик В. Разом значить дружно. Організація морального взаємовпливу старших дошкільників у спільній праці. *Дошкільне виховання*. 1983 №10. С. 6–7.
200. Павленчик В. А. Формирование положительных взаимоотношений детей 6-го года жизни в совместной трудовой деятельности : автореф. дис... канд. пед. наук : 13.00.01. Київ, 1982. 18 с.
201. Панасенко Е. А. Ідеал учителя у вітчизняній педагогічній журналістиці другої половини ХІХ – початку ХХ ст. : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Луган. держ. пед. ун-т ім. Т. Шевченка. Луганськ, 2001. 20 с.
202. Пастушенко О. В. Розвиток дисертаційних досліджень з історії періодичної преси в Україні у 90-х роках ХХ ст. – на початку 10-х років ХХІ ст.: бібліографічний аспект. URL: http://C:/Users/acer/Documents /rks_2012_15_22.pdf (дата звернення: 06.02.2018).
203. Петренко О. Б. До проблеми класифікації джерельної бази історико-педагогічного дослідження. Педагогічний дискурс. 2013. Вип. 15. С. 536–542.
204. Переверзева Н. Ю. Піднесімо якість роботи дошкільних установ. *Дошкільне виховання*. 1951. № 1. С. 8–13.
205. Переверзева Н. Розвиток громадського дошкільного виховання в колгоспах Української РСР. *Дошкільне виховання*. 1957. №9. С. 5–9.
206. Переверзева Н. Семирічний план розгорнутого будівництва комунізму. *Дошкільне виховання*. 1959. №1. С. 1–7.
207. Періодичні видання УРСР. 1951-1960. Журнали: бібліографічний довідник. Харків : РВВ Книжкової палати УРСР, 1964 р. 182 с.
208. Періодичні видання УРСР. Журнали. 1961–1975: Держ. ретросп. бібліогр. показ. Харків : РВВ Книжкової палати УРСР, 1984. 323 с.
209. Періодичні видання УРСР. Журнали.: 1976–1980: Держ. ретросп. бібліогр. показ. Харків : РВВ Книжкової палати УРСР, 1988. 157 с.
210. Пилипчук С. Виховуємо у праці. *Дошкільне виховання*. 1978. № 12. С. 16.

211. Пінчук Г. П. До працівників дошкільних закладів. *Дошкільне виховання*. 1951. № 1. С. 5–7.
212. Піонтковський А. Зауваження до розділу «Праця в природі». *Дошкільне виховання*. 1960. №1. С. 39.
213. Пірго Н. Трудове виховання в молодшій групі. *Дошкільне виховання*. 1959. №1. С. 33–34.
214. Пісоцька Л. М. Історико-педагогічні аспекти проблеми трудового виховання дошкільників в Україні. *Наукові записки Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя*. Серія : Психолого-педагогічні науки / Ніжинський держ. ун-т ім. М. Гоголя. Ніжин, 2009. № 4. С. 177–180.
215. Плевако А. Виховання працьовитості у дітей старшої групи. *Дошкільне виховання*. 1962. №8. С. 29–32.
216. Побірченко Н. С. Питання національної освіти та виховання в діяльності українських громад (друга половина XIX – початок XX століття): монографія / Н.С.Побірченко. К.: Науковий світ, 2002. 331 с.
217. Побірченко Н. С. Проблеми освіти на сторінках часопису «Киевская старина» (1882- 1906). Київ : Науковий світ, 2000. 92 с.
218. Подкопаева Е. Журнал «Дошкольное воспитание» в каждую семью. *Дошкольное воспитание*. 1963. №10. С. 77.
219. Полянська Ф. Робота дитячого садка з батьками. *Дошкільне виховання*. 1953. № 8. С. 3–5.
220. Поніманнська Т. Праця – школа моральності. Засвоєння старшими дошкільниками моральних норм у спільній трудовій діяльності. *Дошкільне виховання*. 1985. № 5. С. 6–7.
221. Поніманнська Т. Мірзаабдулаєва М. Засвоєння дошкільниками моральних норм поведінки у спільній трудовій діяльності. *Дошкільне виховання*. 1984. №1. С. 4–5.
222. Пониманская Т. И. Усвоение старшими дошкольниками нравственных норм совместной трудовой деятельности: автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.01. М., 1983. 23 с.

223. Пономаренко Ф. Проект програми потребує дальшого вдосконалення. *Дошкільне виховання*. 1959. №12. С. 29–31.
224. Постанова Президії Всеросійського Центрального комітету на доповідь Наркомосвіти про стан дошкільного виховання в РСФРР. *За комуністичне виховання дошкільника*. 1933. №2. С. 63
225. Постнікова Н. Праця дітей на городі. *Дошкільне виховання*. 1965. №4. С. 39–41.
226. Постникова Н. К. Развитие познавательных интересов у старших дошкольников (в процессе труда по выращиванию растений) : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.01. Л., 1968. 23 с.
227. Постнікова Н. К. Розвиток пізнавальних інтересів старших дошкільників у праці по вирощуванні рослин *Дошкільна педагогіка і психологія* : республіканський науково-метод. зб. Вип. 2 / відп. ред. Т. І. Дмитренко. Київ : Рад. шк., 1966. С. 84–92.
228. Потапенко К. XII п'ятирічка: масштабність завдань, новизна підходів *Дошкільне виховання*. 1986. №4. С. 1–3.
229. Преса Української РСР. 1918–1975. Науково-статистичний довідник. Харків, 1976. 223 с.
230. Преса Української РСР, 1918–1985 : статистичний збірник. РВВ Книжкової палати УРСР. 1986. 174 с.
231. Присяжнюк К. Спільні хвилини радості. Співдружність педагогів і науковців у виробленні комплексної системи впливів на дитину з боку дошкільного закладу і сім'ї *Дошкільне виховання*. 1980. №5. С. 14–15.
232. Приходько Ю. Виховуємо потребу у праці. *Дошкільне виховання*. 1986. №7. С. 6–7.
233. Приходько Ю. Праця формує особистість. Трудова діяльність молодших дошкільників як засіб виховання культури взаємин. *Дошкільне виховання*. 1986. №1. С. 10–11.

234. Приходько Ю. Праця формує особистість. Трудова діяльність старших дошкільників як засіб виховання культури взаємин. *Дошкільне виховання*. 1986. №11. С. 6–7.

235. Про відміну викладання труда в школах: наказ Народного комісаріату освіти УРСР від 23 лютого 1937 р. / Збірник наказів та розпоряджень Народного комісаріату освіти Української РСР. 1937. № 5. С. 6

236. Про дальше удосконалення навчання, виховання учнів загальноосвітніх шкіл та підготовки їх до праці : Постанова від 22 грудня 1977 року № 1111. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KP780063.html. (дата звернення: 08.02.2018).

237. Про заходи по дальшому розвитку дитячих дошкільних закладів, поліпшенню виховання і медичного обслуговування дітей дошкільного віку : постанова ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР / Зб. наказів та розпоряджень М-ва освіти УРСР. 1959. № 13. С. 3–6

238. Про основні напрями реформи загальноосвітньої і професійної школи: URL: <http://www.economics.kiev.ua/download/ZakonySSSR/data02/tex12897.htm>. (дата звернення: 08.02.2018).

239. Про стан і заходи по дальшому розвитку дошкільного виховання дітей в республіці. *Збірник наказів та інструкцій Міністерства освіти Української РСР*. 1974. № 22. С. 3–11.

240. Проблеми виховання в рішеннях XIX зїзду КПРС. *Дошкільне виховання*. 1953. №1. С. 3–8.

241. Програма виховання в дитячому садку / М-во освіти УРСР, Управління дошкільним закл. Київ : Рад. школа, 1966. 228 с.

242. Програма виховання в дитячому садку / М-во освіти УРСР. Управління дошкільним закл. Київ : Рад. школа, 1971. 256 с.

243. Програма виховання і навчання в дитячому садку / ред. Є. А. Таранова. Київ : Рад. шк., 1986. 208 с.

244. Програма виховання в дитячому садку : проект. Київ : Рад. школа. 1962. 207 с.

245. Программа воспитания в детском саду (Проект).– М.: Изд-во АПН РСФСР, 1960. 160 с.

246. Программно-методичні вказівки для вихователя дитячого садка : метод. вказівки / Відділ дошк. вих-ня ; ред. Н. Ю. Переверзева. Київ : Держ. учпедвид «Рад. шк.», 1955. 160 с.

247. Програма та методичні настанови виховання дітей у дошкільному закладі. Київ : Рад. шк., 1975. 224 с.

248. Програма розвитку дитини дошкільного віку «Українське довкілля» / О. І. Білан; за заг.ред. О. В. Низьковської. Тернопіль : Мандрівець, 2017. 256 с.

249. Програма розвитку дитини дошкільного віку «Я у Світі» (нова редакція). Ч.2. Від трьох до шести (семи) років / Аксьнова О. П., Аніщук А. М., Артемова Л. В., [та ін.]; наук. кер. Кононко О. Л. Київ: ТОВ «МЦФЕР–Україна», 2014. 452 с.

250. Програма розвитку дітей від пренатального періоду до трьох років “Оберіг”. Тернопіль : Мандрівець, 2014. 160 с.

251. Проект програми з трудового виховання. *Дошкільне виховання*. 1959. №11. С. 9–20.

252. Прокудіна О., Сеченова Н., Славникова Ж. Маленькі таємниці великої економіки. *Палітра педагога*. 2013 №4. С.6–9.

253. Психологические вопросы трудового воспитания / под ред. В. И. Войтко, В. А. Моляко. К. : Радянська школа, 1979. 120 с.

254. Пугач А. До проблеми методології дослідження періодичної преси. *Педагогічні науки* : зб. наук. пр. Херсон : ХДУ, 2005. Вип. 40. С. 110–115.

255. Пугач А. В. Проблеми підготовки вчителя до професійної діяльності в українській педагогічній періодиці (20-ті – початок 30-х років ХХ ст.) : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Київ, 2008. 237 с.

256. Разбава Э. М. Воспитание у старших дошкольников уважение к труду взрослых на основе использования бесед по прочитанному : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.01. Ташкент, 1964. 33 с.

257. Реалізація постанови ЦК ВКП(б) від 4/VII 1936 р. *За комуністичне виховання дошкільника*. 1937. № 7. С.4 С.3–8
258. Резнік Я. Виховання нового ставлення до праці і громадської власності. *За комуністичне виховання дошкільника*. 1940. № 4. С.13–18
259. Резолюція секції дошкільного виховання. *Дошкільне виховання*. 1989. №1. С. 2.
260. Різун В. В., Трачук Т. А. Нарис з історії та теорії українського журналістикознавства : монографія / Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 2005. 232 с.
261. Розгон В. В. Вплив педагогічної преси на розвиток суспільного дошкільного виховання в Україні (кінець XIX – 90-ті роки XX століття) : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Хмельницька гуманіт.- пед. академії. Хмельницький, 2015. 200 с.
262. Розгон В. В. Соціокультурна та освітня місія педагогічної преси на прикладі журналу «Дошкільне виховання». *Педагогічний дискурс*. 2012. Вип. 11. С. 267–270.
263. Ростити працелюбів. Рекомендації Всесоюзної наради дошкільних працівників по трудовому вихованню дітей дошкільного віку. *Дошкільне виховання*. 1983. №10. С. 14–15.
264. Рудий Г. Я. Періодика України як об'єкт джерелознавчого дослідження української культури (1917–1920 рр.) : дис. д.-ра ... іст. наук : 07.00.06 / НАН України ; Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. Київ, 2004. 547 с.
265. Руководство для воспитателя детского сада; Устав детского сада. 2-е изд. Москва : Нар. ком. прос. РСФСР, 1939. 120 с.
266. Руководство для воспитателя детского сада / Нар. ком. просвещения РСФСР. Упр. по дошкол. воспитанию. Москва : Учпедгиз, 1946 [на обл.: 1945] 168 с.
267. Русько О. Початкова ланка комуністичного виховання. *Дошкільне виховання*. 1964. № 10. С. 5.

268. Савельєва Н. П. Обогащение словаря детей старшего дошкольного возраста в процессе трудового воспитания : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.01. М., 1967. 24 с.

269. Савельєва Н. П. Про формування уявлень і збагачення словника дітей старшого дошкільного віку процесі трудового виховання. *Дошкільна педагогіка і психологія* : республіканський науково-метод. зб. Вип. 2 / відп. ред. Т. І. Дмитренко. Київ : Рад. шк., 1966. С. 76–83.

270. Савельєва Н. Розвиток мови дошкільників у процесі трудового виховання і його значення для активізації і усвідомлення дітьми своєї діяльності. *Дошкільна педагогіка і психологія* : республіканський науково-метод. зб. Вип. 1 / відп. ред. Т. І. Дмитренко. Київ : Рад. шк., 1965. С. 118–129.

271. Савельєва Н. Трудове виховання як шлях до збагачення словника та розвитку активності і самостійності старших дошкільників. *Дошкільне виховання*. 1965. №1. С.10–14.

272. Савченко В. Врахувати пропозиції дошкільних працівників. *Дошкільне виховання*. 1959. №12. С. 31–33.

273. Сайгушева Л. И. Разработка проблемы трудового воспитания детей в советской дошкольной педагогике. *Историко-педагогический журнал*. 2013. № 4. С.112–132.

274. Сафонова В. Складова трудового виховання. Сюжетно-будівельні ігри на сільськогосподарські теми. *Дошкільне виховання*. 1980. №7. С.7.

275. Сахно Н. Підхід системний, комплексний. Впровадження в дошкільних закладах методики оптимізації освітньо-виховного процесу. *Дошкільне виховання*. 1983. №12. С. 10–11.

276. Саяпіна С. А. Развитие отечественной дошкольной педагогики как науки (1960 г. – начало XXI столетия) [Текст] : автореф. дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.01– загальна педагогіка та історія педагогіки. Полтав. нац. пед. ун-т ім. В. Г. Короленка. Полтава, 2017. 40 с.

277. Связь науки и практики – залог успешного развития дошкольного воспитания. *Дошкольное воспитание*. 1964. №2. С.1–5.

278. Сидоренко І. Проблеми самоосвіти особистості у вітчизняній педагогічній пресі другої половини ХІХ- початку ХХ століття : автореф. дис. ... канд. пед. наук. Харків, 2006. 23 с.

279. Січка А. Д. Розвиток ідей діяльнісного підходу у дошкільному вихованні. України в кінці ХІХ – перша третина ХХ століття) : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки. Київ, 2015. 266 с.

280. Словник української мови: в 11 томах. Том 7, 1976. С. 541. URL: [http:// sum.in.ua/s/presa](http://sum.in.ua/s/presa). (дата звернення: 08.02.2018).

281. Смирнова А. Із живлющого джерела. Використання педагогічної спадщини В. О. Сухомлинського в дошкільних закладах. *Дошкільне виховання*. 1983. №9. С. 20–21.

282. Снигур Л. А. Психологические особенности выполнения трудовых поручений дошкольниками в зависимости от тренировок взрослых : дис. ... канд. психолог. наук. Киев : Институт психологи им. Г. С. Костюка. 1990. 130 с.

283. Согадіна С. Проект «Ательє». Ознайомлення старших дошкільнят з світом професій. *Дошкільне виховання*. 2013. №6. С. 27–29.

284. Степанова Т. М. Трансформація змісту передшкільної освіти в історії розвитку вітчизняної дошкільної педагогіки (кінець ХІХ–ХХ століття) : монографія. Київ : ВД Слово, 2011. 424 с.

285. Становлення внутрішньої картини світу дошкільника : монографія / ред. Т. О. Піроженко. Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2012. 236 с.

286. Сучасні діти – відображення цінностей дорослого світу : методичні рекомендації / ред. Т. О. Піроженко. Київ–Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2014. 120 с.

287. Сухенко Є., Дзеверін О. Перші кроки становлення і розвиток дошкільного виховання в УРСР. *Дошкільне виховання*. 1957. № 9. С. 10.

288. Сухомлинська О. В. Історико-педагогічний процес: нові підходи до загальних проблем. Київ : А.П.Н., 2003. 67 с.

289. Сухомлинська О. В. Історико-педагогічні дослідження та його «околиці». *Збірник наукових праць Херсонського держ. ун-ту*. Херсон : Вид-во ХДУ, 2005. Вип. 11. С. 11–13.

290. Сухомлинський В. О. Виховання в учнів любові і готовності до праці. Київ : Рад. шк., 1959. 46 с.
291. Сухомлинський В. О. Праця і моральне виховання. Київ : Рад. школа, 1962. 153 с.
292. Сухорукова Г. З вірою у педагога. *Дошкільне виховання*. 1988. № 9. С. 4–5.
293. Сухорукова Г. Запалити вогник думки. В. О. Сухомлинський про підготовку дітей до школи. *Дошкільне виховання*. 1983. № 9. С. 8–9.
294. Сухорукова Г. Найголовніша духовна цінність. Використання літературно-художньої спадщини В. О. Сухомлинського для виховання дошкільників. *Дошкільне виховання*. 1984. № 9. С. 8–9.
295. Сьомушева Г. Формування у дошкільників уявлень про колективний характер праці. *Дошкільне виховання*. 1976. №2. С. 28–30.
296. Тамм В. Робота по дереву. *Дошкольное воспитание*. 1963. №7. С. 43–48.
297. Тарасова В. Умееш сам – научи сына и его друзей. Кружки на дому первый опыт. *Семья и школа*. 1980. №11. С. 9–10.
298. Тематичний покажчик статей, надрукованих у журналі «Дошкільне виховання» за 1951 рік. *Дошкільне виховання*. 1951. № 12. С. 47–49.
299. Тематичний покажчик статей, надрукованих у журналі «Дошкільне виховання» за 1952 рік. *Дошкільне виховання*. 1952. № 12. С. 47–49.
300. Топалер. Е. Воспитание в труде или труд для «галочки»? *Семья и школа*. 1988. № 3. С. 4–7.
301. Трачук Т. А. До витоків української науки про журналістику. Наукові записки Інституту журналістики. Т. 13. URL: <http://journalib.univ.kiev.ua/index.php?act=book.index&book=163> (дата звернення: 08.02.2018).
302. Трачук Т. А. Питання періодизації історії українського журналістикознавства. Наукові записки Інституту журналістики. Т. 14. URL: <http://journalib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=1330> (дата звернення: 08.02.2018).

303. Трачук Т. А. Розвиток журналістикознавчих досліджень в Україні протягом 30-80-х років ХХ століття. Українське журналістикознавство. Вип. 5. URL: <http://journlib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=1616> (дата звернення: 06.02.2018).

304. Трачук Т. Українське пресознавство 50–60-х рр. ХХ ст.: до постановки проблеми. Збірник праць Науково-дослідного центру періодики. Львів, 2003. Вип. 11. С. 665 – 670.

305. Трудовое воспитание детей в детском саду : Метод. указания / Упр. по дошкольному воспитанию М-ва просвещения РСФСР. Москва : Учпедгиз, 1954. 39 с.

306. Трудовое воспитание и политехническое обучение : краткий словарь для учителя / под ред. М. Н.Скаткина и В. А. Полякова. М. : Просвещение, 1968. 480 с.

307. Тюрина К. С. Трудовые занятия в природе как средство умственного воспитания в подготовительной группе детского сада : автореф. дис. ... канд. пед. наук. Фрунзе,. 1975. 32 с.

308. У Раді Міністрів СРСР. Рада Міністрів СРСР прийняла постанову «Про дальше поліпшення суспільного дошкільного виховання і підготовку дітей до навчання в школі». *Дошкільне виховання*. 1985. №7. С. 2.

309. Ужгіна З. С., Н. К. Крупська про підготовку дітей до навчання в школі. *Початкова школа*. 1970. № 6. С. 81–84.

310. Уманська Ж. З досвіду організації колективної праці дітей дошкільників *За комуністичне виховання дошкільника*. 1933. №2. С. 43 – 48

311. Українська Радянська Енциклопедія : у 12 т. / ред. М. П. Бажан. Київ : Рад. енцикл. літ., 1963. Т. 11. 592 с.

312. Украинская Советская Социалистическая Республика : энцикл. Справ / ред.: А. В. Кудрявцев и др. Киев : Глав ред. УСЭ, 1987. 516 с.

313. Украинский Советский Энциклопедический Словарь : в 3-х т. / ред.: А. В. Кудрявцев и др. Киев : Глав ред. УСЭ, 1988. 768 с.

314. Улюкаєва І. Г. Історія дошкільної педагогіки : підручник. Київ : Слово, 2016. 424 с.

315. Улюкаєва І. Г. Стан дослідження історії становлення і розвитку суспільного дошкільного виховання в Україні в історико-педагогічній науці. *Педагогічні науки* : зб. наук. пр./Бердян. держ. пед. ун-т. Бердянськ, 2007. № 3. С. 5–8.
316. Усова О. П. Заняття в дитячому садку. *Дошкільне виховання*. 1952. №9. С. 3–13.
317. Фабричанова Г. Робота по дереву. *Дошкольное воспитание*. 1963. №7. С. 48–49.
318. Федорова Л. Посильна праця... *Дошкільне виховання*. 1984. №2. С. 14–15.
319. Філімонова Т. Перші журнали з проблем дошкільного виховання в історії розвитку української педагогічної думки. *Історико-педагогічний альманах*. 2007. Вип. 1. С. 50–56.
320. Формування базових якостей особистості дітей старшого дошкільного віку в ДНЗ : монографія / заг. ред. О. Рейпольської. Харків. : «Друкарня Мадрид», 2015. 330 с.
321. Фролова О. Красіна Н. Проблема трудового виховання вимагає глибокого вивчення. *Дошкільне виховання*. 1960. №1. С. 36–37.
322. Харченко К. Трудовий гарт – змалку. *Дошкільне виховання*. 1984. №2. С. 3–4.
323. Хаїт І. Про ліквідацію педологічних викривлень в дошкільному вихованні дітей. *За комуністичне виховання дошкільника*. 1937. №6. С. 14–39
324. Хоменко І. Педагогічна рада республіки. *Дошкільне виховання*. 1977. №3. С. 4–6.
325. Хоменко І. Перша ланка: завдання складні й відповідальні. *Дошкільне виховання*. 1982. №6. С. 2–3.
326. Хміль Н. А. Розвиток та функціонування української науково-педагогічної періодики в 50–80-х роках ХХ століття. *Народна освіта*. 2008. Вип. 2. URL: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/NarOsv/2008-2/08hnards.htm> (дата звернення: 06.02.2018).

327. Хміль Н. А. Розвиток засобів наукової комунікації як складової педагогічної науки в Україні (середина ХХ століття – початок ХХІ століття) : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Луганськ, 2009. 340 с.

328. Хриков Є. М. Методологія педагогічного дослідження : монографія. Харків : Панов А. М., 2017. 237с.

329. Хриков Є. Теоретичні засади аналізу впливу педагогічної преси на педагогічну практику. *Психолого-педагогічні проблеми сільської школи* : зб. наук. пр. Уман. держ. пед. ун-ту імені Павла Тичини / ред. кол.: Н. С. Побірченкота ін. Київ : Міленіум, 2006. Вип. 17. С. 61–71.

330. Цвелих Т. До дальшого піднесення педагогічної науки. *Дошкільне виховання*. 1959. № 10. С. 8–10.

331. Цвелих Т. До питань про творчий розвиток дитини дошкільника в зв'язку з задоволеннями перебудови школи. *Дошкільне виховання*. 1959. №1. С. 11–13.

332. Цвелих Т. Педагогічні читання. *Дошкільне виховання*. 1953. №10. С. 3–7.

333. Цвелих Т. Питання комуністичної моралі в прогамно-методичних вказівках для вихователя. *Дошкільне виховання*. 1954. №8. С. 3–7.

334. Цвелих Т. Про трудове виховання. *Дошкільне виховання*. 1955. №3. С. 9–13

335. Цимбал-Слатвінська С. В. Педагогічна преса як джерело історико-педагогічних досліджень. *Наукові записки*. Сер. Педагогічні науки. Кіровоград. 2015. Вип.140. С.160–162.

336. Цирульнико А. Знакомтесь: ЭДАС. *Семья и школа*. 1984.№1. С. 39–42

337. Цюпак І. Розвиток теорії трудового виховання дошкільників у педагогічних дослідженнях ХХ ст. *Науково-дослідна робота молодих учених: стан, проблеми, перспективи: матеріали* : Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф., 3 –5 квітня 2012 р. Херсон : ХДУ, 2012. С. 147–152.

338. Чеглікова А. Труд и игра. *Дошкольное воспитание*.1959. №1. С. 39–40.

339. Чекаліна Т. Ідеї В. О. Сухомлинського про працю в роботі дитбудинку *Дошкольное воспитание*.1974. №12. С. 23–27.

340. Чен Тхи Чонг. Воспитание начал общественной направленности у дошкольников в хозяйственно-бытовом труде : автореф. дис. ... канд. М., 1977. 32 с.

341. Шахманова А. Ш. Воспитание у детей пятого года жизни положительного отношения к человеку-труженику : автореф. дис. ... канд. пед. наук. М., 1989. 16 с.

342. Шимановська В. Виготовлення дерев'яних іграшок дітьми підготовчої групи *Дошкільне виховання*. 1963. №. С.18–21.

343. Щука Г. П. Проблеми розвитку сільської школи в українській педагогічній пресі в 50-80-ті роки ХХ століття : дис... канд. пед. наук : 13.00.01 / Луган. нац. пед. ун-т ім. Тараса Шевченка. Луганськ, 2007. С. 190–244.

344. Ярославський М. Психологічні передумови формування в дітей дошкільного віку позитивного ставлення до трудових завдань. *Дошкільна педагогіка і психологія* : республіканський науково-метод. зб. Вип. 3 / відп. ред. Т. І. Дмитренко. Київ : Рад. шк., 1967. С.48–58.

345. Ярославський М. Формування позитивного ставлення до праці в дітей дошкільного віку. *Дошкільна педагогіка і психологія* : республіканський науково-метод. зб. Вип. 1 / відп. ред. Т. І. Дмитренко. Київ : Рад. шк., 1965. С. 107–117.

346. Ярмаченко М. Д. Союз науки і практики. Теорія дошкільного виховання дітей в умовах прискорення соціально-економічного розвитку країни. *Дошкільне виховання*. 1986. №1. С.5–7.

347. Яценко С., Якубович. А., Потапова О. Маленькі кулінари в дитсадку і вдома. *Дошкільне виховання*. 2016. №6. С.18–21.

348. Holowinsky Ivan Z. Research and Education of the Mentally Retarded Preschool Children in the Soviet Union. *The Journal of Special Education*. 1985. vol. 19. pp. 139–142.

349. Litichenko O. D. Ideas of education through work of preschoolchildren in pedagogical press (50s-80s of the 20th century). *Science and Education a New Dimension* : Pedagogy and Psychology, IV (39). Budapest, 2016. Issue : 79. P. 38–41.

Центральний державний архів вищих органів влади та управління України

Ф.166. Міністерство народної освіти України

Оп. 11. 1933 – 1941 роки

350. Спр.142 Обіжні інструкції та директивні листи Наркомосу УРСР в справі дошкільного виховання. 7 січня – 28 грудня 1933. 111 арк.

351. Спр. 357 Постанови Раднаркому УРСР та Української Економічної наради за 1936 рік. 29 квітня – 30 грудня 1936. 159 арк.

352. Спр.359а Проблемно-тематичний план Українського науково-дослідного інституту педагогіки на 1936 р. 9 арк.

Оп. 15. 1942 – 1988 роки

353. Спр. 162. Звіти про мережу і контингент дитячих садків за 1946 рік. 348 арк.

354. Спр. 359. Доповідні записки до Ради Міністрів та ЦК КПУ по дошкільному вихованню за 1947 рік. 11 арк.

355. Спр. 541. Доповідні записки до Ради Міністрів та ЦК КПУ по дошкільному вихованню за 1948 рік. 214 арк.

356. Спр. 733. Доповідні записки до Ради Міністрів та ЦК КПУ по дошкільному вихованню за 1949 рік. 193 арк.

357. Спр.867. Доповідні записки до Ради Міністрів та ЦК КПУ по дошкільному вихованню – 1950 рік. 263 арк.

358. Спр.1038. Доповідні записки до Ради Міністрів та ЦК КПУ по дошкільному вихованню – 1951 рік. 384/335 арк.

359. Спр.1040. Заходи та пропозиції з дошкільного виховання на 1951 рік. 3 арк.

360. Спр.1185. Доповідні записки до Ради Міністрів та ЦК КПУ по дошкільному вихованню – 1952 рік. 223 арк.

361. Спр.1186. Навчальні плани курсів підвищення кваліфікації завідуючих дошкільних методичних кабінетів Міністерства освіти УРСР на 1952 рік. 14 арк.

362. Спр. 1188. Матеріали наради працівників дошкільних закладів за 1952 рік. 428 арк.

363. Спр. 1386. Доповідні записки до Ради Міністрів та ЦК КПУ по дошкільному вихованню за 11 лютого – 5 грудня – 1953 рік. 154арк.

364. Спр.1387. Доповідні записки до Ради Міністрів та ЦК КП України по дошкільному вихованню – 1953 рік. 24 арк.

365. Спр. 1568. Доповідні записки до Ради Міністрів УРСР та ЦК КП України по дошкільному вихованню за 24 січня – 17 грудня – 1954 рік. 167арк.

366. Спр. 1569. Пропозиції відділу дошкільного виховання Міністерства освіти УРСР до поліпшення керівництва роботою дошкільних установ в УРСР – 1954 рік. 2 арк.

367. Спр. 1751 Доповідні записки до Ради Міністрів УРСР та ЦК КП України по дошкільному вихованню 11 березня – 7 вересня – 1955 рік. 67 арк.

368. Спр. 1981. Доповідні записки до Ради Міністрів УРСР та ЦК КП України з питань дошкільного виховання 11 січня – 28 вересня – 1956 рік. 31 арк.

369. Спр. 2188. Довідки про історію дошкільного виховання в Українській РСР за 40 років радянської влади – 1957рік. 100 арк.

370. Спр. 2189. Доповідні записки до Ради Міністрів УРСР та ЦК КП України про стан та заходи поліпшення роботи дитячих установ по дошкільному вихованню 16 січня – 13 листопада – 1957 рік. 38 арк.

371. Спр.2406.Доповідні записки до ради Міністрів УРСР та ЦК КП України про стан та заходи поліпшення роботи в дитячих установах по дошкільному вихованню – 10 січня – 17 грудня 1958. 56 арк.

372. Спр.2637.Доповідні записки до ради Міністрів УРСР та ЦК КП України про стан та заходи поліпшення роботи в дитячих установах по дошкільному вихованню – 9 січня – 12 грудня 1959. 77 арк.

373. Спр.2982.Доповідні записки до ради Міністрів УРСР та ЦК КП України про стан та заходи поліпшення роботи в дитячих установах по дошкільному вихованню – 2 лютого – 26 грудня 1960. 172 арк.

374. Спр. 3250. Доповідні записки відділа до Ради Міністрів УРСР ЦК КП України про стан та заходи поліпшення роботи дитячих установ по дошкільному вихованню – 20 січня 1961 – 22 грудня 1961. 217 арк.

375. Спр. 3632. Доповідні записки відділа до Ради Міністрів про стан та заходи поліпшення роботи дитячих установ по дошкільному вихованню – 6 січня 1962 – 20 грудня 1962. 258 арк.

376. Спр.3633 Положення та інструкції, затверджені Міністерством освіти УРСР, по дошкільному вихованню за 1962 рік. 23 арк.

377. Спр. 4028. Доповідні записки управління до Ради Міністрів УРСР та ЦК КП України з питань дошкільного виховання 3 січня – 25 грудня 1963 року. 214 арк.

378. Спр. 4417. Доповідні записки управління до Ради Міністрів УРСР та ЦК КП України про стан роботи вдошкільних закладах 9 січня – 10 грудня 1964 року. 49 арк.

379. Спр. 4757. Довідки до Ради Міністрів УРСР та ЦК КП України про стан дошкільного виховання в УРСР – 1 лютого – 20 грудня – 1965. 76 арк.

380. Спр.5199 Довідки управління до ЦК КП України та Ради Міністрів УРСР з питань роботи дошкільних закладів Республіки 12 лютого – 15 грудня 1966 року. 149 арк.

381. Спр. 6110. Доповідні записки та довідки управління до Ради Міністрів УРСР та ЦК КП України з питань роботи дошкільних закладів 6 лютого – 20 грудня –1967 рік. 101 арк.

382. Спр.6612. Доповідні записки та довідки управління до Ради Міністрів УРСР та ЦК КП України з питань роботи дошкільних закладів республіки 4 січня – 29 жовтня –1968 рік. 116 арк.

383. Спр.7120 Річний звіт про роботу республіканського учбово-методичного кабінету дошкільного виховання за1968-1969 н/рік. 4 арк.

384. Спр. 7121. Доповідні записки та довідки управління до Ради Міністрів УРСР та ЦК КП України з питань дошкільного виховання 19 лютого 1969 – 23 грудня 1969 рік. 192 арк.;

385. Спр 7600 Директивні вказівки управління підвідомчими установами з питань роботи дошкільних закладів 20 січня – 21 грудня 1970 року. 27 арк.

386. Спр.7601 Доповідні записки та довідки управління про перевірку стану виховної роботи дошкільних закладах республіки за 1970 рік. 82 арк.

387. Спр 8036 Директивні вказівки управління підвідомчими установами з питань роботи дошкільних закладів 3 лютого-29 грудня 1971 року. 41 арк.

388. Спр.8037 Доповідні записки та довідки до Ради Міністрів УРСР та листування з Міністерством освіти УРСР з питань роботи дошкільних закладів 2 березня 1971 – 20 жовтня 1971 року. 92 арк.

389. Спр.8450 Директивні вказівки управління підвідомчими установами з питань роботи по дошкільному вихованню – 10 березня – 19 жовтня 1972 року. 40 арк.

390. Спр. 8451. Інформація управління про перехід дошкільних закладів Української РСР на роботу за новою програмою виховання у дитячому садку. – 20 вересня 1972 року. 16 арк.

391. Спр.8452 Довідки управління про наслідки перевірки стану роботи дошкільних закладів УРСР за 1972 рік. 58 арк.

392. Спр.8589 Директивні вказівки управління підвідомчими установами з питань дошкільного виховання – 5 січня – 13 грудня 1973 року. 24 арк.

393. Спр.8588 Доповідні записки до Ради Міністрів УРСР та ЦК КП України про стан та заходи поліпшення роботи в дитячих установах по дошкільному вихованні 10 січня – 18 вересня 1973 року. 22 арк.

394. Спр. 8693. Довідки та листування з Радою Міністрів УРСР з питань роботи дошкільних закладів – 26 лютого – 24 жовтня 1974. 55 арк.

395. Спр. 8937. Довідки про підсумки перевірки стану навчально-виховної роботи в дошкільних дитячих будинках УРСР 1977. 77 арк.

396. Спр. 9027. Довідки про перевірку роботи дошкільних закладів та про виконання рішень з питань роботи з педагогічними кадрами дошкільних установ 15 березня 1979 – 15 березня 1979. 73 арк.

397. Спр. 9208. Документи засідання колегії Міністерства освіти УРСР (рішення, постанови, доповідні записки) 14–27 червня 1984. 196 арк.

398. Спр. 9206. Документи засідання колегії Міністерства освіти УРСР (рішення, постанови, доповідні записки) 25 січня – 22 лютого 1984 року. 195 арк.

Центральний державний архів громадських об'єднань

1. Фонд політичних партій і організацій.

Оп. 17. Засідання Політбюро, Оргбюро, Секретаріату ЦК.

399. Спр. 466. Інформації, доповідні записки обкомів ЛКСМУ про шефство обласних комсомольських організацій над будівництвом дошкільних дитячих установ. 20 липня – 1 грудня 1960 року. 70 арк.

Оп. 70. Відділ агітації та пропаганди. 1941–1967 рр.

400. Спр. 2106. Справа № 1/3 Тематический план издательства и переписка. 2 березня – 28 листопада 1951 року. 149 арк.

401. Спр. 2219. Информация и справки редакций журналов о планах работы журналов проведение читательской конференции и др. 21 січня – 19 грудня 1953 року. 60 арк.

Оп. 71. Відділ науки і вищих навчальних закладів 1951–1967 рр.

402. Спр. 187. Докладные записки, справки, замечания отдела науки и культуры ЦК КП Украины, Академии наук УРСР по издательским вопросам. 11 сьчня – 17 жовтня 1959 року. 59 арк.

Оп. 73. Відділ шкіл 1942–1962 рр.

403. Спр 64/1 Информация ОК КП Украины о подготовке школ к новому 1960/1961 учебному году; о работе дошкольных учреждений; информация ОК КПУ о выполнении постановления ЦК КП Украины «О недостатках в работе детских домов и патронирование детей в УССР»: 5 березня – 26 грудня 1960 р. 297 арк.

404. Спр. 742. Спр. № 64/3 Замечания ОК КП Украины к тематическому плану издания «Радянська школа» на 1961 р. вопросы пединститутам и информация ОК КП Украины о выполнении постановления «О состоянии и мерах дальнейшего развития педагогической науки в УССР» о осмотре детской художественной самодеятельности; доклады Министерства просвещения УССР об учениках : 28 березня – 1 жовтня 1966р. 300 арк.

ДОДАТКИ

Додаток А

**Кількісний показник публікацій з проблем дошкільного виховання у
«Літописах журнальних статей» (1951–1989)**

Рік	Загальна к-ть публікацій в ЛЖС	Загальна к-ть публікацій з дошкільного виховання в ЛЖС	Загальна к-ть публікацій з дошкільного виховання в журналі «ДВ»	К-ть статей з дошкільного виховання в інших виданнях	К-ть статей з трудового виховання	Статті з трудового виховання в журналі «ДВ»	Статті з трудового виховання в інших виданнях
1951	6290	29	29	-	-	-	-
1952	6393	102+3	98+3	4	4	3	1
1953	6082	120+6	120+6	-	8	8	-
1954	5813	93	93	-	2+1(ліп)	2+1	-
1955	9028	87	87	-	10	10	-
1956	9100	107	104	4	6	5	1
1957	11624	93	93	-	4	4	-
1958	14853	137	137	-	14	14	-
1959	17202	115	114	1	13	13	-
1960	18112	119	117	2	11	11	-
1961	19961	117	116	1	12	12	-
1962	20709	150	148	2	7	7	-
1963	18806	128	127	1	8	7	1
1964	17630	133	130	3	4	3	-
1965	20896	138	135	3		8	2
1966	22660	136	132	4	3	1	2
1967	23060	156	152	4	2	1	1
1968	24307	145	144	1	2	2	-
1969	26637	169	168	1	4	4	-
1970	31066	158	146	12	5	5	-
1971	35218	120	118	2	3	3	-
1972	37301	159	154	5	2	2	-
1973	37349	153	152	1	6	6	-
1974	30899	163	162	1	9	9	-
1975	34191	142	141	1	4	4	-
1976	36946	145	1145	-	5	5	-
1977	35108	141	126	15	8	8	-
1978	33685	189	177	12	7	7	-
1979	30999	220	205	15	16	15	1
1980	33986	192	189	3	12	12	-
1981	30327	219	216	3	13	13	-
1982	29573	180	163	17	7	7	-
1983	28709	172	170	2	7	6	1
1984	27838	160	158	2	10	9	1
1985	27462	174	174	-	7	6	1
1986	30888	158	154	4	16	16	-
1987	32292	125	123	2	11	11	-
1988	30125	147	145	2	4	4	-
1989	29843	131	126	5	3	3	-

Джерело: розроблено автором дисертації.

Додаток Б

Бібліографічні відомості наукового збірника «Дошкільна педагогіка і психологія» (1965 – 1982)

Назва	«Дошкільна педагогіка і психологія»
Місце, органи видання	Видавництво «Радянська школа» Державного комітету Ради Міністрів Української РСР по пресі.
Термін виходу (кількість публікацій), тираж	1965 – 1982 (12 випусків) 1 випуск 1965 (12 статей) 2000 примірників 2 випуск 1966 (12 статей) 2500 примірників 3 випуск 1967 (12 статей) 10000 примірників 4 випуск 1968 (11 статей) 8500 примірників 5 випуск 1970 (12 статей) 2900 примірників 6 випуск 1972 (12 статей) 3500 примірників 7 випуск 1973 (15 статей) 3500 примірників 8 випуск 1974 (16 статей) 4000 примірників 9 випуск 1975 (11 статей) 6500 примірників 10 випуск 1976 (14 статей) 1000 примірників 11 випуск 1978 (14 статей) 1000 примірників 12 випуск 1982 (15 статей) 1000 примірників
Періодичність видання	Збірник, видавався відповідно до наповнення.
Редакційний склад	З 1965 – 1970 рр. – Т. Дмитренко, І. Баскін, З. Борисова, М. Ільченко, Т. Ковальчук, В. Котирло, О. Лещенко, М. Маклак, Т. Устинова. З 1971 – 1982 рр. – Л. Артемова, Г. Антонова, А. Богуш, О. Булатова, Л. Венжик, О. Грибанова, В. Котирло, К. Назаренко, Н. Орланова.
Цільове призначення	Науково-методичний збірник
Аудиторія	Працівники дошкільної галузі, студенти училищ та ВНЗ.
Первинні публікації	наявні
Вторинні публікації	відсутні
Центральний чи периферійний	центральне
Статутне завдання видання	Висвітлювати доробки науковців в галузі дошкільного виховання. Кожен номер розглядав певний напрямок розвитку дітей дошкільного віку

Джерело: розроблено автором дисертації

Додаток В

Бібліографічні відомості про журнал «Дошкільне виховання» (м. Київ)

Назва	«Дошкільне виховання»
Місце, органи видання	Орган Міністерства освіти УРСР у складі видавництва «Радянська школа», друкувався у видавництві «Радянська Україна»
Термін виходу	I-й період 1911-1917рр. II-й період 1931-1941рр. III-й період 1951-до нині
Періодичність видання	Щомісячно
Редакційний склад (головний редактор)	З 1951р.- Т.Цвєлих 1956 –Г.Сушан; 1978-Т. Журбицька 1985- Н.Андрусич.
Цільове призначення	Методичний журнал
Аудиторія	Працівники дошкільної галузі, студенти училищ та ВНЗ, батьки
Первинні публікації	Наявні
Вторинні публікації	Наявні
Локальність поширення журналу (центральний чи периферичний)	Центральне
Статутне завдання видання	Висвітлювати актуальні питання дошкільного виховання в УРСР; поширювати ідеї комуністичного виховання дітей дошкільного віку; висвітлювати нові наукові розробки, передовий практичний досвід

Джерело: розроблено автором дисертації

Додаток Д

**Витяг із доповідних записок до Ради Міністрів та ЦК КПУ по
дошкільному вихованню**

ДО ЦЕНТРАЛЬНОГО КОМІТЕТУ КП/б/ УКРАЇНИ

Відділ по роботі серед жінок

т. Санько Т.М.

ДОВІДКА

Єдиним журналом з питань дошкільного виховання в Радянському Союзі є журнал «Дошкольное воспитание» – орган Міністерства освіти РРФСР. Журнал «Дошкольное воспитание» виходить щомісяця, тиражем 25600, в обсязі 4 друк. аркуша.

Ніяких періодичних видань з питань дошкільного виховання ні в РРФСР, ні на Україні більше немає.

Ліміт журналу «Дошкольное воспитание» для України складає всього 840 примірників, в той час, як по республіці працює 10 тис. вихователів та завідуючих стаціонарними дитячими садками, 20 тис. вихователів та завідуючих колгоспними майданчиками, 3 тис. вчать на дошкільних відділах педагогічних училищ.

ЗАСТУПНИК МІНІСТРА ОСВІТИ УРСР

О.РУСЬКО

Джерело: ЦДАВО України.166 Ф.Оп.15.Спр.867. Доповідні записки до Ради Міністрів та ЦК КПУ по дошкільному вихованню 1 січня -31 грудня – 1950рік. Арк 6.

Додаток Е

**Витяг із доповідних записок до Ради Міністрів та ЦК КПУ по
дошкільному вихованню**

ДО ЦЕНТРАЛЬНОГО КОМІТЕТУ КП/б/ України

Відділ по роботі серед жінок

т. Санько Т.М.

Міністерство освіти УРСР рекомендує назвати український республіканський журнал з питань дошкільного виховання «Дошкільне виховання».

Міністерство освіти УРСР вважає за можливе ввести до складу редакційної колегії журналу таких т.т. :

Відповідальний редактор – т. ГОРБУНЦОВА Тамара Юріївна, 1907 р. народження, член ВКП/б/, українка, методист мови і літератури.

т. Сушан Ганна Іванівна – заступник Міністра освіти УРСР.

т. Переверзева Наталя Юхимівна – начальник ввідділу дошкільного виховання, 1908 р. народження, член ВКП/б/, українка.

т. Костюк Григорій Сирович – директор науково-дослідного інституту психології.

т. Сухенко – 1899 р. народження, безпартійна, українка, канд. педагогічних наук.

т. Альберт Циля Давидівна – редактор в-ва «Молодь», 1908 р. народження, член ВКП/б/, єврейка.

т. Красіна Ніна Олександрівна – вихователька дитячого садка № 58, 1899 р. народження, безпартійна, українка.

ЗАСТУПНИК МІНІСТРА ОСВІТИ УРСР

/О.РУСЬКО/

Джерело: ЦДАВО України.– 166 Ф.– Оп.15.– Спр.867. Доповідні записки до Ради Міністрів та ЦК КПУ по дошкільному вихованню 1 січня – 31 грудня – 1950рік. Арк 5.

Додаток Ж

**Витяг із доповідних записок до Ради Міністрів та ЦК КПУ по
дошкільному вихованню**

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ УКРАЇНСЬКОЇ РСР

СТЕНОГРАМА

наради зав.секторами дошкільного виховання обласних відділів народної освіти і
методистів інститутів удосконалення учителів

27 травня 1952 року

Бюро зїздових стеногафів
вул. Артема, №5
тел.4-41-82

ГОЛОВА: Слово має редактор журналу «Дошкільне виховання» тов. Цвєлих

Товариші, яскравим проявом тої турботи, тої уваги, яку приділяє партія питанням комуністичного виховання дітей є відновлення журналу «Дошкільне виховання» на Україні. Отже, видання другого в СРСР журналу для дошкільних працівників є справді видатним явищем в житті дошкільних працівників. Цей журнал закликає і допомагає дошкільним працівникам здійснити ті величні завдання, які стоять в справі виховання дітей в комуністичному дусі, це є вирішальним підчас переходу від соціалізму до комунізму, ті завдання, які ми вирішуємо, виховуючи дошкільнят, наймолодших дітей в комуністичному дусі, є одним з головних завдань.

Наш журнал мусить через це на своїх сторінках висвітлювати і кращий досвід, і найголовніші досягнення педагогічної науки, кращий досвід практичних робітників. Виконуючи це завдання впродовж року свого існування, журнал на своїх сторінках надрукував ряд матеріалів, які подекуди мали велике значення іноді менше, проте в роботі журналу був ряд недоробок. Протягом року журнал надрукував статті на такі теми, які цікавлять всіх

дошкільних працівників, але в журналі мало було надруковано статей з питань навчання дітей, що являється одним з чергових завдань робітників дошкільних установ. Недостатньо висвітлювались питання підготовки дітей до школи, що сьогодні також являється одним з першочергових завдань. Недостатньо висвітлювались завдання естетичного виховання, на яке велику увагу звертає партія в історичній постанові з питань ідеологічної роботи. Також мало було приділено уваги в журналі питанням морального виховання.

Те, що журнал недостатньо висвітлював всі ці важливі моменти роботи дошкільних установ, є не тільки показником недостатньої роботи самого журналу, але і тих недоліків, які є в роботі дошкільних установ. Існування журналу дало можливість найяскравіше побачити ті недоліки, які є в роботі вихователів дошкільних установ. Ми в своєму журналі і досі не надрукували статтю на тему морального виховання, про виховання в праці. Отже, цим питанням в свій час багато уваги надавав Макаренко. В своїх працях він не раз підкреслював значення праці в житті вченні дітей, що це не проста сила, а така, яка надає дітям організаційні навички. Саме ці моменти напевно недостатньо розгорнуті і недостатньо опрацьовані самими дошкільними працівниками.

В зв'язку з цим маємо, що до нас не надійшли статті на такі важливі для нас теми. Не всі дошкільні робітники і навіть робітники таких наукових закладів, як кафедри факультету дошкільної педагогіки в Харкові, як відділи дошкільної педагогіки в педагогічних училищах, не всі працюють над тими головними і актуальними питаннями, які сього дні хвилюють дошкільних працівників. Досить проаналізувати хоча б ту тематику, з якою звернулась до нас кафедра педагогіки Харківського педінституту. Адже кафедра дошкільної педагогіки Харківського педінституту мусить бути головним постачальником наукових статей на тематику методики, практики і теорії дошкільного виховання, а ми за цей час одержали кілька статей, причому ці зачіпали головним чином ті питання, які вже достатньо висвітлені в педагогічних працях. Це свідчення того, що не всі відділи, в тому числі і кафедра дошкільної педагогіки Харківського педагогічного інституту,

працюють над такими питаннями, які сьогодні треба піднести перед дошкільними працівниками. Отже ж ми через те маємо багато недоліків у своїй роботі, що волею-неволею відбиваємо стан виховної роботи, який сьогодні існує в дошкільних установах.

Мені здається, що важливо сьогодні на цій нараді поставити перед дошкільними працівниками питання посилення і поглиблення роботи, в першу чергу, по моральному вихованню дітей. В своєму журналі ми плануємо обов'язково в останніх номерах - 7,8,9 і в 10-му висвітлити ряд тем морального виховання. Ми просимо узагальнити свій досвід по таким головним для нас тема: трудове виховання, на яке є завдання, види праці дітей, праця дітей в природі, праця дітей по самообслуговуванню, чи можливий цей вид праці в дитячому садку, що робиться тут. Адже Надія Костянтинівна Крупська в свій час указувала на необхідність внесення елементів самообслуговування в дошкільні установи.

Мало у нас висвітлюється досвід, а ми хочемо, що він був висвітлений і через те звертаємось до вас з проханням виступити на сторінках журналу з такими головнішими темами. Адже моральне виховання одним з своїх завдань має виховання почуття підкреслювала значення дружби між дітьми різних національностей. Це, на думку Н. К. Крупської, є основою того великого почуття дружби до народів Радянського Союзу, яке стало ідеологією радянської людини. Як ми виховуємо це почуття дружби між дітьми, як створюємо міцний, загартований колектив? Просимо висвітлити цей важливий для нас матеріал на сторінках нашого журналу. Хай цей досвід буде ще невеликий, але сьогодні він важливий, через те, що він організовує і спрямовує нас.

В питанні морального виховання велике значення має знайомство дітей з своє рідною місцевістю. Ще в свій час М. І. Калінін говорив про те, що свою Батьківщину треба любити конкретно з її полями, лісами, ріками, заводами, колгоспами, радгоспами. От як ми прищеплюємо цю конкретну любов до свого міста. Ми просим виступити на сторінках нашого журналу з статтями про

знайомство з ближчим оточенням, що є відкликом на питання морального виховання дітей.

Часто наступні номери журналу ми присвячуємо висвітленню такого важливого питання в роботі дошкільних установ, як підготовка дітей до школи, для того, щоб підготувати дітей до того дня, коли вони вперше сядуть за парту. Оволодівши грамотою, якою мусить навчити дитину вихователь дитсадку, діти вже будуть мати навички і це допоможе в майбутньому їх навчанні.

Питання зв'язку зі школою, питання морального підходу до навчання, питання навчання дітей – це є першим кроками до шкоди і всі ці питання являються особливо важливими через те, що ми мусимо розгорнути показ кращого досвіду по цій тематиці на сторінках нашого журналу. Ми сподіваємось, що Олександра Платонівна допоможе нам на сторінках нашого журналу розгорнути показ тої великої роботи по навчанню дітей, яку ведуть кращі вихователі нашої республіки і теоретично підготовлені науковці.

Ми думаємо наш 8-й і 9-й номери журналу присвятити спеціально питанням навчання. Нам треба, щоб практичні працівники виступили з конспектами, з програмами розробок, з описанням занять, з окремими статтями на окремі теми по питанням навчання.

Недостатньо ми висвітлювали всі ці питання і зараз ми хочем просити вас виступити на сторінках журналу з висвітленням таких тем: «Ідейно-політичне виховання вихователів». Отже відомо, що для того, щоб вихователь був справжнім, він сам мусить бути вихований так, як ми виховуємо наших учителів. Ось, що ми хочемо розкрити на сторінках журналу. Ми хочемо, щоб надсилаючи свої статті до журналу, ми звернули увагу на такі теми: «Ідейне виховання кадрів», «Підвищення кваліфікації кадрів», «Робота зав. дитсадком з вихователями» і та ін.

Ми просимо всі ці теми опрацювати так, щоб вони надали практичну допомогу іншим працівникам.

Один з номерів журналу ми хочемо спеціально присвятити питанням фізичного виховання дітей, питанням загартування дітей, питанням ігри, всі ці

питання, які сьогодні для нас надзвичайно важливі, повинні бути як слід висвітлені.

Крім головних проблем, над якими буде працювати журнал цього року, ми розгорнемо на сторінках журналу такі розділи: до розділ консультацій на допомогу молодим працівникам. Ми просимо до цього розділу надсилати свої заняття і це допоможе нам опрацювати основний матеріал. Цей розділ тим більш важливий, що підскаже всім робітникам дошкільних установ, педучилищ та основній масі студентів, які користуються нашим журналом по основному питанню і дасть постійні консультації молодим вихователям, допоможе їм готуватися до лекцій, а тим самим підготуватись до своєї майбутньої практичної роботи.

Так само просимо вас надіслати нам листи з різними питаннями, які хвилюють зараз дошкільних робітників. Такі листи допоможуть нам правильно організувати і налагодити консультаційний відділ. Листування з журналом, запитання до журналу поживить роботу журналу. Ми будемо більше зв'язані з вами, будемо більше почувати чим живете і що потребуєте від нас.

Ось такі головні питання, які ми ставимо сьогодні перед собою. Ось ці плани, які ми хочемо здійснити цього року. Ми знаємо, що наш журналом мусить служити вам так, щоб він справді став вашою настільною книгою, а таким він може стати тільки при вашій безпосередній участі.

Та робота, яку ви ведете сьогодні, є неоціненним вкладом у справу розгортання теорії дошкільної педагогіки і якщо ці крупниці творчого досвіду попадуть на сторінки нашого журналу, тоді він справді виконає своє завдання.

/Оплески/

Джерело: ЦДАВО України. 166 Ф. Оп.15. Спр. 1188. Матеріали наради працівників дошкільних закладів за 1952 рік. 428 арк. Арк 103 – 109.

Додаток 3

**Витяг із доповідних записок до Ради Міністрів та ЦК КПУ по
дошкільному вихованню**

СЕКРЕТАРЮ ЦЕНТРАЛЬНОГО КОМІТЕТУ КП УКРАЇНИ

тов. ОВЧАРЕНКУ Ф.Д.

Міністерство освіти УРСР просить розв'язати питання про збільшення обсягу журналу «Дошкільне виховання».

32-й рік на Україні видається щомісячний методичний журнал Міністерства освіти УРСР «Дошкільне виховання». Він єдине у республіці видання, яке висвітлює питання організації дошкільних закладів у містах і селах, теорію та методику дошкільного виховання, передовий педагогічний досвід.

Тираж журналу на початку видання досягав 6 тисяч примірників, а нині становить 83 тисячі. Щоквартально журнал виходить з безплатним кольоровим додатком. Обсяг журналу за тридцять два роки жодного разу не змінювався і має 3 друковані аркуші. За цей період у суспільному дошкільному вихованні відбулися помітні кількісні і якісні зміни: у багато разів збільшилась кількість дитячих садків і дошкільних працівників, незмінно зріс рівень і збагатився зміст навчально-виховної роботи з дітьми, з'явився новий тип дошкільного закладу – ясла-садок, у якому виховуються діти дошкільного та ясельного віку, дедалі більшого розмаху набуває дошкільне виховання в сільській місцевості, зростає роль дитячих садків у підготовці дітей до школи та в сімейному вихованні.

Значно підвищились і вимоги читачів до свого журналу. Він вміщувати статті на допомогу педагогам, медичним сестрам-вихователям, музичним керівникам, студентам педагогічних інститутів і училищ, батькам з питань

організації життя й виховання дітей різних вікових груп, друкувати матеріали про охорону здоров'я та фізичний розвиток дітей, виховання культурно-гігієнічних навичок та поведінки, з питань морального і естетичного виховання, ліплення, конструювання, музики і співів. У журналі, крім того, чимало місця займають музично-літературні матеріали для роботи з дітьми, критико-бібліографічні огляди методичної літератури і художніх творів для дітей.

У світлі рішень XXIV з'їзду КПРС і XXIV з'їзду КП України перед журналом стоять нові, підвищені завдання у справі дальшого розвитку дошкільних закладів і вдосконалення їхньої роботи. Журнал повинен активно пропагувати рішення партії та уряду з питань дошкільного виховання, висвітлювати хід виконання накреслених завдань, друкувати статті з актуальних питань педагогіки, психології і окремих методик, про організацію виховної роботи, зокрема в групах дітей раннього віку, в підготовчих до школи групах, у змішаних за віком групах колгоспних дошкільних закладів; широко популяризувати роботу в різних вікових групах ясел-садків за новою програмою, зокрема з розділу підготовки дітей до школи.

Охопити таке широке коло питань, глибоко й систематично висвітлювати їх при нинішньому обсязі журналу дуже важко. Останнім часом, щоб умістити більше матеріалів, редакція багато статей друкує дрібни шрифтом (петитом), а це утруднює роботу читача над ними.

Зважаючи на викладене, просимо, не змінюючи періодичності журналу «Дошкільне виховання», збільшити його обсяг з 3 до 5 друкованих аркушів (залишивши, як раніше, 4-6 безоплатних додатків на рік), а ціну одного примірника з 20 до 25 копійок. При цій умові прибуток від видання журналу «Дошкільне виховання» зменшиться на 4, 7 тис карб. і становитиме 69,1 тис. карб. на рік.

Потреба в збільшенні обсягу журналу «Дошкільне виховання» диктується сучасними підвищеними вимогами до змісту і завдань суспільного дошкільного виховання і цілком відповідає чисельним пропозиціям та побажанням дошкільних працівників, які вони постійно висвітлюють на педагогічних

читаннях, нарадах у листах до редакції.

Додаток: попередній розрахунок економічних показників журналу «Дошкільне виховання» при збільшенні обсягу та номіналу і проект збільшення штату редакції.

МІНІСТР ОСВІТИ УРСР

О.МАРИНИЧ

Джерело: ЦДАВО України. 166 Ф.Оп.15.Спр.8037 Доповідні записки та довідки до Ради Міністрів УРСР та листування з Міністерством освіти УРСР з питань роботи дошкільних закладів 2 березня 1971 – 20 жовтня 1971 року – 92 арк. Арк 10 – 12.

Додаток К

**Витяг із доповідних записок до Ради Міністрів та ЦК КПУ по
дошкільному вихованню**

ЗАВІДУЮЧОМУ _____ ОБЛАСНИМ
ВІДДІЛОМ НАРОДНОЇ ОСВІТИ
ТОВ. _____

Міністерство освіти УРСР повідомляє, що в павільйоні «Народна освіта» Виставки передового досвіду в народному господарстві УРСР у 1974 році буде представлено досвід роботи дошкільних закладів з питань всебічного виховання і підготовки дітей до школи.

В зв'язку з цим просимо визначити дошкільний заклад і тему для експонування.

В матеріалах може бути узагальнений досвід фізичного, розумового, морального виховання, організації трудової, ігрової, самостійної художньої діяльності, наступності в роботі дошкільного закладу і школи; надання шефської допомоги міських дошкільних закладів колгоспним в підготовці дітей до школи; використання технічних засобів і наочності у підвищенні ефективності навчально-виховного процесу; наукова організація праці в роботі дошкільних закладів.

Пропозиції необхідно направити Міністерству освіти УРСР до 25 жовтня ц.р.

ЗАСТУПНИК МІНІСТРА ОСВІТИ
УРСР

І. ХОМЕНКО

Джерело: ЦДАВО України. 166 Ф. Оп.15.Спр.8589. Директивні вказівки управління підвідосчими установами з питань дошкільного виховання – 5 січня – 13 грудня 1973 року. Арк.23.

Додаток Л

**Витяг із доповідних записок до Ради Міністрів та ЦК КПУ по
дошкільному вихованню****З МАТЕРІАЛІВ ПІДГОТОВЛЕНИХ ДО НАРАДИ В РМ УРСР**

26.07.1974 р.

Центральний Комітет Комуністичної партії Радянського Союзу, Рада Міністрів СРСР постійно проявляють велику турботу про народну освіту, про виховання підростаючого покоління.

У своєму виступі на травневому (1974 р.) Пленуму ЦК Компартії України про поліпшення ідеологічної роботи в світлі рішень XXIV з'їзду КПРС Володимир Васильович Щербицький поставив завдання підвищити рівень виховної роботи з дітьми, створити умови жінці-трудівниці для виховання дітей, посилити роботу по дальшому розгортанні мережі дитячих дошкільних закладів і виконанню планів їх будівництва. Приділити максимум уваги роботі дошкільних закладів.

Рішення травневого (1974 р.) Пленуму ЦК Компартії України знайшли своє ставлення в «Законі Української РСР про народну освіту», прийнятому на сесії Верховної Ради УРСР в червні місяці ц.р., в якому визначено, що сім'я, дитячий садок - перші суспільні осередки, де відбувається процес формування світогляду дитини, прищеплюються моральні норми, виховується любов до праці.

Діяльність Міністерства освіти УРСР і відділів народної освіти направлена на оптимізацію процесу виховання дітей дошкільних закладах, на вирішення складного комплексу організаційно-педагогічних проблем; удосконалення змісту, форм і методів навчання і виховання дітей, створення необхідності і навчально-матеріальної бази, підготовки і перепідготовки кадрів,

проведення виховної роботи з ними; пропаганду педагогічних знань по комуністичному вихованню дітей в сім'ї.

На основі проведених в республіці наукових досліджень визначено зміст і форми навчально-виховної роботи в дошкільних закладах, спрямованої на організацію ігрової, трудової і навчальної діяльності дітей з метою забезпечення їх всебічного розвитку, формування патріотичних та інтернаціональних почуттів і підготовку до навчання в школі.

В окремих дослідженнях розкриваються засоби розвитку у дошкільників елементів матеріалістичного світорозуміння, шляхи морального виховання дітей в ігровій діяльності.

Зараз ведуться дослідження таких актуальних питань як активізація пізнавальної діяльності та розвиток самостійності дошкільнят; єдність морального та розумового виховання дітей в колективній діяльності, шляхи поліпшення виховання дітей раннього віку.

Перспективним планам наукових досліджень на 1976-80 рр. передбачено з'ясування умов поліпшення навчально-виховного в дошкільних закладах, вивчення ефективності підготовки дітей до школи при переході на навчання з шести років, розробку психологічних основ формування особистості дитини в умовах суспільного і сімейного виховання; моральний розвиток та формування початкової антирелігійної стійкості у дітей в процесі навчально-виховної роботи.

З метою поліпшення навчально-виховної роботи з дітьми, забезпечення наступності в роботі школи і дошкільного закладу протягом останніх років в республіці вдвічі уточнюється зміст навчання і виховання дітей, що в першу чергу знайшло відображення у вимогах програми та науково-методичних посібниках.

Квітневий (1973 р.) та травневий (1974 р.) Пленуму ЦК Компартії Української РСР спрямовують діяльність партійних, радянських органів на добір, розстановку кадрів, поліпшення їх ідейно-політичного рівня та професійної майстерності.

Міністерство освіти УРСР та його відділи наполегливо працюють над виконанням постанов пленумів. Удосконалення системи підготовки і перепідготовки кадрів; методи і форми виховної роботи з керівними кадрами.

Планами вищих та середніх педагогічних закладів передбачено підготовку такої кількості спеціалістів, яка повністю задовольняє потребу дошкільних закладів в них.

Джерело: ЦДАВО України. 166 Ф. Оп.15. Спр. 8693. Довідки та листування з Радою Міністрів УРСР з питань роботи дошкільних закладів – 26 лютого – 24 жовтня 1974 року. Арк 29 – 30.

Додаток М

Періодизація ідей трудового виховання дітей дошкільного віку в педагогічній пресі у 50-80-х роках ХХ століття

Період	Етапи	Ідеї	Основні ознаки
I період (1951–1959)	I етап 1951–1956	Ідея свідомої дисципліни, навчання дітей суспільно-корисної праці, формування потреби у праці.	Трудове виховання ґрунтувалось на ідеях політехнічного виховання дітей дошкільного віку, проте місце дитячої праці залишається невизначеним. Видається незначна кількість публікацій.
	II етап 1956-1959		Переосмислення завдань трудового виховання дітей дошкільного віку та відокремлення їх від завдань для дітей шкільного віку, активізація нових досліджень. Зростання рівня публікаційної активності науковців і практиків.
II період (1959–1973)	I етап 1959–1964	Трудове виховання розглядається у взаємозв'язку з моральним вихованням	Трудове виховання вважається пріоритетним та виходить на перший план серед компонентів дошкільного виховання. Найбільша кількість публікацій за досліджуваний період. Ціль виховної роботи: виховати потребу в праці; праця як засіб формування моральних якостей особистості.
	II етап 1964-1973		Трудове виховання розглядається як один з компонентів дошкільного виховання. Публікаційна активність зменшується, проте матеріали, що з'являються в пресі стають глибшими з точки зору науковості.
III період (1973–1984)	I етап 1973-1977	Ідея всебічного гармонійного розвитку трудовій діяльності	Трудове виховання розглядають як вид діяльності за допомогою якого здійснюється виховна робота. Праця розглядається як вид діяльності за допомогою якого здійснюється всебічний розвиток.
	II етап 1977-1984 роки		Новий сплеск уваги до питання трудового виховання. Як основний принцип комуністичного виховання виділяється праця, згідно з новою ідеєю має відбуватись комплексно у взаємодії сім'я, дошкільний заклад, суспільство. Зміст трудового виховання пов'язаний з іншими компонентами дошкільного виховання.
IV період (1984 – 1989)		Ідея виховання особистості в творчій діяльності	Реформування системи освіти в зв'язку з переходом на навчання з шестирічного віку спонукало до переосмислення праці в системі роботи дошкільного закладу. Переоцінка системи цінностей у суспільстві та пошук нових підходів у освіті та дошкільному вихованні

Джерело: розроблено автором дисертації

Додаток Н

**Ідеї трудового виховання дітей дошкільного віку в педагогічній пресі у
50-80-х роках ХХ століття**

Періоди	Основна ідея	Ідеї
<i>I період</i> (1951–1959) актуалізації ідей трудового виховання дітей дошкільного віку в педагогічній пресі на тлі післявоєнної відбудови	Навчання дітей суспільно-корисним видам праці, ідея формування потреби в праці на тому рівні, що й формування потреби у грі	Ідея виховання в праці будівника комунізму(Т. Введенська,Л. Глухенька, Н. Переверзена, Г. Сушан, Т. Цвєлих)
		Ідея політехнізації дитячої праці (М. Давиденко,М. Леушина, М. Черномазова, Є. Кітік)
		Праця пріоритетний засіб виховання (Е. Багрова, О. Усова, А. Чегліова)
<i>II період</i> (1959–1973) – зміцнення зв'язку трудового виховання дітей дошкільного віку з життям	Трудове виховання у взаємозв'язку з моральним вихованням	Трудове виховання як основа морального виховання (З. Борисова, А. Матусик,Т. Цвєлих, Є. Разбаєва)
		Ідея єдності розумової та фізичної праці (А. Бондар, Е. Гульянц, М. Ільченко, М. Красовицький, Н. Савельєва, О. Русько)
		Ідея формування готовності дітей до праці (Н. Савельєва, Н. Постнікова, З. Ужгіна, М. Ярославський)
<i>III період</i> (1973–1984) – удосконалення змісту дитячої праці на психолого-педагогічних засадах	Ідея всебічного гармонійного розвитку в трудовій діяльності	Ідея комплексного підходу до трудового виховання (Л. Артемова,Т. Балабат, О. Дзинтере, Г. Сьомушева, К. Присяжнюк,О. Марченко)
		Ідея виховання культури праці (О. Булатова,Ю. Приходько)
		Системний підхід в трудовому вихованні (В. Логінова, Л. Маширіна, Н. Сахно)
<i>IV період</i> (1984–1989) – нормативно-творчий – характеризується розробленням програмового забезпечення змісту, форм і методів трудового виховання дітей дошкільного віку	Ідея виховання особистості в творчій діяльності	Ідея налагодження партнерських стосунків між дорослим та дитиною у трудовій діяльності (С. Ладивір,Т. Поніманська, М. Мірзаабдулаєва, В. Тарасова)
		Пріоритет творчій праці(Л. Беляєва, Л. Максименко)
		Індивідуальний підхід до дітей в трудовій діяльності (І. Анікеєва,В. Бабій, Н. Міськів)

Джерело: розроблено автором дисертації

Додаток П

Список публікацій здобувача

Наукові праці, в яких опубліковано основні наукові результати дисертації

1. Літіченко О. Висвітлення ідей дошкільного виховання в педагогічній пресі 50–80-х рр. ХХ ст. *Проблеми підготовки сучасного вчителя* : зб. наук. пр. Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини. Умань : Жовтий О. О., 2014. Вип. 9, ч. 2. С. 272–278.

2. Літіченко О. Д. Педагогічна преса дошкільного спрямування 50–80-х років ХХ століття. *Наукові записки Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя. Серія «Психолого-педагогічні науки»*. Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2015. № 4. С. 254–259.

3. Літіченко О. Д. Створення програми трудового виховання дітей дошкільного віку в 50–60-х роках ХХ століття. *Педагогічні науки* : зб. наук. пр. Вип. LXXII, т. 1. Херсон, 2016. С. 26–29.

4. Літіченко О. Д. Комплексний підхід до трудового виховання дітей дошкільного віку у 70–80-х роках ХХ століття. *Педагогічні науки* : зб. наук. пр. Вип. LXXVII, т. 1. Херсон, 2017. С. 28–31.

5. Літіченко О. Д. Ідеї трудового виховання дітей дошкільного віку у 50-х роках ХХ століття на сторінках педагогічної преси. *Освітологічний дискурс*. 2017. Вип. № 3 – 4. С. 43 – 56. URL: <http://od.kubg.edu.ua/index.php/journal/article/view/453>

6. Litichenko O. D. Ideas of education through work of preschoolchildren in pedagogical press (50s – 80s of the 20th century). *Science and Education a New Dimension* : Pedagogy and Psychology, IV (39). Issue : 79. Budapest, 2016. P. 38–41

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

7. Літіченко О. Д. Ідеї трудового виховання в журналі «Дошкільне виховання» в 20–60-х роках ХХ століття. *Наукові записки* : зб. праць молодих вчених та аспірантів ХГПА. Хмельницький : ХГПА, 2013. Вип. 2. С. 82–89.

8. Літченко О. Д. Педагогічна преса як джерельна база історико-педагогічно дослідження. *Дослідження молодих учених у контексті розвитку сучасної науки* : матер. IV щорічної Всеукр. наук.-практ. конф., 27 берез. 2014 р. / М-во освіти і науки України, Київ. Ун-т ім. Б.Грінченка, Благод. фонд сприяння розв. освіти Б. Грінченка ; за заг. ред. Огнев'юка В. О. Київ : Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2014. С. 46–51.

9. Літченко О. Д. Трудове виховання дітей дошкільного віку на сторінках педагогічних журналів. *Молодий вчений : науковий журнал*, 2017. № 3.2 (43.2) березень. С. 58–61.

Наукові праці, які додатково відображають наукові результати дисертації

10. Літченко О. Д. Становлення фахового журналу «Дошкільне виховання», як проблема відображення практичних здобутків галузі. Сучасні соціально-гуманітарні дискурси : матеріали V Всеукр. наук. конф., м. Дніпропетровськ, 21 березня 2015 р. : у 5 ч. Дніпропетровськ : Інновація, 2015. Ч. 3. С. 95–97.

11. Литиченко Е. Д. Педагогическая пресса как средство освещения и опыта организации трудового воспитания детей дошкольного возраста. Дошкольное образование: опыт, проблемы, перспективы : материалы V Междунар. науч.-практ. семинар, 24 апреля 2014 г., г. Барановичи, Респ. Беларусь / редкол.: А. В. Никишова (гл. ред.), Н.Г. Дубешко (отв. ред.), [и. др.]. Барановичи: РИО БарГУ, 2014. С. 156–157.

12. Літченко О. Д. Теоретичні засади дослідження педагогічної преси в історичних розвідках. Actual questions and problems of development of social sciences : International scientific-practical conference. Kielce : Holy Cross University, 2016. P. 113–116.

13. Літченко О. Трудове виховання дітей дошкільного віку у першій половині ХХ століття. Тенденції та перспективи розвитку науки і освіти в умовах глобалізації : матеріали III Міжнар. науково-практ. інтернет-

конференції. Переяслав-Хмельницький, 2015. Вип. 3. С. 186–188.

14. Літіченко О. Д., Машовець М. А. Дитина в соціумі (розділ) / Дитина: Освітня програма для дітей від двох до семи років / наук. кер. проекту В. О. Огнев'юк; наук. редак. Г. В. Беленька, М. А. Машовець; авт. кол. : Г. В. Беленька, О. Л. Богініч, Н. І. Богданець-Білокаленко [та ін.] / МОН України, Київ. ун-т ім. Б. Грінченка. К.: Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2016. С. 35–37, 69–72, 114–118, 166–170, 219–222.

15. Літіченко О. Д., Машовець М. А. Дитина в соціумі (розділ) / Методичні рекомендації до Освітньої програми для дітей від 2 до 7 років «Дитина» / наук. кер. проекту В. О. Огнев'юк; наук. ред. Г. В. Беленька; авт. кол.: Г. В. Беленька, О. Л. Богініч, В. М. Вертугіна та ін. – К.: Київ.ун-т ім. Б. Грінченка, 2016. С. 26–28, 79–83, 141–143, 212–217.

Додаток Р

Відомості про апробацію результатів дисертації*Міжнародні науково-практичні конференції:*

1. Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції «Тенденції та перспективи розвитку науки і освіти в умовах глобалізації» (м. Переяслав-Хмельницький, 2–3 травня 2015 року). Форма участі – публікація наукової статті «Трудове виховання дітей дошкільного віку у першій половині ХХ століття» у збірнику матеріалів конференції.

2. І Міжнародна науково-практична конференція «Актуальні проблеми педагогічної освіти: європейський і національний вимір» (м. Луцьк 3-5 червня 2016 року). Форма участі – виступ на секційному засіданні «Теорія і практика дошкільної освіти в Україні» з доповіддю «Питання трудового виховання дітей дошкільного віку в матеріалах педагогічної періодики 50–90-х роках ХХ століття».

3. Міжнародна наукова конференція «Current issues and problems of social sciences» (Республіка Польща, Кеїлс (Kielce) 28-30 липня 2016 року). Форма участі – публікація тез «Теоретичні засади дослідження педагогічної преси в історичних розвідках».

4. Науково-практична конференція «Actual Problemes of Science and Education (APSE – 2016)».(Угорщина, Будапешт, 31січня 2016 року). Форма участі – публікація наукової статті «Ideas of education through work of preschool children in pedagogical press (50^s –80^s of the 20th century)».

Всеукраїнські науково-практичні конференції:

5. Всеукраїнській науково-практичній конференції і молодих вчених та аспірантів «Історико-педагогічні дослідження в Україні: сучасний стан та тенденції» (м. Хмельницьк, 17 жовтня 2013 року). Форма участі – виступ на пленарному засіданні з доповіддю «Ідеї трудового виховання в журналі «Дошкільне виховання» в 20-60-х рр. ХХ століття», публікація статті у збірнику конференції.

6. Всеукраїнській науково-практичній конференції «Дослідження молодих вчених у контексті розвитку сучасної науки» (м. Київ, 27 березня 2014 року). Форма участі – виступ на засіданні з доповіддю «Педагогічна преса як джерельна база історико-педагогічного дослідження», публікація статті у збірнику конференції.

7. П'ятої всеукраїнській науково-практичній конференції «Сучасні соціально-гуманітарні дискурси» (м. Дніпропетровськ, 22 березня 2015 року). Форма участі – публікація тез у збірнику конференції на тему: «Становлення фахового журналу «Дошкільне виховання» як проблема відображення практичних здобутків галузі».

8. Всеукраїнській науково-практичній конференції «Дослідження молодих вчених у контексті розвитку сучасної науки» (м. Київ, 9 квітня 2015 року). Форма участі – виступ на науковому дискурсі з доповіддю «Дошкільне виховання в Україні: особливості становлення і розвитку у 20-80-ті роки ХХ століття», публікація статті у збірнику конференції.

9. Всеукраїнська науково-практична конференція «Сучасне довкілля: актуальні проблеми, досвід, перспективи розвитку» (м. Ніжин, 8-9 жовтня 2015 року). Форма участі – виступ на науковому дискурсі з доповіддю «Педагогічна преса дошкільного спрямування 50-х-80-х років ХХ століття», публікація наукової статті у фаховому журналі.

10. Всеукраїнська науково-практична конференція «Інноваційна діяльність педагога в сучасному освітньому просторі різновікового об'єднання дошкільників»(м. Умань, 17 грудня 2015 року). Форма участі – виступ на секції «Різновікова взаємодія як чинник соціалізації» з доповіддю «Роль журналу «Дошкільне виховання» у поширенні ідей трудового виховання дітей дошкільного віку».

11. Всеукраїнський науково-методичний семінар з міжнародною участю «Інноваційні підходи розвитку художньо-творчої активності дітей дошкільного віку в культурно-освітньому просторі» (м. Мелітополь, 27-28 жовтня 2016 року). Форма участі – виступ на секції «Різновікова взаємодія як

чинник соціалізації» з доповіддю «Дитяча праця як засіб формування творчої особистості у педагогічних практиках 50-90-х років ХХ століття».

12. Всеукраїнський науково-практичний семінар «Сутність та інноваційний потенціал превентивної педагогіки і інклюзивної освіти дітей та молоді в умовах соціальної згуртованості» (м. Умань, 22 травня 2017 року). Форма участі – виступ на секції «Соціальна згуртованість у сучасному освітньо-виховному просторі» з доповіддю «Трудове виховання як засіб соціальної згуртованості: історичний аспект».

13. Всеукраїнська науково-практична конференція «Професійна підготовка педагогів в умовах євроінтеграції: проблеми та перспективи» (м. Київ, 12 жовтня 2017 року). Форма участі – виступ на секції «Стратегії підготовки педагогів дошкільної та початкової освіти в умовах євроінтеграції» з доповіддю «Комплексний підхід до трудового виховання дітей дошкільного віку на сторінках педагогічних журналів у 70-80-х рр. ХХ ст.».

Регіональні семінари:

14. Регіональний семінар «Використання спадщини С. Ф. Русової у контексті розвитку духовного потенціалу та патріотично налаштованої особистості дитини дошкільного віку» (м. Прилуки, 10 червня 2016 року). Форма участі – виступ з доповіддю «Трудове виховання як засіб формування почуття патріотизму у дітей дошкільного віку у 50-60 рр. ХХ сторяччя».

Додаток С

Акти та довідки про впровадження результатів дисертаційної роботи

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ІВАНА ОГІЄНКА
 вул. Огієнка, 61, м. Кам'янець-Подільський, 32300; тел.: (03849) 3-05-13, факс: (03849) 3-07-83, E-mail: post@kpnu.edu.ua
 Web: http://www.kpnu.edu.ua код ЄДРПОУ 02125616

Від 17.11.2017 № 66

На № _____ від _____

ДОВІДКА

**про впровадження результатів дисертаційного дослідження
 «Ідеї трудового виховання дітей дошкільного віку в педагогічній пресі
 (50-ті – 80-ті рр. ХХ століття)»**

**на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук
 зі спеціальності 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки
 ЛІТІЧЕНКО ОЛЕНИ ДМИТРІВНИ**

Упродовж 2017 року теоретичні та практичні напрацювання Олени Дмитрівни Літченко у межах дисертаційної роботи з теми «Ідеї трудового виховання дітей дошкільного віку в педагогічній пресі (50-ті-80-ті рр. ХХ століття)» були предметом вивчення та обговорення викладачів педагогічного факультету Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Введені в науковий обіг нові й маловідомі документи та публікації в періодичних виданнях, які доповнили і збагатили історію вітчизняної дошкільної освіти, сприяли поглибленню змісту історико-педагогічних дисциплін, використовувалися під час виконання курсових та дипломних робіт студентами, слухачами магістратури зі спеціальностей 012 Дошкільна освіта та 013 Початкова освіта. Окремі цікаві та ефективні ідеї, підходи, методи, засоби, форми організації трудового виховання дітей дошкільного віку, висвітлені в результатах наукового пошуку О.Д. Літченко, є актуальними у контексті реформування системи дошкільної освіти в Україні. Науковий доробок упроваджено з метою підвищення рівня професійної компетентності майбутніх педагогів та задля подальшого розвитку вмінь критично працювати з архівними документами та матеріалами, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки процесів і явищ, що відбуваються в соціумі.

Вважаємо, що запропоновані автором дисертаційного дослідження розробки мають наукову та практичну цінність і сприяють підвищенню якості фахової підготовки студентів.

Результати впровадження матеріалів дисертації О.Д. Літченко обговорено, схвалено та рекомендовано для подальшого впровадження на засіданні кафедри теорії та методик дошкільної освіти (протокол № 4 від 16 листопада 2017 року).

**Проректор з наукової роботи,
 доктор фізико-математичних наук, професор**

I. M. КОНЕТ

КИЇВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ БОРИСА ГРІНЧЕНКА

Вул. Бульварно-Кудрявська, 18/2, м. Київ,
Україна, 04053, тел./факс: +380 44 272-19-02
e-mail: kubg@kubg.edu.ua, www.kubg.edu.ua

BORYS GRINCHENKO
KYIV UNIVERSITY

18/2 Bulvarno-Kudriavska St., Kyiv,
Ukraine, 04053, tel./fax: +380 44 272-19-02
e-mail: kubg@kubg.edu.ua, www.kubg.edu.ua

24.11.2017 № 182-Н

На № _____ від _____

АКТ

**про впровадження результатів дисертації
Літіченко Олени Дмитрівни
на тему «Ідеї трудового виховання дітей дошкільного віку
в педагогічній пресі (50–80-ті роки ХХ століття)»,
поданої на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук
зі спеціальності 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки**

Протягом 2013-2017 років на базі Київського університету імені Бориса Грінченка здійснювалась апробація результатів дисертації О.Д. Літіченко на тему «Ідеї трудового виховання дітей дошкільного віку в педагогічній пресі (50–80-ті роки ХХ століття)».

Матеріали дисертації О.Д. Літіченко впроваджувались в освітній процес Педагогічного інституту Університету Грінченка під час викладання навчальних дисциплін «Теорія та методика ознайомлення дошкільників з суспільним довкіллям», «Рукоділля з методикою» для студентів спеціальності 012 «Дошкільна освіта» першого (бакалаврського) рівня вищої освіти (денної та заочної форми навчання), а також написання курсових та бакалаврських робіт студентами 3-5 курсів спеціальності «Дошкільна освіта».

У процесі здійснення наукової роботи дисертантка пройшла апробацію матеріалів на всеукраїнських та загальноінститутських конференціях і семінарах, присвячених питанням історії педагогіки та дошкільної освіти.

Результати дослідження лягли в основу створення освітньої лінії «Дитина в соціумі» нової «Освітньої програми для дітей від 2 до 7 “Дитина”» (2015) та «Методичних рекомендацій до Освітньої програми для дітей від 2 до 7 “Дитина”» (2016) (у співавторстві з науковим керівником М.А. Машовець).

Результати дисертації О.Д. Літіченко отримали високу оцінку при обговоренні та були затверджені на засіданні кафедри дошкільної освіти Педагогічного інституту Київського університету імені Бориса Грінченка і рекомендовані до подальшого впровадження (протокол № 4 від 1 листопада 2017 року).

Акт виданий для пред'явлення в спеціалізовану вчену раду.

Проректор з наукової роботи,
доктор філологічних наук, доцент

Н. М. Віннікова

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
 Інститут проблем виховання
 Національної академії
 педагогічних наук України
 Україна, 04060, м. Київ, вул. М. Берлінського, 9.
 Факс (38044) 440-25-25

Institute of Problems on Education
 of the National Academy
 of Educational Sciences of Ukraine
 Тел. 455-53-38, 440-61-28, 440-60-9
 E-mail: ipv_info@ukr.net

«13» листопада 2017 року
 № 01-11/316

АКТ

**про впровадження результатів дисертаційного дослідження
 Літіченко Олени Дмитрівни
 на тему: «Ідеї трудового виховання дітей дошкільного віку в педагогічній
 пресі (50-ті-80-ті рр. ХХ століття)»
 зі спеціальності 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки**

Літіченко Олена Дмитрівна у період стажування з 10 березня по 10 квітня 2017 року брала участь у засіданнях, науково-практичних та методологічних семінарах, проведених науковими співробітниками лабораторії дошкільної освіти і виховання Інституту проблем виховання НАПН України та висвітлювала окремі положення та результати наукового пошуку представлені у дисертаційному дослідженні «Ідеї трудового виховання дітей дошкільного віку в педагогічній пресі (50-ті-80-ті рр. ХХ століття)».

На Всеукраїнському науково-методичному семінарі «Оновлення системи і змісту дошкільної освіти: нові підходи, нова якість», проведеному у вересні 2017 року на базі Інституту проблем виховання НАПН України, результати дисертаційного дослідження О. Д. Літіченко були висвітлені на науковому дискурсі. Представлені здобувачем результати дослідження «Ідеї трудового виховання дітей дошкільного віку в педагогічній пресі (50-ті-80-ті рр. ХХ століття)» є актуальними у контексті впровадження освітніх ретронувацій та можуть бути рекомендовані до використання в освітньому процесі сучасних закладів дошкільної освіти.

Директор
 Інституту проблем виховання НАПН України,
 доктор психологічних наук, професор,
 дійсний член НАПН України

І. Д. Бех